

ISSN 1451-1762

ARAKS

A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

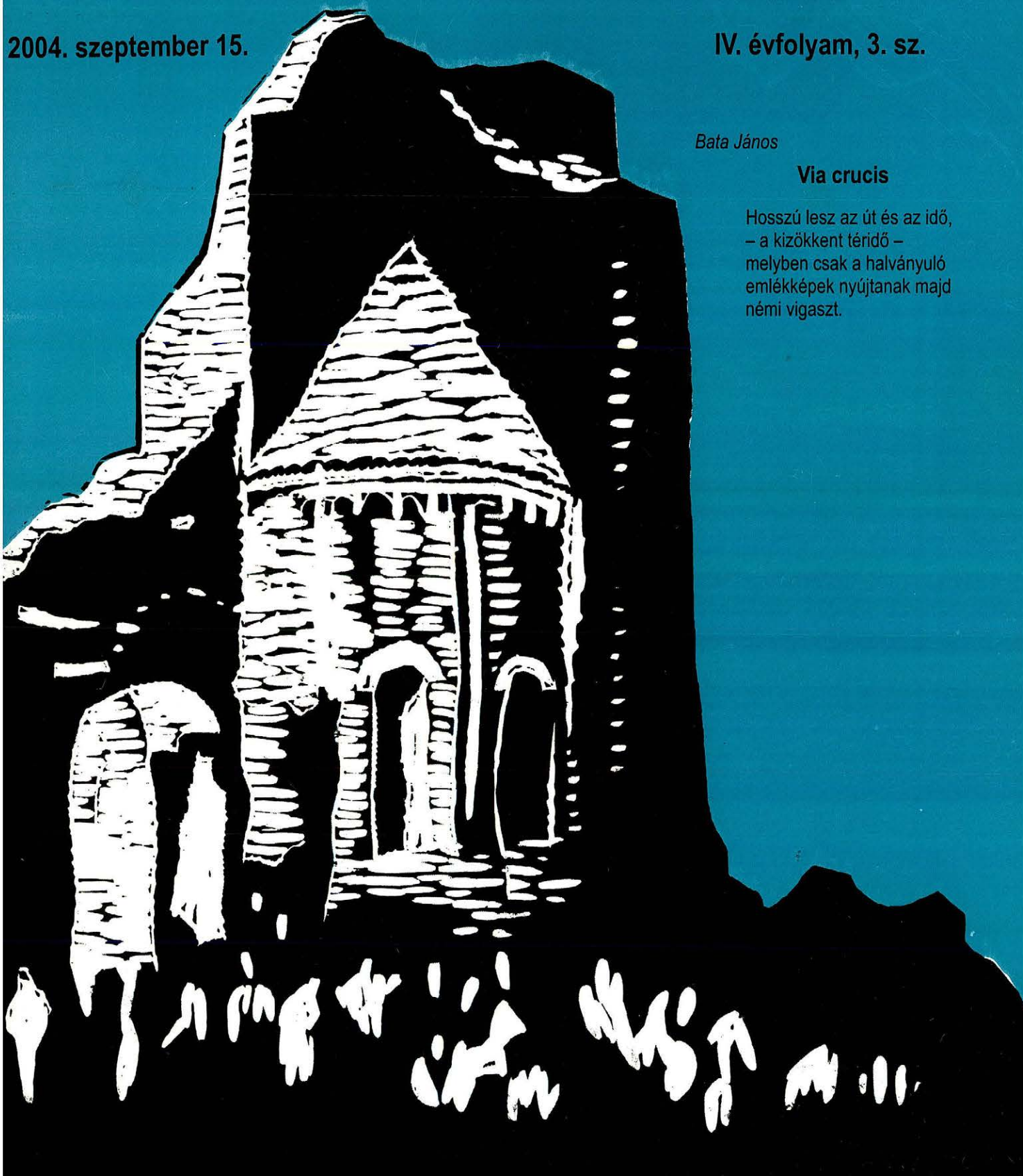
2004. szeptember 15.

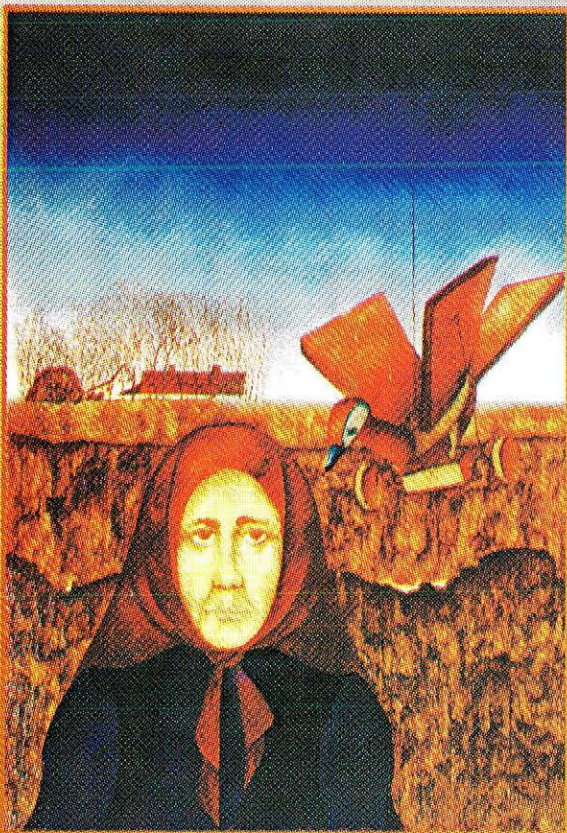
IV. évfolyam, 3. sz.

Bata János

Via crucis

Hosszú lesz az út és az idő,
– a kizökkent téridő –
melyben csak a halványuló
emlékképek nyújtanak majd
némi vigaszt.

Dudás Antal festőművész alkotásai képezik e számunk műmellékletét.

ARACS

A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

2004. szeptember 15.

IV. évfolyam, 3. sz.

Tartalom

Bata János: Via crucis (vers)	a címlapon
Kerekes József: A kő dicsérete (esszé)5
Túri Gábor: Az érem másik oldala (tanulmány)6
Andrási Attila: Nyalóka (vers)15
Mirnics Károly: A magyar tárgyi szimbólumok megsemmisítése a Délvidéken (tanulmány)16
Jakus Lídia: Csak egyszer vagyunk fiatalok, utána már más mentséget kell találnunk (tanulmány)20
Szloboda János: Párhuzamok (cikk)35
Kerekes József: Időszerű feljegyzések (krokik)38
Vajda Gábor: Ristić „avantgárd” színházának fogadtatása (tanulmány)41
Kovács Nándor: Párhuzamos életképek (4.) (emlékezés)49
Matuska Márton: Zsablyai genocídium (monográfiarészlet)57
Dévavári D. Zoltán: Csáth Géza és a polgári radikalizmus (tanulmány)69
Beszédes Márta: A boszniai pokol ösvényein (emlékezés)83
Délvidéki Társnemzeti Régió – a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom közleménye103

Kerekes József

A KŐ DICSÉRETE

(Aracspuszta, 2004. március havában)

A kő holt anyag, nem sarjaszt életet, képezzen bár hegycsúcsot, bármily gögös magasságban a bioszféra felett, vagy várjon titokzatos kozmikus sorsára, akár a Mars, akár a Hold felszínén. Magasság, titok, öröklét - mélységes fogalmak, de egyik sem segít rajta, holt marad mindaddig, míg az ember meg nem látja, át nem értelmezi, hozzá nem ér, nevén nem nevezi. Akkor, csak akkor lesz belőle nyílhegy, tűzcsiholó, írott kő, régen kihalt állatokról tanúskodó barlangfal vagy templom: minden, ami életet jobbit, segítő jobb, nemzedékek átruházható kelléke, az emberi meglátás hírnöke örök időkön át, romos fundamentum voltában is valóságos kőszál, melyre építeni lehet. Hűséges várakozó, mely meg akar és tud maradni az elfolyó időben. Nyílhegy egy múzeumban, rajzolt kőfal egy szurdokban, templom a pusztában.

Templom a pusztában. Pusztatemplom. Rom és falak. De nem rom és falak, hanem jelkép, kegyhely, tartóoszlop, „kőbe fagyott zsoltár”, Szent István-i jobb itt a Délvidéken, templomunk: Aracs.

* *

Csönd. Pilinszky csöndje a pusztában, alkalom ember és templom párbeszédére a magányban. - „Ezért tanultam járni! Ezekért a kései, keserű léptekért.”

A megfeszített utolsó kiáltását követő csönd ma az övé: - „mert elhagyatnak akkor mindenek.” Beállt a „kutyaólak csöndje.”

Kőbe zárt Szent István-i gondolat. Üzenet a tatárjárás, Mohács, Trianon, a kommunizmus holokausztikus jövőképebe. A testében meggázolt Isten golgota-képe, fájdalmas romosságában a bibliai tanulság megtestesítője: csak a szenvedő Isten segíthet rajtunk. A hármasság: a

béke, az igazság és a szeretet Istene. Mindhárom csak a szenvedésben fogan megváltást, feltámadást. „Mebűnhődte már e nép.” Uram, nézz e romokra, s lásd tükörképünket.

*

„A por siet, a kő ráér” - vallja Weöres kétsorosa. A kőnek súlya van, nehézsége van, súlyából adódóan megfontoltságot, maradandóságot jelképez, míg a por a szél izgága kiszámíthatatlanságának engedelmeskedik. Az embervéste kőnek örökítő tulajdonsága van. Petrus a kőszikla, Jézus a szegletkő, „én paizsom, én kőszálam”, a parancsolatok kőtáblái, kábakő, bölcsek köve, Siratófal: mind-mind a romolhatatlanság jelképe, záloga a megmaradásnak.

A kőnek súlya van, tartása, mint az irgalom, ezredév, magyarság szavainknak.

*

„A víz szalad, a kő marad” üzeni Wass Albert is. Marad: időtől, tértől független, Istenhez hasonlatosan. Büntelen az emberhez viszonyítva, ezért halhatatlanságában nem kell apáról fiúra újratanulnia a nemzeti emlékezetet. Tud tehát tani-tani a túlélésre, biztat a reményre, ösztönöz a tettekre.

*

Hívogató zarándokhelyünk az ég e szeglete alatt, hol elsírhatjuk, hogy por és hamu vagyunk. De ha körül-nézünk, megpihelve a végtelennek tűnő, ember alig- járta pusztaságban, valami olyan érzésünk támad, hogy ezen a vidéken nem uralkodhat el a gonosz. Ma ez a legtöbb, amit hazavihetünk. Ez ma a Pusztatemplom legfontosabb üzenete!

Az érem másik oldala

A kisebbségvédelmi törvényben és nemzetközi egyezményekben rögzített nyelvi jogok hétköznapi gyakorlása a közigazgatásban és a közszolgáltatokban

Mivel a közigazgatási gyakorlatból érkeztem, előadásomban konkrét leszek és kritikus, megállapításaim kiélezettek lesznek, de sohasem fogják nélkülözni a fedezetet.

Magyarkanizsa „község” lakosságának összetételében a magyarok (86%) mellett a szerbek aránya 7%, a fennmaradó 7%-on pedig a többi nemzet osztozik; ez utóbbiak közül legszámosabbak a romák (cigányok). Róluk érdemes megjegyezni, hogy a magyar a második vagy pedig éppen az első beszélt nyelvük. Az itteni előadás minden példájára ebből a szemszögből kell tekinteni, azaz hogy egyfelől a mi közegünkben a mindennapi életben mennyire uralkodó a magyar nyelv használata, másrészt hogy a magyar nyelv ehhez képest mennyire nincs jelen ugyanennek a közegnek a nyilvános nyelvhasználatában.

Az egész kérdéskör nem választható el hermetikusan azoktól az általános körülményektől, amelyek országunkban uralkodnak – amit általánosságban úgy jellemezhetnénk, mint szakadékot az eszményien elképzelt törvények és az ún. „bázis”-ban alkalmazott gyakorlat között. Mire egy európai eszme elér a „végső fölhasználó”-hoz, az alapértelméből is kivetkőzhet. Még nagyobb ez a szakadék a kisebbségi jogok tekintetében. Legszembeötlőbb példa erre, hogy a rádióból vagy a tévéből azt halljuk (és ugyanezt hallottuk az egész miloševići időszakban is), hogy nekünk a kisebbségi jogok minden európai szabvány **fölött** vannak biztosítva. Mi, akik nap mint nap elszenvedjük még azoknak a jogoknak is a csorbítását, amelyek ama szabványok **alatt** vannak deklarálva, amelyeket a törpe német kisebbség élvez Belgiumban, az osztrákok az olaszországi Dél-Tirolban, a svédok a finnországi Ålandban vagy a katalánok a spanyol Katalóniában (ezek mindegyikének saját parlamentje van, azaz törvényhozása, saját iskolarendszere stb.), ritkán kapunk alkalmat arra, hogy cáfoljuk ezeket a gyakran elhangzó demagóg valótlanságokat.

A miloševići érában is papíron olyan törvényeink voltak, amelyek csakugyan meglehetősen magasnak mondható szabványok szerint íródtak, és különösen ilyenek azok, amelyek az utóbbi két és fél évben születtek, ezek azonban egyáltalán nem válthatók valóra úgy, ahogy elképzelték és megfogalmazták őket – nem ma, hanem még tíz év múlva sem.

Mindehhez nincs meg a készség a hatalom oldalán sem. Csak egy példa. A nemzeti kisebbségek védelméről szóló törvény meghozatala után teljes két és fél évvel (amikor a továbbiakban törvényt mondok, közelebbi utalás nélkül, akkor mindig erre a törvényre gondolok) még mindig nem folyik a korábbiaknál nagyobb számban rendőrségi kádereképzés a nemzeti kisebbségekhez tartozók köréből, hogy föl lehessen számolni a nyilvánvaló kisebbségi hiányt ennek az erőszak-szervezetnek a személyi állományában. A törvény úgy szól: azon kell lenni, hogy a kisebbséghez tartozók „megfelelő képviselő”-tel rendelkezzenek a közszolgáltatokban, „beleértve a rendőrséget is”, valamint azon, hogy e szolgálatok ismerjék azt a nyelvet, amelyet az adott szerv vagy szolgálat területén beszél a lakosság. (Nem igaz tehát, hogy mindez a **székhely** szerint érvényes, pl. a rendőrség esetében, amely így arra hivatkozik, hogy sajnálja, de Belgrádban a magyar nem hivatalos nyelv.) Annak a bizonyos „megfelelő képviselő”-nek Magyarkanizsán – nézetem szerint – legalább 80% magyart kellene jelentenie a rendőrség kötelékében. Ma viszont alig lehet belőlük – becslésem szerint – tíz, de legjobb esetben is csak húsz százalék.

Ilyen tekintetben nem sok minden változott a múlt század húszas éveitől a hatvanas évekig terjedő időszakhoz képest, amikor a túlnyomóan magyar többségű falvainkban és városainkban mindenütt az igazgatói fotelekben és a többi fontosabb hivatalnoki poszton a („megbízható”, „hazafias”) szláv káderek ültek, és még évekig elképzelhetetlen volt, hogy magyar ember vasutassá vagy rendőrré legyen. A szlávok

számára a magyar többségű közegek szolgálati helyként mindig az ígéret földjét jelentették, tekintettel a nemzet (kikényszerített) békés természetére és arra, hogy a kádereknek itt nem kellett igazán versengeniük a pozícióharcban. (Mivel egy magyar csak csekélyebb értékű lehet egy szlávhoz képest, már annál a pusztán ténynél fogva, hogy neki legelőször is le kell küzdenie a legnagyobb akadályt a felsőfokú végzettség megszerzésében – magas szinten, minden árnyalatában elsajátítani azt a nyelvet, amely olyannyira elűt az övétől.) Ezzel szemben a szerb többségű közegekben egy szerbnek éles és egyenrangú versennyel kell számolnia.

Gyakran fogunk még visszatérni kulcskérdésünkhöz, a képzéshez, amint azt már érintettük a rendőrképzés kapcsán.

A statisztikusoknak pontos adataik vannak, hogy mekkora azoknak a magyaroknak az aránya, akik alap- és középfokú képzésüket idegen nyelven szerzik. Az adatok aggasztóak. Ám szinte alig jobb a helyzet a magyar nyelven folyó képzésben is. Lesújtó színvonal, szakszerűtlenség. Nyelvileg, szakmai terminológia tekintetében elűt a magyarországitól, tele van szerb kaptafára gyártott, szó szerint fordított kifejezésekkel, amelyek az elmúlt évtizedekben mély gyökeret vertek, és kipusztíthatatlanok, úgyhogy itt nálunk megteremtődött egy nem létező köznyelv – jöllehet magyar nyelv csak egy létezik, amelynek a köznyelvi standardja tekintetében egyedül a budapesti Magyar Tudományos Akadémia illetékes. Ez a nyelv alig egy éven belül egyik hivatalos nyelve lesz az Európai Uniónak. Amikor majd annak eljön az ideje, mi, szerbiai magyarok könnyűszerrel csatlakozhatnánk az unióhoz – ha sikerült volna jól megtanulnunk az anyanyelvünket. Mi azonban nyelvi helyzetben „a senki földjén” járunk, mivel szerbül nem sikerült tökéletesen megtanulnunk, magyarul pedig hibás standardot követve tanultunk meg. (Példák: az iskolai osztályzatok: 5 – nálunk kitűnő, Magyarországon jeles, 4 – jeles/jó, 3 – jó/közepes; község – nálunk az opština jelölésére használatos, Magyarországon viszont falut jelöl; gondolják csak el, hogy hangzik, ha egy magyarországinak azt mondjuk, hogy a 160 ezer lakosú „opština”: Szabadka – falu.)

Egyszóval itt nem fordítottak és nem fordítanak kellő gondot a magyarok kellő arányú és színvonalas képzésére, ha pedig nincsenek szakembereink a saját

sorainkból, akkor nehezen beszélhetünk valódi nemzeti egyenjogúságról.

Nekünk itt Magyarokánizsán a Szociálismunka-központban – amely a három talán valódi közzolgálati intézményünk egyike – az igazgatónőn kívül egyetlen olyan szakemberünk sincs (beleértve a szociális munkást vagy a pszichológust is), aki magyar lenne, a meglevő szláv káderek közül pedig alig ért valaki egy kicsit magyarul. Emlékeztetem önöket községünk lakosságának fentebb ismertett nemzeti és nyelvi összetételére. Elképzelhetik, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó szociális esetek mennyire beszélnek szerbül egy olyan közegben, ahol nincs is alkalmuk ezt a nyelvet természetes úton megtanulni, és elképzelhetik az intimitást, a diszkréciót, ezáltal pedig magát a hatékonyságot is abban a szociális-pszichológiai munkában, amelyben nincs közös érintkezési nyelv.

Ugyanez az eset a jogászokkal is. Alig tudunk úgy-ahogy gondoskodni magyar jogászokról vagy legalább olyan szláv jogászokról, akik beszélnek magyarul. És ez utóbbi körülmény önmagában még nem is elegendő. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Magyarokánizsán még ma – másfél évvel az új büntetőeljárás törvény meghozatala után – sincs mód az igazságszolgáltatásban magyarul lefolytatni eljárást, azon egyszerű oknál fogva, hogy a magyar káderek sem érzik magukat eléggé képesnek arra, hogy hivatalosan magyarul nyilatkozzanak meg. Még mindig nem vezetnek jegyzőkönyvet (eljárást) magyarul, eltérően a nyolcvanas évektől, amikor a magyar eljárások többségben voltak. Ma mindennapos jelenség, hogy az eljárás minden résztvevője magyar, például: az örökgyógyó, az örökösök, a bíró és a jegyzőkönyvvezető, a bíró mégis – a felek megkérdezése nélkül – szerbül diktálja a jegyzőkönyvet. Hozzám mint hites bírósági tolmácshoz gyakran hoznak fordítani egyszerű igazolásokat és hatósági bizonyítványokat, amelyeket az ügyfél magyarországi fölhasználásra kért, ám a kibocsátó hatóság – noha köteles lett volna az adott okmányt azon a nyelven kiadni, amely a község alapszabálya értelmében egyenjogú használatban van (ti. magyarul) – erre nem volt képes, talán káderbeli okokból (a zentai nyugdíjbiztosító), de még inkább szakkavatatlanság miatt (mint a Magyarokánizsai Műszaki Középfiskola, ahol mind a kérelmező, mind az ügyintéző, mind az aláíró igazgató, de még a gépiró is – tehát megint csak az összes résztvevő – magyar volt.)

Miért van kevés szakemberünk, különösen jogászunk? A tapasztaltabb magyar jogászok elmentek ügyvédnek, a középnemzedék a kilencvenes években átköltözött Magyarországra, a fiatalok pedig nem tanulnak jogásznak. Ez utóbbinak vannak gazdasági és nyelvi okai is. Általánosságban véve a magyarok nagyobb vesztesei voltak az illegális és maffiás gazdaság-irányítás elmúlt korszakának, mint a többségi nemzetek tagjai, ha másért nem, akkor azért föltétlenül, mivel őket nagyobb mértékben bocsátották el és szorították ki az olyan állami szolgálatokból, mint amilyen a rendőrség, a katonaság, a vám, a posta, az adóhivatal, a földhivatal, a társadalom- és a nyugdíjbiztosítás, valamint a nagy monopolrendszerek (Naftagas, Srbijavode, Srbijašume stb.) és azokból a vállalatokból, amelyekben az igazgatók szerbek (vagy szocialista-kommunisták) voltak. Ágrólszakadt szülő pedig nem tud drága tanulmányokat fizetni.

A másik ok nyelvi természetű. A mi nyelvünk nem indoeurópai, eltérően a többi szerbiai nyelvtől; kultúránk nyugati mintákat követ, eltérően az ortodoxiától és az iszlámtól; a szlovákoktól és a horvátoktól eltérően pedig – amelyek ugyan nyugati hitű és kultúrájú népek – mi természetesen nem vagyunk szlávok sem. Nálunk homlokegyenest fordított a mondatszerkezetben a mondatrészek sorrendje, amiben tulajdonképpen a gondolkodásmódunk jut kifejezésre. Önök bizonyára tudják, hogy mi a nevünket is fordított sorrendben használjuk: elől áll a vezetéknev (családi név), utána a keresztnév (utónév), ugyanígy a keltezésben: év, hónap, nap. Ez a fordított aspektus végighúzódik egész szellemiségünkön. Nálunk nincs esetrendszer, mi a viszonyokat gazdag toldalékrendszerrel fejezzük ki; a mi főneveinknek nincs nemük, de viszont van határozott vagy határozatlan névelőjük; nálunk nincs az igéknek mozzanatos és folyamatos aspektusuk, de viszont van alanyi és tárgyaz ragozásuk; mi igen ritkán élünk szenvedő igealakokkal, ezért hát mindig tudnunk kell, ki vagy mi a mondat alanya. Azaz egy kultúra elsajátításakor legelőször nem magát a nyelvet kell elsajátítani, hanem az általános gondolkodásmódot és megismerni a mentalitást, majd csak később a nyelvtant. Mindez nagyobb erőfeszítést követel tőlünk az alkalmazkodásban, ezért a magyar tanulók – különösen a magyar többségű közegekből - kisebb arányban választanak olyan hivatást, amelyik szorosan kötődik a szerb nyelvhez. A jogi szakmában pedig a nyelv fölöttébb fontos szerepet játszik.

Bírósági ülnöknek szinte bármilyen szakmájú ember megválasztható, elegendő, ha középfokú végzettsége van (meglehet, hogy még az sincs előírva), Kanizsán mégis gyakran megesik, hogy a vádlottal szemben olyan tanács ül, amely szerb bíróból (bírónöböl) és szintén szerb nemzetiségű két ülnökből áll, miközben a vádlottak – a lakosság összetételének és a szociális körülményeknek megfelelően – többnyire magyarok vagy éppen cigányok (akiknek anyanyelve vagy a második nyelve, mint már mondtuk, szintén a magyar). Magyar nemzetiségű ülnököket pedig csak lehetne kinevezni, ha már a lakosságban majdnem 90%-os a magyarok aránya. Akkor miért nem neveznek ki? A tehetetlenségi erő – úgy látszik – továbbra is hat. Valaha rájuk is furcsa mércék voltak érvényesek (az egyetlen párthoz vagy később bizonyos pártokhoz való tartozás, ami lényegileg meg is határozta az ülnökállomány torz összetételét).

Hogy világos legyen, miről is beszélünk: az eljárást (a közigazgatásit és a bíróságit) alapjában véve nem azért kell magyar nyelven folytatni, mert még nem tanultunk meg (eléggé) szerbül. Igaz, hogy ez is fontos ok. Ott, ahol a szerb nem élő nyelv a mindennapi életben, mivel a köz- és az ún. utcai és piaci élet általában magyarul zajlik, egy vádlottnak vagy tanúnak vagy egyéb eljárásban szereplő félnek nehéz lesz úgy kifejeznie a gondolatait, hogy valami ne sikkadjon el a mondani kívántakból. Ellenkezőleg, a hivatalos eljárásnak – amikor csak lehet – azon elv miatt kell magyarnak lennie, hogy mi, kisebbségiek ezen a vidéken **otthon** vagyunk – őslakosok, törzsökösök, nem pedig betelepültek. Erre van egy csalhatatlan mérce: törzsökös az, aki száz kilométeres körzetben látogathatja őseinek sírját, ükapáig visszamenőleg. Ezt mi mindannyian meg tudjuk tenni; ugyanezt nem tehetik meg a telepések, különösen a délszláv állam más vidékeiről való újabb keletű bevándorlók. Mi nem 1956-ban költöztünk ide, ahogy még néhány évvel ezelőtt a hazai sajtó terjesztette rólunk; több mint félmilliónyian voltunk akkor, amikor hozzácsatoltak bennünket a szerb államhoz (ma ennek valamivel több mint a fele a lélekszámunk), a határt egyszerűen áttették a fejünk fölött, és nem igaz az, amit ugyancsak közöltek valamelyik sajtótermékben, hogy ugyanannyi szerb maradt a határ túloldalán: a szerbek akkori száma Magyarországon nem haladta meg az akkor megnövekedett Szerbiához került magyarok számának egyhuzadát. De: ezek a magyarországi szerbek azon

a területen soha nem is éltek a maguk anyaországában, eltérően tőlünk, magyaroktól, akik közt még ma is élnek idősebb emberek, akiknek – ugyanezekben a városokban és falvakban – megadatott az a szerencse, hogy az anyaországban éljenek (és nemcsak az 1941 és 1944 közötti időszakra gondolok, hanem az 1920 előttiére). Egészen más rendelkezni a hivatalosság hagyományával a saját anyanyelveden, mégpedig magas fejlettségi fokon (ne felejtjük el, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának ezen a részén a magyar hivatalos nyelv volt, valamint hogy kialakulása során a szerb hivatalos és tudományos nyelv is részben magyar mintákat követett), mintsem ezt a hagyományt most kigondolni és újként megalkotni. Nekünk nem kell semmi újat kiötlelnünk, csupán be kell azonosítanunk a már létezőt a neki megfelelővel a hazai (szerb) hivatalosságbar.

Szerbiában szinte senki sem tud róla – kivéve néhányunkat, magyarokat –, hogy Finnországban (a finn áll – az észttel együtt – a legközelebb a magyarhoz a valamennyire is nagyobb nyelvek közül) a hivatalnokoknak nyelvvizsgát kell tenniük svédből – még ott is, ahol egyáltalán nem élnek svédok. Finnország teljes lakosságához képest az ottani svédok aránya mindössze 6%. Ha ezt levezetem a mi körülményeinkre, akkor itt azt kell tapasztalnom, hogy a nyugdíj- vagy az egészségügyi biztosítótól, a földmérő hivataltól, az adóhivaltól, a belügyi szervektől, a katonai ügyszéktől stb., stb. – még olyan közegben sem, ahol a magyarok többségben vannak, hát még ahol csak a 15%-ot haladják meg (ez a törvényben alkalmazott kritérium) – semmilyen okmány sem kapható magyarul. Ennek még a műszaki lehetőségei sincsenek meg. A magyarkanizsai belügyi főosztály számítógépén megpróbáltam a „Regional and Language Options” alatt kiegészítő nyelvként kiválasztani a magyart is, az azonban a központi, belgrádi szerveren le volt tiltva.

De még ha van is magyar hivatalnok ezekben a szervezetekben – a legnagyobb ellenállást éppen ők tanúsítják. Ami csak azt bizonyítja, hogy mennyire sikeres volt a félrenevelés a kisebbséghez tartozók körében, ha a legnépesebb kisebbség körében ilyen a helyzet. (A kosovói albánokat már nem számíthatjuk ide.)¹ Az új jogszabályok (a törvény és a kisebbségi nyelvhasználatot részletező tartományi rendelet) végrehajtását maguk a

magyar hivatalnokok gátolják, mindenféle kibúvót keresve ehhez a szabotázshoz (pótteher nekik, az ügyfelek nem igénylik, nem ismerjük a szakkifejezéseket). Mindegyik munkakörben elő van írva a községben (annak alapszabálya szerint) hivatalos használatban levő nyelvek tudása (még csak nem is „ismerete”, ami – az itthoni szokások szerint – az adott nyelvben való jártasság alacsonyabb fokának számít), és ez ugyanígy volt végig az egész miloševići érában, a hivatalnokok: mégis, szinte kivétel nélkül, úgy képzelik, hogy a közigazgatási eljárást magyar nyelven majd a fordító fogja gyakorolni, az ő magyar nyelv-„tudás”-uk pedig, úgy tűnik, csak ahhoz kell, hogy ezek a női hivatalnokok saját anyanyelvükön meg tudják egymás közt tárgyalni a konyhai recepteket.

Tény, hogy szakemberek nem ismerik a saját nyelvükön a szakmájuk szókincsét. Az építészek nincsenek tisztában az építészeti szakkifejezésekkel, hogy azok miként hangoznak magyarul helyesen, esetleg holmi szakszerűtlen, népi kifejezéseket használnak (például a szakszerű **habarcs** helyett: malter vagy bepucolás); a jogászok szolgáiban a szerb logikát követik, és nem tudnak szabadulni tőle az ilyen kifejezésekben: kivételezés (izuzeće = **kizárás**), letisztázott szöveg (prečišćeni tekst = **egységes szerkezetű szöveg**), fizikai személy (fizičko lice = **természetes személy**); ugyanígy a közigazdászok: alapeszközök (osnovna sredstva = **állóalapok**), kiválasztás (izdvajanje = **elkülönítés**), részvénybejegyzés (upis deonica = **részvényjegyzés**).

Mi lenne hát a megoldás? Póterőfeszítés azok részéről, akik ma nem képesek szakszerűen használni a nyelvüket, illetve eredendő képés, magas szakmai színvonalon azok számára, akik most lépnek be az oktatási rendszerbe.

És amint Nyugaton külön díjaznak minden nyelvi vizsgát (minden további nyelv ismeretét), úgy kellene díjazni azokat is, akik vállalják a póterőfeszítést, hogy képesítést szerezzenek arra, hogy a szerben kívül valamely más nyelven is tudjanak eljárást lefolytatni.

Nem elegendő magyar anyanyelvűnek lenni, szakmai jártasságot is kell szerezni ebben a nyelvben – a törvény betűjének csak így lehet érvényt szerezni.

¹ Az albánokra én nem használom a „siptár” szót, amint a szerbekre sem mondom magyarul, hogy „rác”-ok, a szlovákokra sem, hogy „tót”-ok, a románokra sem, hogy „oláj”-ok vagy „rumúny”-ok, mivel ezek (ma már) mindegyik esetében gúnynevek.

Ehhez szükség van behozatali tankönyvekre. Ezzel kapcsolatban egyszer azt mondta valaki: az anyacsavar mindenütt egyforma – a szocializmusban és a kapitalizmusban is. Magyarországról mégsem lehetett évtizedeken át tankönyveket behozni. Fiatalkoromban mi az általános iskolában olyan magyar nyelvű szak-tankönyvekből tanultunk (fizika, vegytan), amelyeket Szlovákiában (az akkori Csehszlovákiában) adtak ki. Belgrádi magyar diplomatától hallom (aki nem is magyar nemzetiségű), hogy a magyarországi szerb diákok évtizedeken át olyan jugoszláv tankönyvekből tanultak, amelyeknek borítója alatt az első oldalon a Marsall egyenruhás fényképe állt.

Már Szerbiában is lehetett vásárolni mindenféle újságot – angolt is, németet is, olaszt is –, sőt külföldön kiadott tankönyveket (például az idegen nyelvek tanulására írottakat), amikor iskoláinkban még mindig nem volt szabad használni magyar tankönyveket (mondjuk a fémipari szakmákban, ahol csekély a „veszélye” a fiatalok „ideológiai indoktrináció”-jának), az ilyen küldeményeket lefoglalták, örökre vámraktárakba zárták, különféle eljárásokkal meghiúsították a legális behozatalukat. Az úgynevezett magyar osztályok tanulójának egyszerűen nem volt magyar tankönyvük, mivel ha egy szakmát egy nemzedéken belül ötven vagy száz diák tanult (a kanizsai és, mondjuk, az adai iskolában), akkor azok részére nem éri meg, és nem fizetődik ki tankönyvet kiadni; ugyanakkor azt a megoldást, amely természetes, logikus és civilizált lett volna (behozatal), nem engedélyezték.

Mi történt hát? A tanulónak voltak cirill betűs tankönyveik, amelyeket nem értettek, így aztán a tanáraik nekiálltak magyarul diktálni a tananyagot (a 20. század végén és a 21. elején, az internet korában!). Ennek aztán az lett a következménye, hogy tanáronként és iskolánként merőben eltért a terminológia, katasztrofális szakszerűtlenség és lesújtó általános nyelvi színvonal volt tapasztalható. Példa: a „keramičar”-nak nevezett szakmát magyarul még megnevezni sem tudják. A tanulók beiratkozására közzétett pályázatban a Magyar Szó ezt írja: „keramikus”, az adai iskolában a népies „lapozó”-t használják, valójában viszont ez lenne a szakszerű kifejezés: **hidegburkoló** (szemben a **melegburkoló**-val, aki padlódeszkázást és lambériázást végez). Egyszerűen csak látszatmagyar nyelvű képzés, valójában egyáltalán nem magyar, hanem valami köztes dolog a szerb és a magyar között. A szerbek azt gondolják róla, hogy

magyar, a magyaro(rszágia)k szemében pedig szerb. Természetesen minden szakmában meg kell tanulni az elemi szakkifejezéseket szerbül is, hogy az iskolából kikerülő szakember, ha az így szerzett tudással szerb környezetbe kerül, nyelvi zavar nélkül alkalmazni tudja ezt a tudást. De amint azt fölvilágosodás kori írónk, Bessenyei György mondja: „Mindegyik nemzet a saját nyelvén lett tudóssá.” Hiába lesz újdonsült szakemberünknek olyan anyanyelve, amely hivatalos az EU-ban, ha a valós és helyes szakterminológiát nem sajátítja el saját anyanyelvén: így még Magyarországon sem fogja föltalálni magát, hiszen a saját szakmáján belül, hogy úgy mondjuk, tökéletesen írástudatlan lesz.

Hogy a magyar tudományosság milyen magas szinten van, arra meggyőző bizonyíték a magyar Nobel-díjasok magas száma. Mi, kanizsaiak azzal büszkélkedhetünk, hogy a vízimérnöki szakma általános magyar terminológiáját – de más természettudományokét is – a magyarkanizsai születésű Beszédes József akadémikus (1787–1852) teremtette meg. (Neki köszönhetjük pl. a **szög**, **szögszarak**, **tompaszög**; **szérű**, **gyakorlat**, **hossz**, **táv**, **méret**, **terület**, **láthatár**, **átmérő**, **sugár**, **köb**, **síkság**, **bukógát**, **bolthajtás** stb. szavakat.) A magyarban minden szakma fejlett szakszókinccsel rendelkezik; mindegyiknek a művelői igyekeztek saját kifejezéseket találni, így ezek a szaknyelvek sok tekintetben elűtnek a nemzetközi kifejezésektől. (Az orvostudományban: **baleseti sebészet** a traumatológiá-ra, **kórbonctan** a patológiá-ra, **kórisme** a diagnózis-ra; a labdarúgásban [a futball-ban]: **les** a ofsíde-ra, **fedezet** a half-ra, **szöglet** a corner-re; a mesterségek közül: **látszerész** az optikus-ra, **vésnök** a graver-ra vagy **ügyvéd** az advocatus-ra.) Ami semmiképp sem jelenti azt, hogy a magyar tudósok és szakemberek nem ismerik a sajátjuk mellett a nemzetközi kifejezéseket is. De az igényes beszédben, amelyet a saját nyelvüket beszélő hallgatóságnak szánnak, az eredeti magyar kifejezéseket használják, különösen pedig magyar szerkezeteket.

A betiltott kultúrainport kapcsán – a jövőendő Európájában bekövetkező szabad információ-, eszme- és embermozgás adalékaként – gyakran eszembe jut az egykori éber adai „Big Brother”, aki észrevette, hogy ezen a tájon a háztetők antennái zömükben észak felé vannak fordítva, nem pedig dél felé, és a „társadalmi-politikai szervezetek” szerveivel szerette volna elrendeltetni az ilyen antennák leszerelését. Az illető úr, bocsánat: elvtárs bizonyára ma is él még, nem tudom hát, mit

tenne az internettel vagy a mai műholdas műsorokkal, amelyek százsám érkeznek hozzánk az égből. Azaz el tudom képzelni, hiszen a bombázások idején Magyarokánizsán aktív cenzúrát alkalmaztak az ilyen műsorokra. Az egyik párt helyi vezetőjének parancsára (hármát szabad találni, hogy melyik párté volt) a kábel-szolgáltató mindannyiszor félbeszakította a műsor szolgáltatását az egyik – egyébként szerződésben rögzített és előfizetett – csatornán (amely persze magyar volt, még véletlenül sem angol vagy német), amint hírek kerültek sorra, vagy akár csak a hírek beharangozása a reklámszünetben.

Amint láttuk, nekünk ebben a közegben, ilyen föltételek között, valójában nincs kivel valóra váltanunk a kisebbségi törvényt, még a magyar többségű közegekben sem. Holott mi vagyunk a legnépesebb kisebbség! Ott, ahol mi is kisebbségben vagyunk, a helyzet lesújtó – a múltban folytatott káderpolitika miatt (ami ma is változatlan). Törökkanizsán körülbelül 37% a magyarok aránya, de közülük alig találunk valakit vezető poszton és fontosabb közigazgatási pozícióban, a légkör pedig olyan, hogy ez a néhány is azon van, hogy semmiben se üssön el a környezetétől.

Az úgynevezett egyenjogúság úgy fest, hogy a lakosság 7%-a számára (Magyarokánizsán) nyelvhasználatban legalább 50% jár (például a helyi rádióban; vagy a kábeltévé-szolgáltató saját csatornáján, amelyen egyes közlemények csak szerbül jelennek meg), ugyanakkor az olyan közegben, ahol 30-40% magyar él, gyakran arról is megfélekednek, hogy ennek a népességnek is jár a rendelkezésre álló térnek ha nem is a fele, akkor legalább annyi, amennyi az adott népesség részaránya a lakosság összetételében (ahogy mondani szokás: amennyi adót fizet). Arról pedig ne is beszéljünk, hogy mennyit és mit kapnak nyelvi tekintetben azok a kisebbségiek, akik valahol 7%-ban vannak jelen.

Ez a légkör nem kedvez a nyelvhasználati egyenjogúságnak, ha még a kisebbségi nyelvű föliratok elhelyezéséért is nap mint nap meg kell küzdeni. Magyarokánizsán saját szemükkel győződhetnek meg arról, hogy két és fél év után sem közlik egyetlen magyar szóval sem a belügyi főosztály épületén, hogy ott milyen intézmény székel – noha időközben már cserélték a cégtáblát. És megtörténhet velünk, ha a belügyben magyarul szólunk az ügyfélszolgálati ablaknál ülő hivatalnokhoz, hogy az nem fog érteni

bennünket, hát még hogy ugyanazon a nyelven is válaszoljon!

Belgrád messze van, és a kaptafákat ott szabják. Belgrádban természetes, hogy az egyenruha zubbonyzsebére illesztett kitűzőn az egyenruha viselőjének neve cirillikával olvasható. De gondoljuk csak el azt a magyar, szlovák, román gépjárművezetőt (a mi helyi önkormányzatunkat például ezekből az országokból látogatják testvérvárosi küldöttségek) vagy azt az osztrákot, németet, franciát, hollandot, svédet vagy éppen törököt, akit itt a határon ilyen „azonosítójellel” ellátott rendőr állít meg – hogyan fogja a járművezető elolvasni, mi a neve a vele szemben eljáró hivatalos személynek.

Ugyanilyen kitűzőket kaptak a tűzoltók is, mivel a belügyi szervek kötelékébe tartoznak. Magyarokánizsán a tűzoltók – néhány kivételtől eltekintve – mindig magyarok voltak. Most mindannyiuknak a neve cirillikával van kiírva; tehát a magyar állampolgárok, akik – a határ közelsége és a rokon kapcsolat miatt ide gyakrabban járnak, mint Belgrádba vagy Montenegróba, még a magyar neveket sem igen tudják leolvasni a hivatalos személyek egyenruhájáról.

Ugyanígy gondolták ki az összes szerbiai orvos számára a bélyegzőket is. Ugyanarra a kaptafára le is gyártották őket, több ezer darabot, köztük a kanizsai orvosoknak is. Azonban ha Szerbiában nincs is igény arra, hogy az orvosok nevét és szakmai címét a bélyegzőn azok számára is elolvashatóvá kell tenni, akik a cirillikát nem ismerik, ezen a tájon már régóta létezik az a gyakorlat, hogy az orvosok kétnyelvű bélyegzőket gyártatnak (amint az más bélyegzőkkel is szokás), s azokon a neveket – a nemzetközi gyakorlatnak és mintáknak megfelelően – eredeti formájukban közlik. Ha eddig – még Milošević alatt is – léteztek is ilyen kétnyelvű orvosi bélyegzők, akkor most, amióta Szerbiában úgynevezett demokrácia uralkodik, megszakadt ez a haladóbb gyakorlat is.

A magyarokánizsai tűzoltószolgálatban természetes volna, hogy a rádiós kapcsolattartásban a kommunikáció nyelve a magyar legyen, hogy tűzvész esetén gyorsabban és hatékonyabban beavatkozhasssanak, hiszen ez a tűzoltók anyanyelve, és különben is jogszabály deklarálja, hogy az itt egyenjogú hivatalos használatban van. A személyzetnek azonban megtiltották, hogy rádión hivatalosan ezt a nyelvet használja, még ha egymással kommunikálnak is, nem pedig a felsőbb

szervekkel. Úgy tűnik, mihelyt valamilyen képzelt veszélyt szimatolnak az állambiztonságra nézve, nálunk megszűnik minden emberi jog.

Számunkra, magyarok számára az egyik legfájdalmasabb pont az – amit már a fentiekben érintettünk –, ahogyan a neveinket ebben az országban írják. Vagyis: a szerbiai magyarok személynevének nem állandó mivolta. Nem véletlen, hogy ezt a jogot külön tárgyalják mind a nemzetközi egyezmények (amelyeknek aláírása számunkra is előfeltétel ahhoz, hogy fölvegyenek bennünket a nemzetközi szervezetekbe), mind a mi törvényünk.

Az a gyakorlat, amelyet Szerbiában a nem szlávok nevének írásában a szerb nyelvben követnek – a 20. század végén és a 21. század elején – anakronisztikus, és a gyarmati idők tudatát fejezi ki; nem egyéb, mint a gyarmatosításunk.

A szerb átírást – amelyet a magyar nevek írásában is alkalmaznak – a szerb helyesírási szabályzat „hozzáigazított írás”-nak (prilagođeno pisanje) nevezi. Hála istennek, ma már nincsenek átkeresztelések (Dragutin a **Károly** helyett, Jovan a **János** helyett, Stevan az **István** helyett, Jelisaveta az **Erzsébet** helyett), de mégis:

Emőké-t így keresztelik el:	Emeke,
Ernő-t így:	Erne,
Jenő-t:	Jene,
Gyöngyi-t:	Đendi,
Tündé-t:	Tinde,
Bödő-ből és Bedé-ből egyaránt ez lesz:	Bede,
Cseké-ből és Csőké-ből egyaránt:	Čeke,
Szólósi-ből, Szöllőssy-ből,	
Szélesi-ből egyaránt:	Seleši,
Vörös-ből és Veres-ből egyaránt:	Vereš,
Török-ből és Terék-ből egyaránt:	Terek,
Ürmös-ből	Irmeš,
Öreg-ből	Ereg,
Serfőző-ből	Šerfeze,
Kisfügedi-ből	Kišfigedi,
Körmöczi-ből	Kermeci,
Madarász-ből	Madaras,
Madaras-ból pedig	Madaraš,
Szász-ból Sas, Sas-ból pedig	Šaš.

A mai szerb nyelvben már úgyszólván semmit sem írnak át fonetikusán, különösen nem az olyan modern

dolgokat, mint: a számítógépes felszerelés, az autó- és mondjuk, kerékpármárkák, a mobiltelefonok, az új banki szolgáltatások, sőt a plakátokon a filmsztárok vagy zenészek neve; de még csak egy szerbiai cég igazgatójának nevét sem, ha az történetesen olasz; vagy valamely Szerbiában működő nemzetközi szervezet vezetőjét, ha az – angol. Már csak nekünk, kisebbségieknek a nevét írják „hozzáigazítva” – olykor még ugyanazon az újságon is, vagy ugyanabban az átiratban, amelyen az idegen név eredeti formájában szerepelt. Ami klasszikus esete a kettős mércének.

Egy bizonyos **Giovanni** a Telekomból szerb levelet ír Szabadkára Kučera Geza nevére. Egy tanulmány ilyeneket emleget: **Aquamarin, Aquapark, wellness, jogging, fitness**, a tanulmány konzultánsai között viszont az igazgató neve úgy jelenik meg, mint Agošton. A Szerbia és Montenegró-i Emberi és Kisebbségi Jogi Minisztérium havi közlönyében ugyanazon a lapon minden külföldi nevet – a franciákat, németeket, angolokat – eredeti formájában írnak (**Jean Phillipe Gammel, Suzanne Litzel, Bill Duffton**), ugyanakkor a „mi” kisebbségeink nevét „hozzáigazítva” közlik, köztük a mai előadóink egyikének **Losoncz Alpár**-nak a nevét is. Vagy ugyanennek a közlönynek egy korábbi számában **Korhecz Tamás** (tartományi kisebbségi titkár) vagy **Andreas Bürgermayer** nevét a szerb kiejtéshez igazítják, ugyanakkor két vagy három lappal hátrább a **Scorpions** rockegyüttes nevét vagy az olyan zeneszámok címét, mint **Make love not war, The best ballads** vagy **Wind of change** már szabadon írják – szerb szövegkörnyezetben – angolul. A „**Beogradski Yellow Pages**”-ben, amelynek címét angolosan írják, a kisebbségi nevek természetesen nem eredeti írásmódjuk szerint szerepelnek.

Magyarkanizsán gyakran rendeznek fajaktya-kiállítást. Amint azt tudjuk, ezeknek a fajaktyáknak olykor bonyolult nevük szokott lenni. Nálunk az a szokás, hogy az ilyen rendezvényekre a katalógusokat (látszat) kétnyelvűen nyomtatják. De hogyan is, kérem szépen? Az ebet hívhatják **Húvösvölgyi Ördögűző Cézár**-nak – ezt a nevet természetesen betű szerint így fogják feltüntetni, hiszen pontosan kell tudni azonosítani őt és megkülönböztetni a többi ebtől. Ha azonban a tulajdonosának történetesen **Vörösbaranyi Enikő** a neve, ő ugyanebben a katalógusban csak annyit érdemel, hogy a nevét így írják: Vereš baranji Enike – mintha őt már nem kellene tudni beazonosítani és megkülönböztetni embertársaitól. Ilyesformán jogosan támadhat az a

benyomásunk, hogy az eb többet ér, mint tulajdonosa, az ember.

Ugyanez a látszatkétnyelvűség nyilvánul meg a névjegykártyák nyomtatásában vagy a gazdasági reklámok közlésében is, amikor minden szerepel mindkét nyelven, minden megjelölés és adat – csupán a legfontosabb nem, amely miatt a nyomtatás megtörtént – a tulajdonos családi és utóneve (Fejsthamer Deže, Kermeci Karolj, Juhas Arpad), ami így semmiképpen sem felel meg a két nyelv közül az egyik szabályainak. (Helyesen: **Fejsthámer Dezső, Körmöczi Károly, Juhász Árpád**).

Ez valójában nem „hosszúgázítás”, hanem kiforgatása, eltorzítása a neveinknek. Hiszen azok az ilyen megnyomorított alakokból többé már ki sem következethetők. Van egy példa a Tanjuggal. A Ceaucescut 1989-ben elsöprő „temesvári forradalom szikrája”, az akkori lelkész, ma püspök, **Tőkés** (László) volt. A zágrábi sajtó ezt a vezetéknevet azokban a napokban a Tanjugalból így próbálta „visszamagyarítani”: **Tökös**. Ami a szlávok számára afféle párhuzam lenne: **Panjević** helyett **Mudonja**. Helytelenül helyreállított, látszatetimológias forma. Dobrica Ćosić egy kis könyvet írt az 1956-os magyar forradalom napjairól, amelyeket az író véletlenül Budapesten töltött. Ebben egy helyütt azt veti papírra, hogy valahol „pisac Fiši” is beszélt. A könyvecskét itthon lefordították, és kiadták magyarul is, és abban itt ez áll: „Fisi író”. Ami merő abszurdum, ilyesmi a magyarban nem létezik. (Az író **Füsi József**-nek hívták.)

Ez a jelenség lehetetlenné teszi a kölcsönös átjárást a kisebbségi nyelvek között. A román, a szlovák vagy a horvát és természetesen a magyar nyelv szabályai szerint az idegen neveket nem kell fonetikusán átírni. Ha azonban az ilyen nevek szerb átírásban jutnak el hozzánk, akkor nagyon nehéz rátalálnunk az eredeti formájukra. Kisebbségi újságírók gyakran kerülnek kutyaszorítóba, amikor az ismeretlenség homályából egyszeriben előbukkan egy új személyiség, akinek neve egyelőre csak szerb átírásban olvasható, a napilapnak pedig még aznap éjszaka ki kell kerülnie a nyomdából. Így történik meg, hogy a nevek váltakozhatnak néhány napig (mint az afrikai puccsistáié, Rollings-Rawlings ezredesé) vagy akár néhány hónapig is (Hashim Taqui, Taqi, Tachi, Taci). Ami számunkra egyáltalán nem mindegy, hiszen mindaddig, amíg nem az eredeti formát írjuk, addig

folyamatosan szabályt szegünk (amíg Envera Hodžát nem így írjuk: **Enver Hoxha**).

Megesik, hogy a sajtónk a ruszin neveket szerbesen közli (**Ramac** helyett Ramač), ami megint csak hibás, hiszen a nem latin ábécéjű nyelveket (a cirillbetűseket, a görögöket, az arabokat, a kínaiakat, a japánokat) mi közvetlenül írjuk át saját betűinkkel, nem pedig idegenekkel. Ugyanígy semmi szükségünk rá, hogy az angolba szerb közvetítéssel kerüljünk át, amint az azokkal a szerbiai magyarokkal történik, akik valahol a nagyvilágban válnak ismertté. **Szeles Mónika** gyökerei anyai ágon ide, a szomszéd faluba, Adorjánra nyúlnak vissza. Amint látjuk, Amerikában Seleš lett belőle. A magyarkanizsai építőmérnök, **Öreg Imre** Floridában nem Öreg már, hanem *Ereg*. A kanizsai születésű színpadi művész, **Nagy József** Franciaországban így írja magát (ahogyan az a személyi igazolványában vagy az útlevelében – igaz, ezekben diakritikus mellékjellel – áll): Jozef Nadj (amit 'zsozef'-nek olvasnak). Ha egy **Fejős** vezetéknevű tudós szerbül közöl egy tanulmányt, nevét – törvényszerűen – így fogják kinyomtatni: Feješ. (Hadd jegyezzem meg, hogy ilyen vezetéknevünk is van, csak amíg ez utóbbi ilyesmit jelent: „**Glavonja**”, az előbbi mondjuk „**Muzar**” lehetne szerbül.) Az adott tudományos dolgozatnak az angol összefoglalójába azonban ezt a vezetéknevet miért szerb formában kell átvenni? Az angol közvetlenül veszi át az eredeti névalakokat. Nyelvi tekintetben nem kellene, hogy a szerbség hitbizománya legyünk.

Az egyetlen megoldás – a szerbben is –, amely meg fog felelni az európai szellemnek és a kibernetika korának: minden név alaktükröző írása, különösen a kisebbségieké. Ez az elv nem ellentétes a szerb nyelv helyesírásával sem. A szabályzat nagyon is lehetővé teszi ezt, és foglalkozik a kérdéssel. A Subotičke novine nevű szabadkai napilap meglehetősen következetesen alkalmazza is ezt az elvet, és a szabályzatot sem szegi meg, hiszen amikor első ízben szerepeltet egy nevet eredeti formájában, akkor zárójelben közli az ejtését is. És természetesen ez a megoldás nem ellentétes a törvénnyel sem, sőt mi több, a törvény is ezt várja el. Magyarkanizsán ma mégsem kapható olyan útlevél, amelyben a név eredeti alakjában lenne írva. (Szabadkán igen, ha határozottabban kéri az ember.) Neveink eredeti formájának megőrzésével szemben hatalmas az ellenállás, és ami igazán lesújtó, ez az ellenállás éppen a magunk – magyarok – körében a legnagyobb.

Ehelyett hamis kompromisszumok ütök föl a fejüket. Amikor ránk kényszerítették a cirillikát, az akkor támadt természetes ellenállás ez ellen az írásmód ellen irányult – ahelyett, hogy megbékéltünk volna a cirill ábécé alkalmazásával, ha azt a szerbeknek szánják, de következetesen megköveteltük volna a mi nyelvünk használatát a közigazgatási, bírósági, szabálysértési és egyéb eljárásokban valamint a közszolgálatokban, és megköveteltük volna, hogy a nevünket szerb szövegkörnyezetben is a mi eredeti írásmódunk szerint szerepeltessék. Nem, a mi magyarjaink úgy gondolják, hogy ők e nyelvi jogok helyett beérik azzal is, ha nem lesz muszáj a macerás cirillikával olvasniuk. Tehát a nyelvük hivatalos alkalmazása helyett kárpótlásul elfogadják a szerbet, csak az latin ábécés legyen.

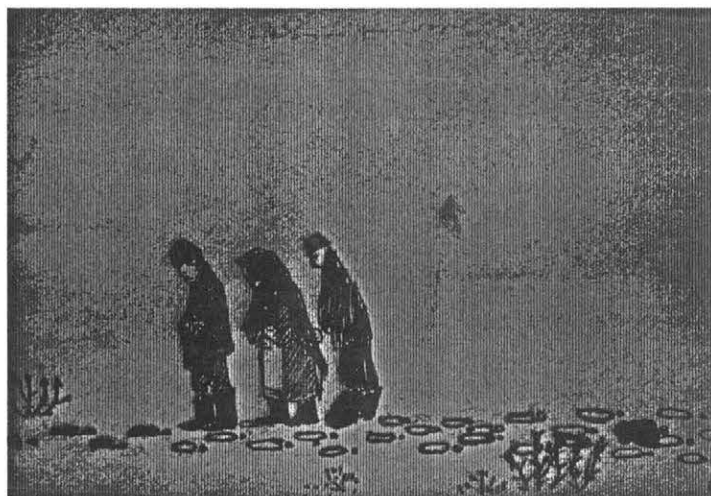
Így születnek aztán az olyan kentaurok, mint: Gabriela, Maria, Diana, Koncz Istvan. Ehelyett (ha már fonetikus átírást akarunk): Gabrijela, Marija, Dijana, Konc Istvan. Illetve (magyarosan): **Gabriella, Mária, Diána, Koncz István.**

Ha az ember kérdőre vonja a hivatalnokot, miért nem alkalmazza a szerb helyesírási szabályokat – ha már következetes akar maradni –, akkor azt a választ

kapja: mivel ezek magyar nevek. Ha pedig erre megkérdezi, hogy akkor miért nem magyar helyesírás szerint írja őket, a hivatalnok válasza: mert ebben az országban szerbül kell írni. Micsoda nyakatekert logika!

A jól elképzelt törvény ellenére annak alkalmazása – különösen a kisebbségi nevek írásában – következtelen lesz és tarka, mivel csak kevesen fogják a kisebbséghez tartozók közül kérni ennek a jognak az alkalmazását. Így aztán ugyanazok a nevek egyesek esetében így lesznek leírva, másoknál amúgy. Külön kérdés, hogy mennyire fogják a magyar neveket eredeti formájukban írni minden nyilvántartásban és adatgyűjteményben (választói jegyzékek, telefonkönyvek, villanyáram-fogyasztók, adóalanyok, ingatlanulajdonosok).

Az érem másik oldalán számos tisztázatlan kérdés van még, amelyeket meg kellene hányniuk-vetniük nyelvészeknek és jogászoknak is. De különösen meg kellene változtatni a félrenevelt tudatot, mégpedig elsősorban a magunkét, kisebbségiekét – átgondolt és színvonalas képesséssel, hogy az alkalmazás során ne sikkadjon el az alapvető értelmük ezeknek a vívmányoknak, amelyek a mai világban egyre nagyobb jelentőségre tartanak számot.

A fenti előadás a „multiethnikus” önkormányzatok témájára Tóthfaluban kisebbségi többségű szerbiai önkormányzatok (és egy montenegrói) részvételével 2003-ban megrendezett tanácskozáson hangzott el. Eredetileg szerbül íródott; idegenszerűségére és helyenkénti túlmagyarozottságára legyen ez a mentség. Egyidejűleg megjelenik a tanácskozásról összeállított – az országban működő többnemzetiségű önkormányzatokhoz eljutó – kétnyelvű kötetben is. A szervező és a kiadó a magyarkanizsai önkormányzat volt, támogatója a Nyílt Társadalom Alap.

NYALÓKA

Térdre!
 Szólt a gazda.
 Nekem itt az idő,
 nektek nem jó soha.
 Rabok legyünk!
 Ne szabadok.
 Ez nem kérdés,
 hát szavazhattok.
 Szolgák voltak Ősatyáink,
 kiszolgálók az apáink.
 Kik alávetve éltek-haltak,
 szabad földben nem nyughatnak!

Mennyivel békésebb
 a kardnál a lánc,
 és érdekesebben kéjesebb.
 Mennyivel szebb
 láncon táncolni,
 mint szabadon viháncolni,
 és mi mégis viháncoltunk,
 ide veled régi láncunk!

Sehonnai bitang ember,
 ki most, ha kell,
 csak nyel,
 de nyalni nem mer!
 Kinek drágább
 a becsülete,
 mint a gazdi
 talpa,
 segge!

Hol sírjaink meglapulnak,
 unokáink megritkulván
 földet túrnak,
 rég feledvén az ígét,
 kihez rebegnék az imát,
 száz nyelven nyakat hajtván
 visitják:
 gazdim!
 Ide a nyakamba,
 a nyakamba
 az igát!

A magyar tárgyi szimbólumok megsemmisítése a Délvidéken

Az 1991–2002 közötti időszakban nagyméretű etnikai változások történtek Szerbiában és ezen belül a Vajdaságban. A változásokat még nem lehet teljesen kiértékelni oly módon, hogy összehasonlíjuk a 2002. évi népszámlálásnak az etnikai hovatartozásra és anyanyelvhasználatra vonatkozó adatait az előző, 1991. évi népszámlálás eredményeivel. Pedig ez mutatkozna a legmegbízhatóbb módszernek; de hiányzik az összehasonlítási lehetőség, más támaszpont viszont nem áll a rendelkezésünkre. A 2002. évi népszámlálás módszertana lényegbevágóan különbözik az 1991. évitől.

Mindenekelőtt ki kell emelni, hogy ismeretlen a szerb etnikum beözönlésének valós mérete Szerbia területére a korábbi Jugoszlávia tagköztársaságaiból és kitelepülése Kosovóból. Egy nagyméretű tömeg állandó hullámzó mozgásban van. Legnagyobb része a belgrádi ipari medencében és a Vajdaságban próbál letelepedni. Kisebbik, elenyésző része Közép-Szerbiát választja. Ezzel párhuzamosan most már egy igen komoly méretű és a szerb etnikumot is érintő külső vándormozgalomról is szót kell ejteni. Az 1981-1991 közötti időszakban több mint 140 000 fő emigrált a mai Szerbia területéről. Legnagyobb részük albán, magyar, jugoszláv és kisebb mértékben szerb etnikum volt. Az 1991-2002 közötti időszakban a hivatalos adatok szerint 396 000 fő emigrált a megkurtított Szerbia területéről. Ennek az emigrációnak a jelentős része már érintette a szerb etnikumot is. Amikor nagyméretű és egyidejű bevándorlási és kivándorlási folyamatok történnek azonos területen, nem nyújt elég segítséget az elemzőnek még az sem, hogy aránylag igen fontos adataink vannak a szerb etnikum természetes népmozgalmáról. A probléma az, hogy ismeretlen előttünk, milyen arányban vonatkoznak az őshonos, illetve bevándorolt népességre a születési és halálozási mutatók. Milyen arányú a keveredésük? A két népszámlálás között folyamatos és állandó volt a bevándorló

szerb etnikum szerbiai állampolgársághoz juttatása, s ez zavarja a tisztánlátást e kérdésben.

A szerb etnikum számának csökkenése évi 30 000 fő a természetes népmozgalom csökkenése folytán Szerbiában (Kosovo nélkül). Ám még így is a szerb etnikum aránya a Vajdaságban 56,8 százalékról 65,0 százalékra nőtt, holott a szerbeknél sem volt nagyobb a születési ezrelék, mint a magyaroknál. A születési ezrelék már két évtizede tíz körül mozog. Noha a szerb etnikum esetében a halálozási ezrelék valamivel jobb, és népességük sem annyira elöregedett, mint a magyaroknál, arányuk növekedésében az igazán döntő a hatalmas méretű bevándorlás és az újabbnál újabb hullámú, államilag szervezett betelepítés.

A szerb betelepítések a dél-bácskai, nyugat-bácskai, szerémségi, közép-bánsági és dél-bánsági körzetet érintették legjobban. Mérsékeltabb volt a szerb betelepítés az észak-bácskai és észak-bánsági körzetbe. Viszont e két körzetbe irányították (amit a Szerbiai Helsinki Bizottság is megerősített) a Kosovóból kitelepített százezernyi romát, askalit és goranit, valamint az Európai Unió területére menekült, de Szerbiába visszatelepítésre kényszerített romák (kb. 40 000) egy részét. A romák Vajdaságba való beözönlése folyamatos. Jelentős része roma anyanyelvű, de már szerb nemzetiségűnek vallja magát. A becslések szerint Szabadka község területén számuk máris 10–14 000-re tehető.

A szerb állam részéről megtervezett etnikai engineeringnek és az etnikai viszonyok átrendeződésének keretében külön kell szólni a bácskai oldalon lévő Tisza menti magyar tömb helyzetéről. Bár a bácskai oldalon levő túlnyomórészt magyarlakta Tisza menti községeket (Magyarkanizsát, Zentát és Adát) a miloševići rezsim – fittyet hányva a történelmi hagyományra és a józan észre – stratégiai és állambiztonsági okok miatt közigazgatásilag Észak-Bánsághoz csatolta, a szervezetettebb magyar ellenállás

következtében ide nem történt nagyméretű szerb vagy roma betelepítés. A szerbek ezt a területet stratégiai okokra hivatkozva kérték 1920-ban, és a trianoni döntéssel nekik is jutatták. Mivel a terület jellegét ők maguk is bizonytalannak tartották, sem a Jugoszláv Királyság, sem a szocialista Jugoszlávia idejében nem végeztek ezekbe a községekbe nagyobb szerb betelepítést. Ugyanakkor éppen ebből kifolyólag ezt a magyar tömböt 1920–2002 között teljesen kirekesztették minden gazdaságélénkítő szövetségi, köztársasági és tartományi beruházásra szánt póteszközből. Az említett magyar tömb kizárólag önjerejére támaszkodva fektetett be az infrastruktúrába, közintézményekbe és köztársasági vállalatokba. A nagy tiszai árvíz idején nem kaptak kárpótlást, holott az 1965. évi nagy dunai árvíz következményeit szövetségi, köztársasági és tartományi alapokból helyreállították.

A szerb etnikum jelentősen megerősítette jelenlétét minden körzetben, a szerb nyelvhatárt szinte mindenütt kiegyenlítette az országhatárral, kivéve a Tisza mentét.

Az 1991. és 2002. évi népszámlálás között a magyarok nemzetiség szerinti száma a Vajdaságban 339 491 főről 290 207 főre csökkent; az összlakosság százalékában 16,9-ről 14,3-ra. Ezen belül az egyes körzetekbe a következőképpen alakult a magyarok száma és aránya:

– az észak-bácskai körzetben 98 914 főről 87 181 főre csökkent (48,2 százalékról 43,6 százalékra); csökkenési index 88,1;

– a nyugat-bácskai körzetben 27 329 főről 21 825 főre csökkent (12,7 százalékról 10,2 százalékra); csökkenési index 79,9;

– a dél-bácskai körzetben 65 777 főről 55 128 főre csökkent (11,9 százalékról 9,3 százalékra); csökkenési index 83,8;

– az észak-bánsági körzetben 89 941 főről 78 551 főre (50,0 százalékról 47,4 százalékra); csökkenési index 87,3;

– a közép-bánsági körzetben 33 971 főről 27 842 főre (15,3 százalékról 13,4 százalékra); csökkenési index 82,0;

– a dél-bánsági körzetben 18 544 főről 15 444 főre (5,6 százalékról 4,9 százalékra); csökkenési index 83,3;

– a szerémségi körzetben 5015 főről 4236 főre

csökkent (1,6 százalékról 1,3 százalékra); csökkenési index 84,5.

A magyarok anyanyelv szerinti számának csökkenése a Vajdaságban kifejezettebb volt, mint a nemzetiségi. A Vajdaságban 1991-ben 344 667-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek, 2002-ben pedig 284 205-en (17,1 százalék, illetve 14,0 százalék; csökkenési index 82,5).

Az észak-bácskai körzetben a magyar anyanyelvűek aránya (44,2 százalék) nagyobb volt, mint a magyar nemzetiségűeké (43,6 százalék). Hasonló a helyzet az észak-bánsági körzetben is: anyanyelv szerint 48,1 százalék volt magyar, nemzetiség szerint pedig 47,4 százalék. E két körzetben egyelőre megállapodott a nyelvhatár, a többi körzetben viszont gyengült.

Mint említettem, a két népszámlálás között a Vajdaság össznépességének száma alapján véve nem változott, bár negatív előjelű volt a természetes népmozgalom és nagyméretű a kivándorlás (1991-ben 2 013 889 fő, 2002-ben 2 031 992 fő). Bár nagyságrendben nem változott, összetételében jelentősen kicserélődött a népesség. Az őshonos népesség száma csökkent, a jövevényeké nőtt. A szerbek tovább erősítették etnikai és nyelvi jelenlétüket a Vajdaságban: a számuk 1 143 723 főről 1 321 807 főre nőtt. Ezt a megnőtt etnikai túlsúlyt a kisebbségi etnikumok kárára érték el.

A szerb jövevénynépesség térhódítása, a Tisza mentét kivéve, szinte mindenütt a magyarországi határig terjed. A jövevénynépesség változatlan intenzitással és elemi erővel kiköveteli, kierőszakolja magának (ahol ez nem sikerül politikai eszközökkel, ott ráerőszakolja durvább eszközökkel) a szerb etnikai szimbólumok jelenlétét és használatát mindenütt a Délvidéken, de különösen a magyar etnikai térségben. A jövevény szerb népesség nem fogadja el még azokat a szerb etnikai szimbólumokat sem, amelyeket már Mária Terézia és II. József idején egyszer elfogadott a Magyar Királyság déli részén élő őshonos szerb etnikum. A barokk stílusban megépült templomokat sem érzi magáénak, hanem szükségét látja annak, hogy mindenütt szerbiai (voltaképpen bizánci) stílusban új templomot építsen a meglévő mellé. Az őshonos szerb népesség a XIX. században kialakult szimbólumaival kimutatta, hogy elvárja mássága tiszteletét (bent a templomban), s ezt azzal fogja viszonzni,

hogy elfogadja és alkalmazkodik a kor európai kulturális értékeihez (az épület külső megjelenítésében).

A jövevény szerb etnikum szimbólumaival az etnikai kizárólagosságot és magába fordulást, és a más etnikumokkal szembeni erőszakosságát szimbolizálja. Az etnikai felülrendeltség értékeit hivatottak megjeleníteni a gomba módra szaporodó szerb templomok Vajdaság-szerte. Ebben az esetben azonban nemcsak az etnikumok, de a kultúrák megütközéséről is szó van. A jövevény szerb etnikum szimbólumai urbanocid jellegűek, elutasítanak minden korszerű városrendezési tervet. Falusi, patriarchális kulturális értékeket kínálnak a kulturált és rendezett városi élet értékei helyett.

Figyelmen kívül hagyva a közép-európai kulturális értékekkel áthatott társadalom és multietnikus közösség bármilyen beleszólási lehetőségét, a szerb állam központi hatalmi szervei elrendelték (látszólag „beleegyeztek”) például, hogy Szabadka főterén állítsák fel Fekete Jovan cárnak a magyar határ felé fordított, karddal figyelmeztető szobrát. Az újabbnál újabb falfirkák, az iskolatáblák feliratai a szerb tagozatokon arra figyelmeztetik a nem szerbeket, hogy „Ez itt Szerbia!”, „Öljük meg a magyarokat!”, „Magyarok, kuss Magyarországra!”, stb. – ugyanúgy, ahogy 500 évvel ezelőtt tette a rosszhírű fosztogató és gyilkoló rablóvezér.

Megtagadva a helyi közösség multietnikus jellegét, akarátának megnyilvánulási lehetőségét, a központi szerb állami szervek elrendelték („megengedték”), hogy a szabadkai törvényszéki palota közvetlen bejárata-belépője előtt (úgy, hogy érintő testközelbe legyen), úgy, hogy minden ember érezze, hogy csakis ő az, aki egyeduralmi akarásával vádol, ítéel és büntet – felállították Dušan cár szobrát.

Dušan cár, a legnagyobb szerb uralkodó, kezében a törvénykönyvvel ítéelkezik minden magyar felett is.

Bácskossuthfalván több mint egy évtizede folyik az etnikai erőszak. A jövevény szerbek a Kossuth-szobor és az I. világháborús magyar hősök emlékműve elé (hogy az utcáról eltakarják vele) akarják felépíteni templomukat azzal a indokkal, hogy az utca túlsó oldalán is van már egy templom. Itt még tart az elkeseredett magyar ellenállás az etnikai önkénnyel szemben, Bajmokon, Györgyénben, Újvidék magyar lakta részén azonban és még legalább két tucat magyar és egykori német,

illetve más etnikum által lakott helységben már sikerült megtörni az etnikai kisebbség ellenállását.

Az őshonos szerbség annak köszönhetően, hogy Szabadka évszázadokon keresztül három etnikum kultúrájának találkozási helyén él, a Magyar Királyságon belül nem vonhatta ki magát az ebből adódó kölcsönös kommunikációból. A szerbek Szabadkán, de a többi észak-bácskai és bántági városban is 1918-ig nyelvi nyitottságot tanúsítottak a termelési, üzleti és kereskedelmi életben. Beszélték a környezet nyelvét, és a környezet is beszélte nyelvüket. Sokkal kisebb mértékben, de ez részben magmaradt Szabadkán 1918 után is majdnem 1989-ig. Ettől kezdve a szerb etnikum nyelvi türelmetlenséget mutat nemcsak az állami közigazgatásban, közvállalatokban és közintézményekben, nemcsak a közéletben; a mindennapi élet szintjén is tagadja a nyelvi nyitottságot. Az oktatásból száműzték a környezetnyelv fakultatív tanulásának lehetőségét is. Bár nyíltan nem mondja ki azt, amellyel a két világháború között kínozta az állami nyelvet jól nem ismerő magyar parasztot („Govori dr[av]nim jezikom!”), hallgatólagosan most már a mindennapi élet szintjén, minden társadalmi osztálytól és rétegtől – állami erőszakkal és a társadalom közvéleménye kényszerítő akarásával – elvárja a szerb nyelv tökéletes ismeretét. Megfigyelhető egyébként, hogy milyen érzékenyek és elutasító magatartásúak a szerbek a mindennapi élet szintjén azzal szemben, aki idegen akcentussal beszél nyelvüket. Ezt sohasem hagyják megjegyzés nélkül, egyszersmind ezzel is elutasítva a másságot. Ami más népek számára vonzerőt képez (pl. az USA-ban, Kanadában, Ausztráliában stb. elemi erővel vonzódnak az angolt idegen hangsúllyal beszélő emberekhez – biztosan jövevény –, mert etnikai értékrendjükben úgy tartják, hogy az idegen, a jövevény számukra mindig új hírt, értéket és ismeretet hoz), az a szerb etnikumnál elmarasztalást vált ki és hátrányt jelent.

A magyar kisebbség részéről érkező minden kezdeményezés, amely a környezetnyelv ismerésének hasznosságára utal az ipari és kereskedelmi életben, eddig sikertelen maradt. A szerb magántulajdonban levő vállalatoknak és üzleteknek kiosztott, a bejárati ajtóra vagy kirakatba kitéhető tábla: beszélünk magyarul, németül vagy angolul, szerb ellenállásba és elutasításba ütközött. Szabadkán csak négy vállalat fogadta el a kezdeményezést. Az ilyen kezdeményezés Szabadkától

délebbre sikertelenségre van utalva.

A környezetnyelv szükség szerinti ismeretének elutasítása kárt okoz. Az etnikai közösségek között megbontja az egyensúlyt, kölcsönös viszonyaikat rombolja, a mindennapi életben elviselhetetlenné teszi.

Nemcsak az újonnan épült szerb templomoknak és a szerb nyelv mértéktelen erőszakolásának van szimbólumereje. Jelkép a szerb családi és egyházi ünnepek nemzeti ünneppé emelése: a születés, a haláleset, az esküvő nemzeti zászlóba öltöztetése; a szerb karácsony és újév lövöldözéssel történő megünneplése. Szerb etnikai, tárgyi szimbólumot jelent a fegyver és mutogatása, amire mindig sok alkalom adódik.

A szerb szellemet és eszmeiséget kifejező látható (tárgyi) szimbólumoknak minden településen történő megjelenítése nem lenne teljes, ha egyidejűleg nem társulna hozzá a magyar tárgyi szimbólumok és emlékek megsemmisítése. A magyar vonatkozású műemléképületek, szobrok, festmények, temetők, sírhelyek, kő- és fakeresztek, emlékoszlopok és emléktáblák, kegyhelyek, levéltári és múzeumi anyag folyamatos megsemmisítésében nyilvánul meg az ellenséges magatartás.

A titói korszakban törvény engedélyezte a magyar zászló használatát állami ünnepek alkalmával. Nem tiltották, de nem is szorgalmazták kitűzését a közigazgatási épületeken. Manapság nem lehet tudni, melyiknek: a központi szerb hatalomnak vagy a helyi önkormányzatban erőszakoskodó szerbségnek a kezdeményezésére nem tűzik ki a magyar zászlót. A mindennapi élet szintjén megfélemlítő erejű a szerb gyűlöletbeszéd és önkény, amely elrettenti az embereket az ilyen szándéktól még az állami ünnepek alkalmával is.

Még egyetlen helységnévtáblát sem lehetett megőrizni, ha magyar feliratú volt. A helyreállítása után is újból átfestették, bemocskolták vagy összetörték. Ha akad még közigazgatási épületen vagy közvállalaton lévő olyan cégtábla, amely magyar feliratú is, fennmaradása bizonytalan. A megrongált szimbólumokat ugyan közpénzen állítják helyre (tehát a szerb adófizetőt is érinti), mert most már tartanak a nemzetközi közösség elítélő közvéleményétől (Magyarország panaszleveleire és megkeresésére továbbra sem adnak semmit), de következetesen tartják magukat az előbb „dögöljön meg a szomszéd tehene”, majd mi

utána valahogy megleszünk logikájához. Amikor majd az etnográfusok, muzeológusok, levéltárosok teljesen össze fogják írni az egykor és újabban megsemmisített magyar vonatkozású tárgyi szimbólumokat (mint ahogyan azt már részben elkezdte dr. Csúsó Dezső Szabadka község területén), minden bizonnyal ezrekre menő számot fognak kimutatni. Tartós és alattomos folyamatról van szó. A pusztítás a szerb mindennapi élet részévé vált. Megható az újvidéki magyar katonatemető sorsa. Már tizenöt éve, hogy a szerbek minden évben ledöntik és elhurcolják az újvidéki magyarok által kihelyezett száz emlékkeresztet és emlékművet. Az állhatatos magyar ellenállás eredményeként a következő évben a halottak napjára ismét újakat felállítanak önkéntes adományokból. A magyarok által a kegyhelyekre helyezett kegyelet virágait nem lehet megőrizni egyetlen napig sem: összetapossák, ellopják, meggyalázzák. E rövid tanulmány szerzőjének nincs szándékában a lerombolt és tönkretett tárgyi szimbólumoknak a számbavétele. Minden állítását a két világháború közötti és az 1990 utáni magyar sajtó bőségesen szemlélteti. A titói idők sajtója agyonhallgatta, pedig akkor sem volt kisebb méretű a magyar etnikai szimbólumok megsemmisítése. Voltaképpen az akkori megsemmisítő politika alapozta meg az 1990 utánit. E romboló tevékenység feltárása még várat magára.

A magyarság szellemi és eszmei értékeinek a hatását a szerb kultúrára szinte évtizedeken keresztül hírzárlat jellegűen agyonhallgatták. A magyar etnikai értékek arcátlan elhallgatása, meglopása és kisajátítása e vidék múltjában és történelmében régi keletű, és 1920 óta folyik. A magyar jelenlétet megfosztják magyar szimbólumaitól, agyonhallgatják a magyar közvetítő szerepet a civilizációs javak, találmányok, műszaki megoldások terén, amellyel ez a kisebbség hozzájárul a szerb civilizáció és kultúra gyarapításához.

Az ilyen magatartás természetesen nem múlhat el következmények nélkül. 1918 óta folyamatos a magyarok elvándorlása a Délvidékről. Bizton állítható, hogy 1991–2002 között is nagyszámú magyar emigrált Szerbiából. Ez az, ami még nem látszik az utóbbi népszámlálás kimutatásaiból. Hasonlóképpen valószínűsíthető, hogy Szerbiából 2002–2011 között is legalább 200 000 fő fog emigrálni. Ebben a magyar etnikum az összlakosság számában betöltött arányához képest aránytalanul magasabb számban fog részt venni.

Csak egyszer vagyunk fiatalok, utána már más mentséget kell találnunk

A fiatalok erkölcsi normáinak felmérése és az adatok statisztikai feldolgozása *

Mi az erkölcs?

Az erkölcs szó jelentése: olyan megnyilvánulás, amit szabad akaratból, meggyőződésből teszünk, s amely önmagunk és mások számára is hasznos, értékes és jó. Gondolatainkat, cselekedeteinket három tényező határozza meg: az értelem, az érzelem és az akarat. Mindhárom szervesen összetartozik és nélkülözhetetlen szerepük van az „erkölcsi jó” kialakításában.

Az embernek mint társadalmi lénynek szüksége van „belső törvényekre” (lelkierőre), hogy szabályozza, féken tudja tartani ösztöneit. A 17-18 éves korosztály tudatossággal alkalmazkodik a társadalom erkölcsi szabályaihoz, de a tudati, az érzelmi és az akarati tényezők még nem nyugszanak eléggé megszilárdult alapokon.

Dolgozatom témája felmérni a diákok erkölcsi normáit, amelyek az esetek legnagyobb részében ütköznek a felnőtt társadalom általános erkölcsi értékeivel. A különbség mindig létezett és létezni is fog. A kérdés csak az, hogy milyen mértékben fogadják el az egyik csoport képviselői a másik csoport értékrendjét (és fordítva).

A felmérés alanyai a zentai Közgazdasági-Kereskedelmi Középiskola magyar ajkú végzős diákjai (akik a 18-19 éves korosztályt képviselik). A törvény értelmében nagykorú, felelősségteljes fiatalok. A felmérés 60 diák választát elemezte (ami egy 28 és egy 32 fős osztályt foglal magában). Közülük 11 fiú és 49 lány. Tanulmányi eredményük szerint: 23 kitűnő, 33 jeles, 3 jó és 1 elégtelen. Szociális helyzetük általában kielégítő.

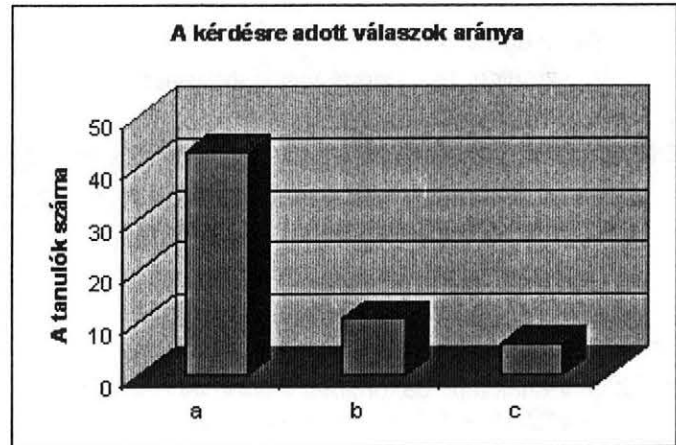
A kérdőív az Osztályfőnökök Országos Egyesületének honlapjáról származik, szerzője Szekszárdi Júlia pedagógus, aki hozzájárulását adta a kérdőív felhasználásához. A 18 problémahelyzetet tartalmazó kérdőívben megfogalmazott konfliktusokra kellett őszintén válaszolnunk, ami nem volt mindig egyszerű. Véleményem szerint az esetek többségében a barátság, a csoportnorma és az iskolai szabályok ütköztek egymással. Diáktársaimmal saját szóbeli válaszainkkal is kiegészíthettük a felmérést, ezzel biztosítottuk annak színességét és hitelességét. A saját vélemények rámutatnak arra, mennyi minden állhat egy-egy döntés háttérében. A döntéshelyzetek segítséget nyújthatnak számunkra abban, hogy összehasonlítsuk a saját tetteinket (azok következményeit és helyességét) az erkölcsi normákkal és szabályokkal.

Esettanulmányok

1. Témazáró matematikadolgozatot írtok. Tudod, hogy a tanár nagyon szigorúan bünteti azt, akit puskázáson ér: azonnal elégtelent ír a dolgozatára, de elégtelent kap az is, aki engedi, hogy belenézzenek a munkájába. Mindannyiatok számára nagyon fontos, hogy ez a dolgozat jól sikerüljön. Nagyon nehezek a dolgozatpéldák, nem boldogulsz velük. Barátod, aki melletted ül, szemmel láthatóan rájött a megoldásra, és lázasan dolgozik.

- Megkérem, hogy engedjen belenézni a dolgozatába.
- Nem kérek segítséget tőle.
- Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	43	72%
b	11	18%
c	6	10%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

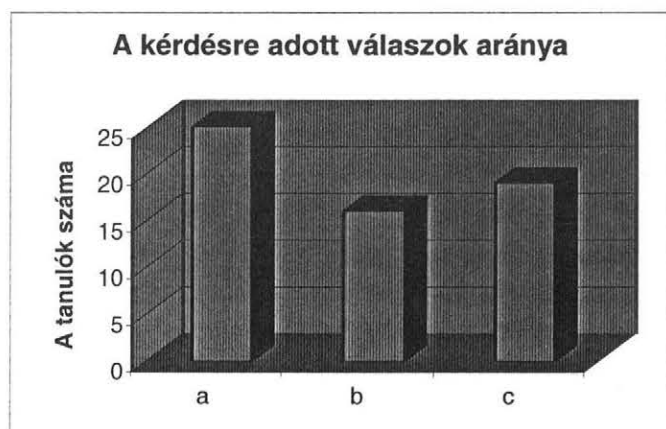
- § Nem kérek segítséget, tovább gondolkodok, hátha valami eszembe jut.
- § Megkérem, hogy engedje, hogy nézzem, de megpróbálom akkor lenézni, amikor a tanár nem figyel rám.
- § Esetleg ha befejezi a saját dolgozatát, akkor megkérem, hogy segítsen, bár ilyen még nem fordult elő, többnyire én segítek neki.
- § Nagyon-nagyon óvatosan, hogy a tanár ne vegye észre, megpróbálom lemásolni bár a példa felét.
- § Megkérem, hogy engedje, hogy nézzem, de csináljon úgy, mintha észre sem venné, hogy odanézek.
- § Egyik sem, mert ilyen nem fordul elő velem. Matematikára mindig felkészült vagyok és tőlem szokták kérdezni a megoldást.
- § Megpróbálom úgy nézni, hogy ne lássa meg a tanár.

A diákok döntő többsége felrúgná a tanár által felállított szabályokat, és segítséget kérne vagy segítene társának. Ezzel azonban kockára teszi a pozitív osztályzatot és talán magát a barátságot is. A segítségnyújtás a diákok körében nagyon fontos, és a szolidaritás egyik formája.

2. A matematikatanár beküld a tanáriba az ott felejtett könyvéért. A tanáriban senki sincs. Odamégy a tanár asztalához, és meglátod az asztalon a másnapra szánt témazáró dolgozat példáit.

- a) Kimegyek a tanáriból anélkül, hogy megnézném a példákat.
- b) Lemásolom a példákat.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	25	42%
b	16	27%
c	19	32%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

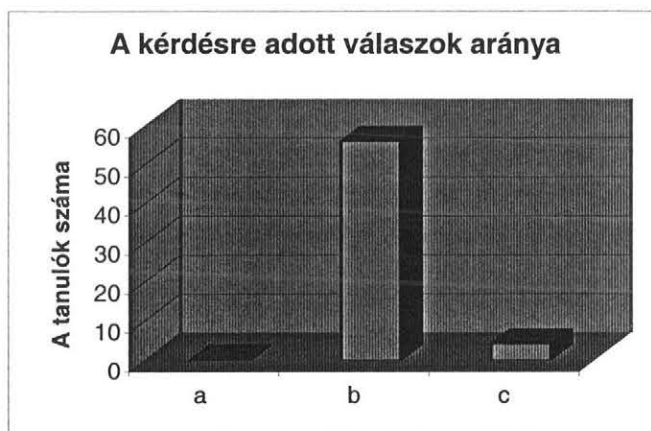
- § Csak megnézném a példákat.
- § Valószínűleg észrevenné valaki, ha másolnám a példákat. Pedig nem lenne rossz, de nem tenném meg.
- § Megpróbálnám megjegyezni.
- § Lehet, hogy nem másolnám le, csak megnézném a példákat.
- § Nem másolom le, de megnézem, milyen típusú példákat gyakoroljak a dolgozatra. Egyébként sem biztos, hogy azokat fogja adni.

Ennél a kérdésnél igen sokan (32) nem tudtak dönteni, az indoklásokból mégis kiderül, hogy a legtöbben belekukkantanának a példákba, már csak kíváncsiságból is, vagy a jobb osztályzat miatt. A diákok 42%-a azonban ellenállna a kísértésnek, és nem nézné meg a feladatokat. Habár a válaszok arányából világosan kiderül: a kísértés erős.

3. Láttad, amikor a barátod az iskola előtt parkoló autók egyikéről letörte az emblémát. Tudod, hogy tekintélyes gyűjteményét gazdagítja ezzel a darabbal. Másnap kiderült, hogy éppen az egyik tanár kocsijáról törte le a márkajelzést. A tanár téged kérdez, hogy tudod-e, ki volt a tettes.

- a) Megmondom neki az igazat.
- b) Nem mondom meg neki, hogy ki volt.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	0	0%
b	56	93%
c	4	7%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

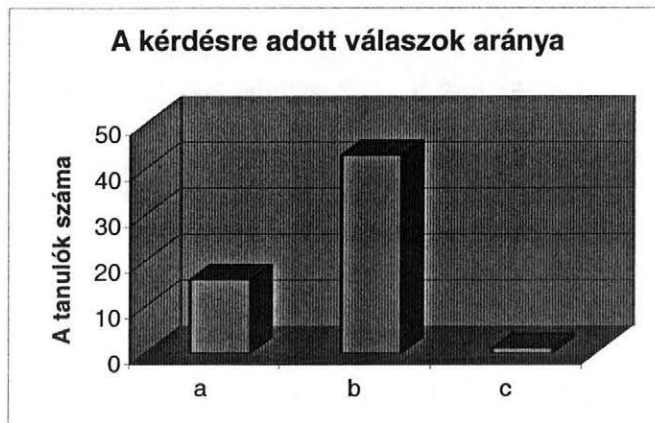
- § Tudom, hogy nem helyes amit tett, de akkor sem árulnám el a barátomat.
- § Attól függ, hogy ki az illető tanár (mennyire kedvelem).

Elárulni a barátot vagy sem? Egyértelmű a válaszokból, hogy semmi pénzért nem árulnának el egy barátot. A barát az barát, mégha hibázik is. Ez a magatartás éles ellentétben van a felnőtt társadalom elvárásaival, hiszen az igazmondás és a mások tulajdonának tiszteletben tartása nagyon fontos erkölcsi norma. Ennek ellenére a diák-társadalom legfőbb szabálya a segítségnyújtás (kapcsolati normák).

4. Az osztályfőnök pénzt szed a kirándulásra. A barátod ezresekkel fizet, és a tanár véletlenül ötezesből ad neki vissza. A barátod elárulja neked, hogy mi történt, és megkér, hogy ne szólj erről senkinek.

- a) Nem szólok róla senkinek.
 b) Azt mondom a barátomnak, hogy vissza kell adnia a tanárnak a neki járó pénzt.
 c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	16	27%
b	43	72%
c	1	2%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

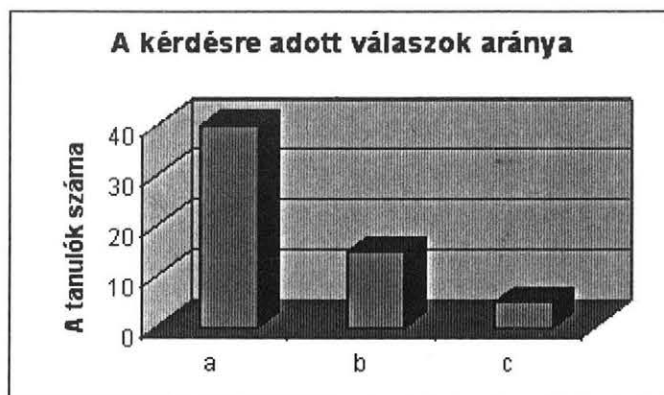
nincs

A barátság velejárója a barát „jó útra térítése”. A becsületesség pedig megkívánja a helyes utat, amelyet a diákok választottak ennél a kérdésnél. A 18 kérdés közül ez volt az egyetlen, amelynél nem volt hozzáfűzés, ez rámutat arra, hogy a becsületes magatartás nem hagy maga után kívánnivalót (ennél a döntéshelyzetnél).

5. Tollbamondást írtok. A tanár azt mondja: „Akinél észreveszem, hogy a társától írja át, azt megbüntettem. De megbüntettem azt is, aki hagyja, hogy tőle másoljanak.” Észreveszed, hogy a barátod a te dolgozatodból akar másolni.

- a) Hagyom, hogy másoljon.
 b) Nem hagyom, hogy másoljon.
 c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	40	67%
b	15	25%
c	5	8%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

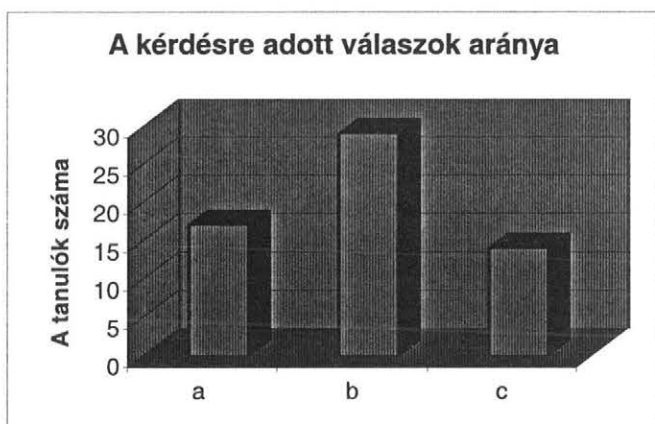
- § Megfenyegetem, hogy lerúgom a fejét, ha továbbra is másolja, mert akkor mindketten egyest kapunk.
- § Hagyom, hogy másoljon, de csak úgy, hogy a tanár ne vegye észre.
- § Nem hagyom, hogy másoljon, de egyébként a tanártól függ, hogy mennyire szigorú.
- § Hagyom, hogy másoljon, de úgy csinállok, mintha nem venném észre.

A diákok többsége ebben az esetben is vállalná a kockázatot és segítene padtársának. Ezzel azonban semmibe veszi a tanár „játékszabályait”, ami veszélyt jelent saját magára nézve is. Jóval kevesebben védtek volna meg saját érdekeiket (ez a saját érdek előtérbe helyezése), ami semmi esetre sem elítélendő.

6. A tanár számítógépen állítja össze a másnapi témazáró történelemdolgozat kérdéseit. Váratlanul sürgős telefonhoz hívják, és te meglátod a monitoron a feladatokat. Tudod, hogy e dolgozat eredménye alapján választja ki a tanár azt az egy gyereket, aki részt vehet az iskolai tanulmányi versenyen. Többen is vagytok, akik szeretnétek részt venni ezen a versenyen, de egy osztályból csak egy tanuló mehet.

- a) Nem szólok senkinek a dolgról, és a megismert kérdések segítségével felkészülök a dolgozatra.
- b) A többi osztálytársamnak is elmondom, amit megtudtam.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	17	28%
b	29	48%
c	14	23%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

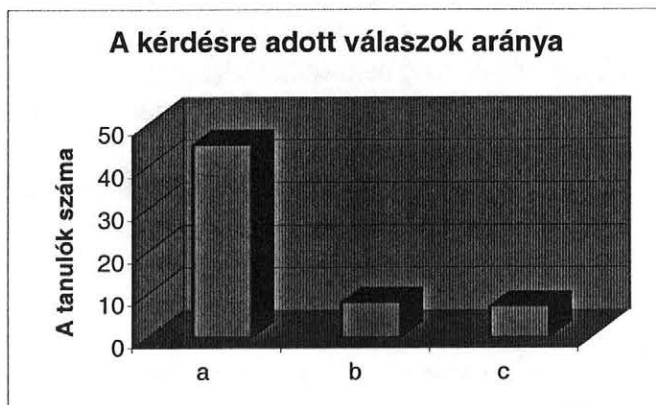
- § Legalább a közeli barátoknak elmondanám.
- § Nem szólok senkinek, és én sem másolom le őket.
- § Nem nézném meg a kérdéseket.
- § Nem szeretek versenyre menni, úgyhogy nem érdekel.
- § Nem érdekelne az egész.

Kézenfekvő válasz persze becsületesnek lenni és nem megnézni a kérdéseket, ám ez a válasz az, amelyet a legkevesebben adtak. A legtöbben ugyanis megnéznék a kérdéseket, de nem csak maguknak biztosítanak ezzel előnyt, hanem társaiknak is. Ebben az esetben a csoportnorma bizonyult erősebbnek az egyéni érdekeknél.

7. Az egyik osztálytársad, akit nem nagyon szeretsz, a táblánál felel. Kétes jegyre áll, nagyon fontos lenne a számára, hogy a jobb jegyet kapja meg. Elég jól szerepel, de egy adat nem jut az eszébe. Te tudod a helyes választ. A felelő kérően néz rád, és reméli, hogy súgysz neki. Tudod, hogy a tanár nagyon felháborodik, ha ezt észreveszi.

- a) Sógással segítem ki a társamat.
 b) Nem sűgok neki.
 c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	45	75%
b	8	13%
c	7	12%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

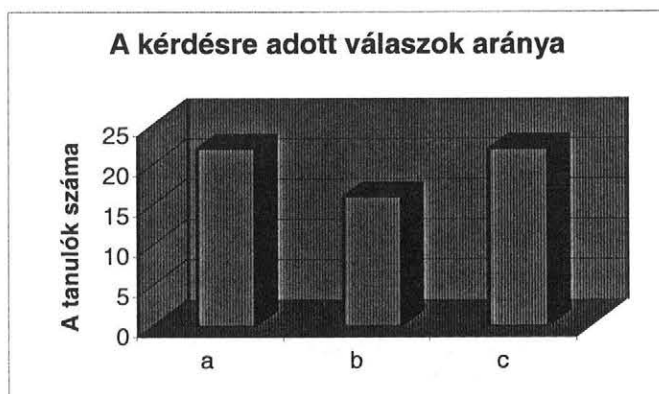
- § Attól is függ, hogy hasonló helyzetben ő segített-e nekem.
- § Próbálok úgy segíteni, hogy a tanár ne vegye észre.
- § Kínos!
- § Sűgok neki, mégha nem is kedvelem, mert kerülhetek én is ugyanilyen helyzetbe, amikor bárkitől jól jönne a segítség.

Szembetűnő hogy a diákok még akkor is segítenének (jelen esetben sűgnának) egymásnak, amikor nem kedvelik egymást. Sőt a tanári büntetés lehetőségét is vállalják egy nem kedvelt diák miatt. Ez a szolidaritás talán irigylésre méltó.

8. Az osztályba belépve meglátod, hogy néhány osztálytársad festékszóró pisztollyal fűjja be a frissen festett falakat, ajtókat és bútorokat. Azt mondják, hogy megvernek, ha elárulod őket. Az igazgató azt mondja, ha nem jelentkeznék a tettesek, az osztálynak kell kifizetnie az okozott kárt. Elég magas összegről van szó.

- a) Megmondom, kik voltak a tettesek.
 b) Nem mondom meg, hogy kik voltak a tettesek.
 c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	22	37%
b	16	27%
c	22	37%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

- § Nem tudnak megfélemlíteni, de szolidaritásból nem mondom meg, hogy ki volt.
- § Nem hiszem, hogy bármely osztálytársam el tudna velem bánni, fizessenek azért, amit tettek.
- § Megpróbálom rábeszélni az osztálytársaimat, hogy vallják be, amit tettek.
- § Csak az oszival beszélnek nagyon diszkréten, hátha ő tudna valami jó megoldást találni.
- § Nem félek, mert úgy gondolom, hogy meg tudom védeni magamat. Egyébként nem árulnám el, de a fenyegetés miatt csak azért is megteszem.
- § Elmondom, ők meg nem verhetnek meg, mert akkor kirúgják őket a suliból.
- § Úgy intézném, hogy az igazgató vagy a tanár „véletlenül” rájöjjön, kik is voltak a tettesek. Így a kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad.
- § Az osztállyal közösen eldöntենék, végül is nekik is fizetni kellene.

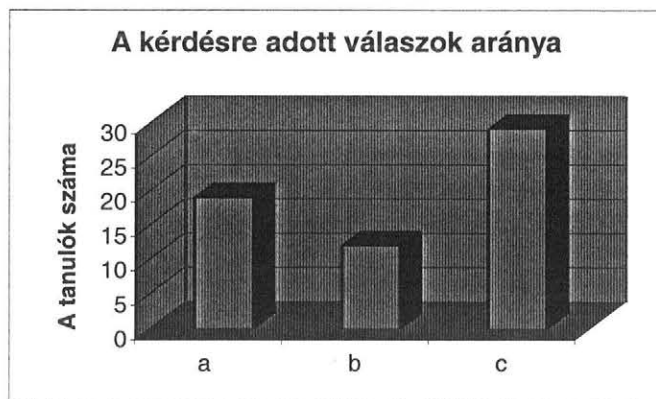
Ennél a döntéshelyzetnél a legkevesebb szavazatot a „nem szólok senkinek” válasz kapta. Érdekes mód ugyanannyian mondanák meg ki volt a rongáló, mint ahányan nem tudtak dönteni a kérdésben. Az indoklásokból kiderül, hogy vannak akik diszkréten és korrekt módon oldanak meg a problémát. Ám akad cseles megoldás is: „Úgy intézném, hogy az igazgató vagy a tanár „véletlenül” rájöjjön, kik is voltak a tettesek. Így a kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad.”

Vannak, akik dacból mondanák meg, hogy lássák, nem félnek: „Nem félek, mert úgy gondolom, hogy meg tudom védeni magamat. Egyébként nem árulnám el, de a fenyegetés miatt csak azért is megteszem.”

9. Eltűnt az osztálypénz. Te tudod, hogy a legjobb barátod vette ki a pénztárcát az osztálypénztáros táskájából. A lopással egy másik társadat gyanúsítják, aki már követett el hasonló dolgot. Senki sem hisz neki.

- a) Megmondom, hogy ki volt az igazi tettes.
- b) Nem szólok semmit.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	19	32%
b	12	20%
c	29	48%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

- § Megmondom, hogy tegye vissza a táskájába.
- § Nem mondanám meg a többieknek, hogy tudom, ki a tettes, de beszélnek a barátomnak róla, hogy tudom hogy ő volt, és kérném, hogy adja vissza.
- § Rábeszélem a barátomat, hogy titokban, mikor senki sem láthatja, tegye vissza a pénzt a táskába.
- § Az ilyen ember nem a barátom, és szó nélkül elmondanám, hogy ki a tettes.

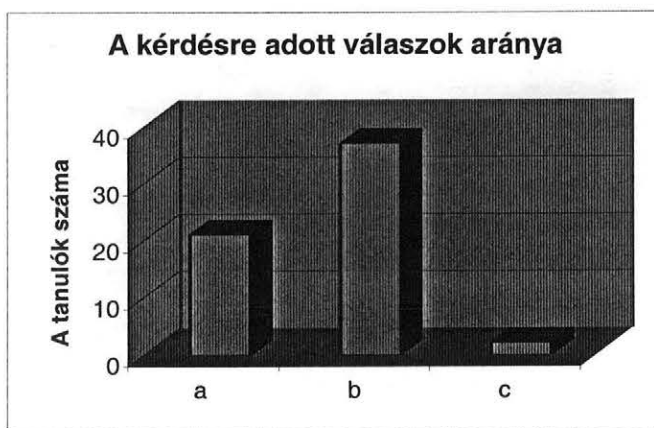
- § A legjobb barátom nem tenne ilyet.
- § Talán nem szólok semmit, ha kapok valami részesevést a zsákmányból.
- § Beszelnék a barátommal, hogy vissza kell adnia a pénzt, mert miatta mást gyanúsítanak.
- § A barátomat próbálom meggyőzni, hogy tegye vissza a pénztárcát az osztálypénztáros táskájába.
- § Megpróbálom rábeszélni a barátomat, hogy vallja be a tettét, illetve hogy mondja meg, hogy ő volt.
- § Nekem nincsenek ilyen osztálytársaim!
- § Megpróbálom minden eszközzel megvédeni a barátomat, ezért nem mondom el.
- § Megkérem, hogy tegye vissza, vagy valahogy segítsen az osztálytársunkon.
- § Rábeszélem a tolvajt, hogy adja vissza a pénzt.

Annak ellenére, hogy ennél a kérdésnél a legtöbben a „nem tudom eldönteni” választ jelölték meg, a hozzáfűzésekből kiderül, mindenkiben dolgozik a lelkiismeret, és nem hagyná az igazságtalanságot (a véletlen gyanúsítását). A barátság fontossága miatt pedig a tetteket is a helyes útra terelné (természetesen annak „feladása” nélkül).

10. Az egyik osztálytársad már egy hete nem volt iskolában. Te az előző este láttad az utcán egy elég furcsa társaságban. Köszöntél is neki, de nem ismert fel, meglehetősen zavartan viselkedett. Úgy látszott, mintha kábítószer hatása alatt lett volna. Az osztályfőnököd éppen téged kérdez meg, hogy tudsz-e valamit erről a gyerekről.

- a) Elmondom neki, hogy mit tapasztaltam.
- b) Azt felelem, hogy nem tudok róla semmit.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	21	35%
b	37	62%
c	2	3%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

- § Ha ilyet mondanék az osztályfőnöknek, szerintem ő csak rontana a helyzeten, mivel valószínűleg felhívna a szüleit. Inkább megpróbálnék segíteni neki, és csak akkor szólnék valakinek, ha nem sikerülne. De csak akkor, ha jó barátomról lenne szó.
- § Nem mondanám meg, de utána megpróbálom beszélni az osztálytársammal és a helyes útra téríteni.
- § Nem mondanám meg, de valószínűleg felkeresném és elbeszélgetnék vele arról, hogy mi is történt.
- § Csak akkor mondanám el, ha nem tartozik a barátaim közé.
- § Nem tartozik rám, hogy mit csinál.
- § Ha nem köszön vissza, akkor lehet, hogy mégis elmondanám a tanárnak, hogy kit, mit láttam.
- § Csak az osztályfőnöknek négy szemközt mondom el a látottakat, hátha ezzel segíteni tudok az osztálytársamnak.
- § Nem árurom el a tanárnak, de a szüleihez elmegyek, és nekik elmondom.

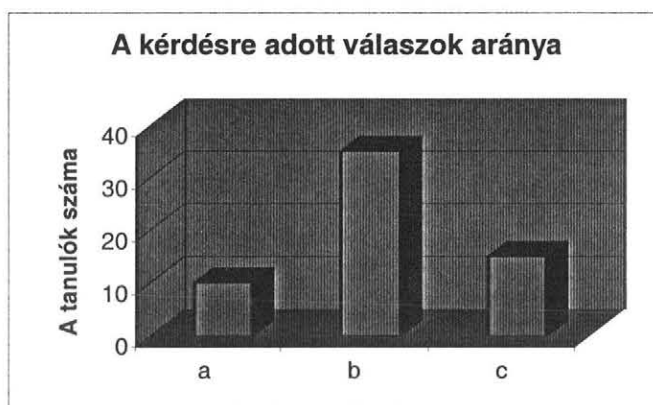
- § Először az osztálytársammal beszélnék és utána az oszival, ha én nem tudok neki segíteni.
 § Nem mondanám meg, de megpróbálom találkozni az osztálytársammal és rábíni, hogy jöjjön suliba és kerülje azt a társaságot, amelyekben láttam.

A legtöbben a tagadás mellett döntöttek, de nem azért, mert nem fontos számukra barátjuk biztonsága és egészsége, hanem mert feltehetően kételkednek a külső segítségben (osztályfőnök, szülő). Először mindenki maga próbálna segíteni, és csak ennek kudarca után fordulnának az ún. külső segítség felé. Ez a magatartás nem feltétlenül a szülők és az osztályfőnök iránti bizalmatlanság jele, hanem a barát féltése (annak bajba keverése nélkül).

11. A sarki boltból értékes árukat loptak el. Te tudod, hogy melyik osztálytársatok a tettes, mert szemtanúja voltál a dolognak. A rendőrség nyomozni kezd, és a szálak a ti osztályotokba vezetnek. Az egyik rendőr bemegy hozzátok, és megkérdezi: tudjátok-e, hogy ki volt a tolvaj.

- a) Megmondom, ki volt a tettes.
 b) Nem szólok semmit.
 c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	10	17%
b	35	58%
c	15	25%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

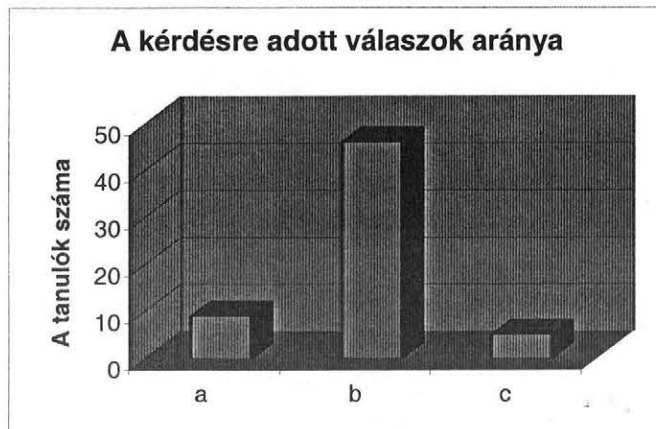
- § Megpróbálom rábeszélni a tettet, hogy önként adja fel magát.
 § Nem árulnám el, de a tolvajt arra vezetem rá, hogy ő maga jelentkezzen és bánja meg.
 § Megpróbálom rábeszélni, hogy önként jelentkezzen, hogy ő volt, még mielőtt a rendőrség rájön és nagyobb büntetést kap.
 § Nem szólok a nyilvánosság előtt, de később megmondom.
 § Nem árulnám el, a tettet arra vezetem rá, hogy ő maga jelentkezzen a rendőrségen.
 § Helyzettől függ.

A diákok csak a legvégső esetben mondanák el, hogy ki volt a tettes. A legtöbben hallgatnának, hogy aztán meggyőzzék társukat, vállalja a felelősséget a tettéért. Ezzel nem az igazság elhallgatása a cél, hanem barátjuk érdekeit (védelmét) tartják szem előtt. Ez a segítségnyújtás formájának tekinthető, a barát (és a barátság) feladása nélkül.

12. Az iskolátokban az utóbbi hónapban már harmadik alkalommal van bombariadó. Te tudod, hogy melyik iskolatársad a tettes. Az igazgató hozzátok is bejön, és megkér benneteket, hogy segítsetek a névtelen telefonáló megtalálásában.

- a) Megmondom, hogy ki a telefonáló.
- b) Nem mondom el, amit tudok.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	9	15%
b	46	77%
c	5	8%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

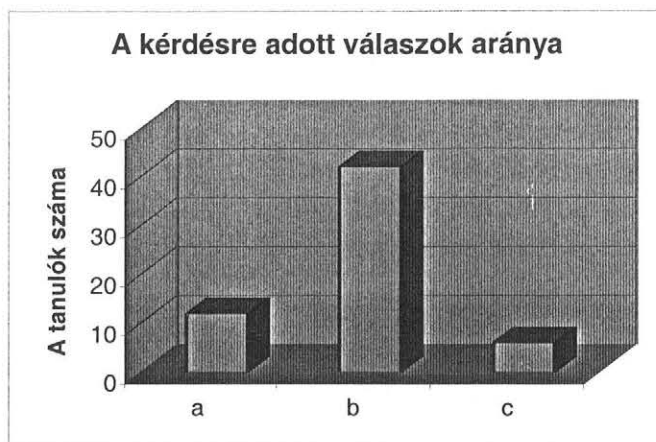
- § Nem mondom, de megkérem, hogy ne csináljon ilyet
- § Jó ötlet.
- § Szólok az osztálytársamnak, hogy jobban teszi, ha befejezi, amit csinál, különben elmondom, hogy ő a tettes.
- § Megmondom, hogy ki a tettes, de csak az igazgatónak személyesen.
- § Megmondom, hogy ki a telefonáló, de megkérem, hogy ne mondja meg senkinek, hogy tőlem tudja.
- § Közösen mondjuk el, ha úgy gondoljuk.
- § Az iskolatársnak megmondom, hogy állítsa le magát.

A korábbi hasonló típusú döntéshelyzetekhez hasonlóan a diákok nem árulnák el, hogy ki a tettes, tehát nem mondanának igazat az igazgatónak. Kiderül a válaszokból, hogy ki szép szóval, ki erélyesebben, ki pedig az osztálytársaival karöltve rávenné a telefonálót, hogy hagyjon fel a szórakozással. Ebben az esetben is a kapcsolati és/vagy a csoportnorma erősebbnek bizonyul az igazmondásnál.

13. Te érkezel elsőként az órára. Az egyik padon találsz egy értékes számológépet, amelyet az előző osztály tanulói közül hagyhatott valaki a padon.

- a) Szó nélkül elteszem a számológépet.
- b) Megkeresem a számológép tulajdonosát.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	12	20%
b	42	70%
c	6	10%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

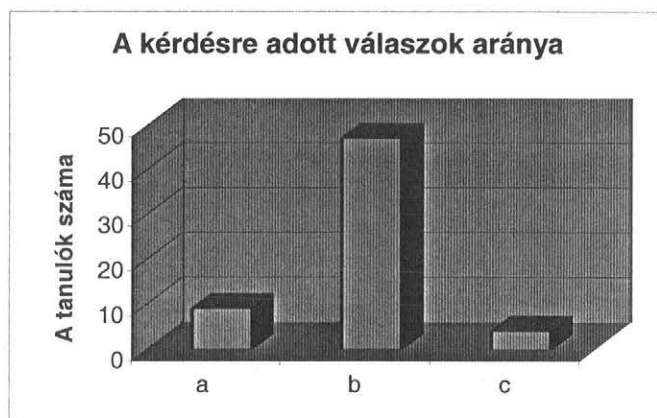
- § Ez sajnós a figyelmetlenség jele, elteszem.
- § Nem teszem el, mivel nincs rá szükségem, van nekem is.
- § A tanárnak adom.
- § Odaadom a tanárnak, ő úgyis tudja, melyik osztály volt benn előttünk.
- § Szólok a tanárnak, akinél órám lesz.

A legtöbben ellenálltak a kísértésnek, és a becsületesség mellett döntöttek. A hozzáfűzések szerint megtalálnák a módját annak, hogy hogyan juttassák vissza a számológépet a jogos tulajdonosnak (ki a tanár, ki az osztályfőnök segítségével). Ennél a döntéshelyzetnél a diákok a társadalmi normáknak megfelelően döntöttek.

14. Van egy tanárotok, akit nem szerettek. Osztálytársaiddal megbeszélitek, hogy a legközelebbi óráján letagadjátok a szóbeli házi feladatot. Te ennek ellenére felkészültél az órára. A tanár téged hív ki felelni.

- a) A szokásos módon felelek.
- b) Azt mondom, hogy ez a lecke nem volt feladva.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	9	15%
b	47	78%
c	4	7%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

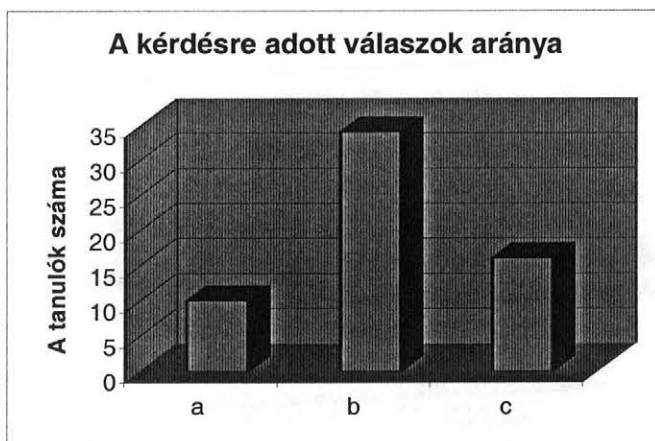
- § Csak akkor mondom, hogy nem volt feladva, ha nem ad érte egyest.
- § Azt mondom, hogy önszorgalomból tanultam meg, így lesz nála egy jó pontom.
- § Megpróbálom vele elhitetni, hogy nem volt feladva, ha nem hiszi el, akkor egy pozitív jegyet megpróbálok összehozni, hogy ne bukjunk le.

A diákok lényeges többsége szem előtt tartja a csoportnorma „viselkedési szabályait”, és nem árulná el az igazat. Ez nem a helyes viselkedés, mégis az összetartás a csoportnorma alapvető szabálya. Ebben az esetben is a diákok összetartása kerekedett felül a tanári szigoron.

15. Elveszett az osztálynapló éppen a félévi jegyek lezárása előtt. Az osztályfőnökök kétségbe van esve, mert rengeteg munkával jár az új napló kitöltése. Te tudod, hogy ki csente el.

- a) Megmondom, ki volt a tettes.
- b) Nem szólok semmit.
- c) Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	10	17%
b	34	57%
c	16	27%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

- § Megmondom, hogy csenje vissza.
- § Csak akkor mondanám meg, hogy ki tette, ha olyan emberke vitte el, akivel nem vagyok jóban. Akkor megmondanám az osztályfőnöknek. De nem az osztály előtt. De csak akkor szólok neki, ha nem csak én tudom, hogy ki volt az.
- § Azért valószínűleg jó volna visszaadni, hátha éppen jó jegyeim voltak.
- § Segítek az oszinak kitölteni a naplót.
- § A tettest beszélem rá, hogy adja vissza a naplót.
- § Nem szólok semmit, de csak, ha rossz jegyeim vannak benne!
- § Aki elcsente, azzal beszélek, hogyha nem adja vissza, akkor értesítem a tanárnőt.

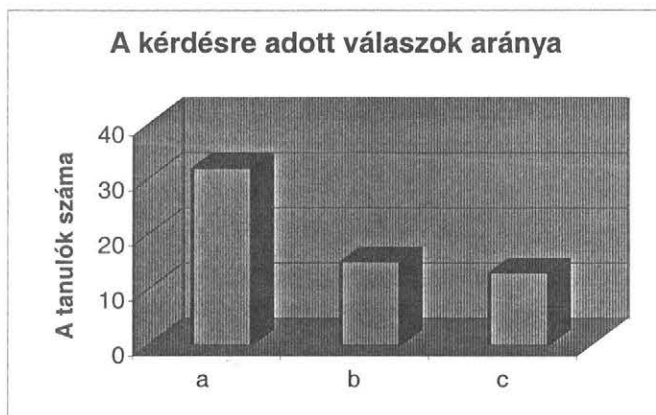
Ennél a döntéshelyzetnél megint csak a hallgatás kerül ki elsőként a válaszok közül, de igen magas azoknak a diákoknak a száma is, akik nem tudtak vagy nem akartak felelni erre a kérdésre. Tehát a társal szembeni szolidaritás (cinkosság) többet jelent a diákoknak, mint az osztályfőnöknek való igazmondás.

16. A legjobb barátod neked elárulta, hogy megszökik otthonról, és megpróbál eljutni a külföldön élő apjához. Az édesanyjának azért nem szól, mert ő biztosan nem engedné el. Megkér, hogy legalább két napig ne szólj senkinek

a tervéről. Másnap valóban nem jön iskolába. A kétségbeesett mama éppen téled szeretné megtudni, hogy mit tudsz a gyerekeről.

- Megmondom, hogy mit tervezett a barátom.
- Nem mondom el, amit tudok.
- Nem tudom eldönteni.

	a válaszok száma	százalékban
a	32	53%
b	15	25%
c	13	22%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

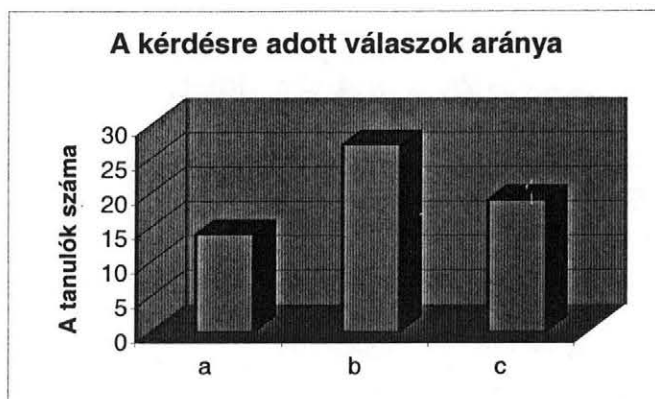
- § Csak két nap után szólnék neki.
- § Tudnom kellene a családi háttérét, hogy milyen viszonyban van a mamájával és az okot, amiért szökni akar.
- § Nem tudom, talán megpróbálnám lebeszélni, hogy elutazzon az anyja tudta nélkül.
- § Megpróbálom megnyugtatni, hogy jól van.
- § Nem mondom el, de megpróbállok utalni arra, hogy hol is lehet.
- § Először beszélek a fejével, biztos vagyok benne, hogy meg tudom győzni, hogy ne menjen el, vagy hogy szóljon az anyjának!
- § Megpróbálnám lebeszélni a dologról.

Ebben az esetben a diákok 53%-a a barát kérésének megszegését részesítette előnybe, vagyis a „megmondom, mit tervez” lehetőséget választotta. Habár ennek nem a barát elárulása a célja, sokkal inkább annak megóvása, féltése. Az „árulás” legfőbb oka a barát féltése, ami a barátság nélkülözhetetlen velejárója.

17. Az egyik osztálytársatoknál buli van. Nagyon jó a hangulat. Az egyik hangadó és igen népszerű gyereknek az az ötlete támad, hogy hívjátok fel telefonon azt a tanárokat, akire most nagyon dühöseket vagytok, és elváltotatott hangon olvassatok jól be neki.

- Részt veszek a telefonálásban.
- Megpróbálom lebeszélni társaimat a telefonálásról.
- Nem nyilvánítok véleményt.

	a válaszok száma	százalékban
a	14	23%
b	27	45%
c	19	32%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

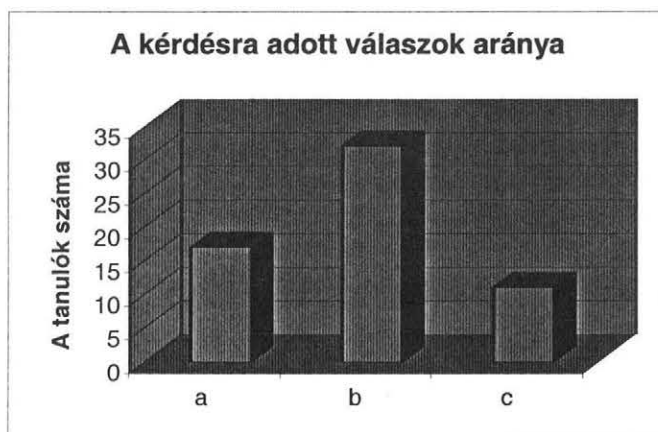
- § Nem veszek részt.
- § Figyelmeztetem a társaságot, hogy a tanár a postán keresztül tudomást szerezhet a telefonszámról, amelyről felhívták.
- § Nem beszélem le őket, de én nem biztos, hogy részt veszek benne.

Részt venni a csínyben vagy megtagadni azt? A legtöbbnek megpróbálnák lebeszélni társaikat a telefonálásról, de azok a diákok is sokan vannak, akik nem nyilvánítanak véleményt. Ez arra utal, hogy a kísértés igen nagy, ezért inkább tartózkodtak a véleménynyilvánítástól. Ebben az esetben a csoportnorma megszegése győzedelmeskedett a „bosszúállás” felett.

18. A barátod az egyik osztálytársatok miatt igazgatói intőt és otthon súlyos büntetést kapott. Ez a gyerek elég gyakran árulkodik, és ezért mindenki nagyon haragszik rá. A barátod dühében azt javasolja, hogy néhányan lessétek meg az utcán az árulkodó fiút, és jól verjétek el.

- a) Részt veszek az akcióban.
- b) Megpróbálom lebeszélni a barátomat a tervéről.
- c) Nem nyilvánítok véleményt.

	a válaszok száma	százalékban
a	17	28%
b	32	53%
c	11	18%

A diákok indoklásai, magyarázatai:

- § Nem verekedéssel kell megoldani.
- § Lebeszelném róla, a verés nem a legjobb büntetés, de valahogy megbüntetnénk.
- § Nem a verés a legjobb módja annak, hogy valakit megbüntessünk.
- § Részt vennék, jól leosztanám és elvinném a kedvét az ilyen szokásoktól.
- § Engem nem kér ilyenre a barátom.
- § Más módon próbálnám letisztázni.
- § Nem szólok bele a tervükbe, de nem is veszek részt benne.
- § Nem veszek részt.

A verekedés ellen szól a legtöbb válasz, mégis sokak szerint más módon ugyan, de meg kell leckéztetni az árukkodót. A csoportvéleménnyel ellentétes véleménnyilvánítás nehéz (és kockázatos), mert gyakran járhat negatívumokkal (kiközösítés, megleckéztetés). A józan ítélőképesség és az erőszak elítélése helyes az erkölcsi normák szerint is.

Összegzés

A diáktársadalom erkölcsi normái sajátosak. A diákévekhez tartozik a kíváncsiság, a csínyek, a cinkosság, a sűgás. A felnőttek által felállított szabályokat semmibe vesszük, mindennél többre becsüljük a barátságot és az egymás iránti példaértékű szolidaritást. Ezek a felnőttek által gyakran elítélt tettek semmi esetre sem szolgálnak rossz célt. Minden döntésnek határozott célja van. Ez a cél legtöbbször az összetartozás, az összetartás (csoportnorma) erősítése és a barát(ság) megóvása. 18-19 évesen úgy érezzük, hogy mindent meg tudunk oldani egyedül, minden külső segítség nélkül. Ez nem mindig sikerül, de ennek a korszaknak a sajátossága a tapasztalat (gyakran keserű) megszerzése, hisz saját kárán tanul az ember. A diákéveknek megvan a varázsa a maga buktatóival és szépségével. Diákként sok mindent kipróbál és tesz az ember, amit a későbbiekben valószínűleg már nem. Ez egy vissza nem térő korszak, hiszen csak „egyszer vagyunk fiatalok, utána már más mentséget kell találnunk”.

Felhasznált irodalom:**1. Szekszárdi Júlia – Horváth H. Attila – Buda Marianna – Simonfalvi Ildikó**

Kutatás a serdülők erkölcsi szocializációjáról(Útkeresés a labirintusban)

Magyar Pedagógia, 1998.

2. Kósáné Ormai Vera – Völgyi Péterné

Nevelési kézikönyv nemcsak osztályfőnököknek

Változatok az erkölcsi nevelésre – Az erkölcsi gondolkodás fejlesztése konfliktushelyzetek alkalmazásával
OKI Kiadó-Dinasztia Tankönyvkiadó, 2001.

3. Szekszárdi Júlia

Módszerek nevelési vizsgálatokhoz 2.

Osztályfőnökök Országos Szakmai Egyesületének honlapja

4. Szabó Kálmán:

Erkölcsi életünk

Kairosz Kiadó, 2001.

* Jakus Lídiának, a Zentai Közgazdasági–Kereskedelmi Középiskola végzős diákjának a Genius-versenyen első díjjal kitüntetett munkája

Párhuzamok

A múlt század derekára datálható középiskolai tanulmányaim idején a dialektikus és a történelmi materializmus talaján gyökeret vert oktatóim afelől igyekeztek meggyőzni, hogy a társadalomtudományok csakolyan egzaktak, mint a természetiek: ahogyan előre megjósolható, hogy a feldobott kő előbb-utóbb visszahullik, ugyanúgy holtbiztos az is, hogy az emberiség sok-sok (osztály)harc árán eljut a szocializmusba, majd a földi mennyországba, a kommunizmusba is. A velem egyívású nebulók zömével együtt hittem is, meg nem is, de miután megtudtuk, hogy mindez már csak a mi földi pályafutásunk lezárulása után következik be, meg is nyugodtunk, hogy ránk már nem leselkedik ez a veszély.

Azután – mit tesz a sors! – nemhogy legalább a fejlett szocializmusig eljutottunk volna, mire a nyugdíjkorhatárt elértük, hát nem visszabucskáztunk a kapitalizmusba, méghozzá annak is a Marx elvtárs által leírt legdurvább válfajába: a létbizonytalansággal, a munkáskizsákmányolással és az elsődleges tőkefelhalmozással járó vadkapitalizmusba! Most aztán kezdhethetjük előről az osztályharcot, s még jó, ha eljutunk az imperializmusig, „a tőkés rendszer legfejlettebb és végső fázisáig”... Nem tudom ugyan, hogy egyáltalán érdemes lesz-e, mikor már annak idején is tudtuk: szocializmus és kapitalizmus közt nincs is olyan nagy különbség. A kapitalizmus egy olyan rendszer, amelynek vannak szociális hibái, a szocializmus pedig egy olyan, amelynek kapitális hibái vannak.

No, de visszatérve a történelmi materializmus alapvető kérdésére, mármint hogy prognózálható-e a történelem, hát én azon a véleményen vagyok, hogy nem. Mert ugyan ki gondolta volna még csak úgy ötven évvel ezelőtt is, hogy a fél Európát és Ázsia nagyobb részét uraló bolsevizmus és egy olyan szörnyállam, mint a Szovjetunió, majd csak úgy egycsapásra, úgyszólván egyik napról a másikra, máról holnapra

összeomlik, alkotórészeire hullik. S ezt gyors egymásutánban követik a kelet-európai csatlósállamok, sőt még a sztálinizmusnak nemet mondó „karakán” különutas Jugoszlávia is! Hát – pestiesen szólva: nem semmi!

Csakhogy itt azért van egy kis bökkenő... Méghozzá az, hogy ez a látványos összeomlással járó rendszerváltás nem tekinthető-e annyira egyöntetűnek, hogy már-már a törvényszerűség látszatát kelti? Nem arra a következtetésre kell-e jutnunk, hogy az emberiség története mégiscsak valamilyen örök szabályok által kijelölt utat követ, s egyszer majd eljut, ha nem is az osztály nélküli társadalomba, de legalább az országhatárok nélküli, nemzetek közötti világállamba!

Hát persze, álmodozni, azt lehet, csakhogy ezeket a rózsás ábrándokat csakhamar elfonnyasztja egy hideg fuvallat: a nacionalizmus reményeinket lelombozó lehelete. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a bolsevizmus igáját még alig több mint egy évtizede lerázott, szabaddá vált országok kelletlen nászajándékként megpróbálják becsempészni a közös Európába a maguk krónikus nacionalizmusát, amelyet a kommunista nemzetköziség évtizedein át „jegelve” sikerült átmenteniük. Így a ket-tészakadt Csehszlovákia új nemzetállamainak a Nyugat-Európába nem éppen szalonképes beneši dekrétumokat, a balti államoknak a szovjet gyámkodás örökségeként szerzett óriási több tízmilliós, jelenleg még a szabad anyanyelvhasználat jogától is megfosztott orosz kisebbséget, s ha ez így megy tovább: Románia is uniós taggá lesz a maga hungarofóbiájával és a megoldatlan székely autonómiájával együtt.... Európa integrálódni akar még a kisebbségi kérdés mind ez idáig elvarratlan, minden irányban kilógó szálaival együtt is, úgy véelve, hogy a gazdasági fellendülés egyben megoldást hoz a nemzeti egyenjogúság ügyében is. Sajnos, a határok „légiesítése” aligha oldja meg a továbbra is nemzetállamokként viselkedő európai

uniós tagországokban maradt kisebbségek ügyét, legfeljebb kaput nyit a távozáshoz a más fajúak, nyelvűek, vallásúak előtt. Persze az integrálódás irányában is, csakhogy sovány vigasz az anyanyelvüket elveszítő vagy annak használatában többé-kevésbé korlátozottak számára az, hogy egyszer majd az egész Európa egy nyelven (feltehetően angolul) fog beszélni! (Minket meg az orrossal biztattak úgy hatvan évvel ezelőtt, mondhatom, nem túl nagy elragadtatásunkra!).

Az biztos, hogy a nemzetiségi kérdés az idők folyamán egyre kisebb fajsúlyúvá fog válni. Vagy úgy, hogy az Európai Unió lakossága az állandó migrációk révén annyira összekeveredik, hogy a kölcsönös érintkezésben kénytelen lesz közvetítő nyelvhez folyamodni (akár még családon belül is), akár úgy, hogy a politikailag egységes unió szerkezetileg kisebb-nagyobb nemzetállamokra tagolódik, amelyekből az idegen elemek eliminálódnak: felszívódnak vagy kilökődnek, azaz békésen elvándorolnak a saját nemzetállamukba. A jelenlegi – integrálódás előtti – tendenciák inkább az utóbbira utalnak, hiszen azt tapasztalhatjuk, hogy a nemzetiségi kérdést a Kárpát-medencei „utódállamok” is a legszívesebben ezen a módon oldanák meg.

Erre mutatnak a XXI. század első népszámlálási adatai is, amelyek szerint az utóbbi tíz évben a kelet-közép-európai térségben és a Balkánon az újonnan létrejött délszláv államokban a kisebbségek arányszáma alaposan megcsappant: átlag 10%-kal, de néhol ezt ugyancsak meghaladó arányban is. Mindenesetre megállapíthatjuk azt, hogy a kisebbségi kérdés megoldatlansága az európai integrálódás szempontjából kisebb gondot jelent, mint bizonyos gazdasági és környezetvédelmi követelményeknek való meg nem felelés. Mégis előnyösebb helyzetben van Szlovákiánál ilyen szempontból Szlovénia vagy Lengyelország, ahol számottevő kisebbség sohasem volt, illetőleg a történelem a múlt század derekán megoldotta ezt a kérdést (zsidók kiirtása, németek kitelepítése). Így a befogadásra jelentkezők között is esélyesebb pl. Horvátország, mint Románia – ugyancsak az előbbi okból. Megállapítható tehát, hogy az európai integrálódás tekintetében azok vannak (voltak, lesznek) előnyben, akik a kisebbségi kérdést bármilyen módon is, de már megoldották.

Ami viszont Szerbia és Montenegrót illeti, nyilvánvaló, hogy Kosovo kérdése itt óriási ballaszt, melynek

lerázása szinte a magasba röpíthetné az államszövetséget vagy annak különvált részét. Ám egy téves eszmétől, egy történelmi előítélettől megszabadulni (nevezetesen attól, hogy Szerbia Kosovo nélkül nem létezhet) bizonyára nem könnyű dolog. Lám, Magyarországnak is két világháború elvesztésére volt szüksége ahhoz, hogy belássa, végzetes tévedés volt az anyaországokkal határos, kompakt tömbökben élő kisebbségnek a magyar államhoz való lojalitásában bízni. Szerbia most „zsinórban” három háborút veszített el: vajon ez kijózanító hatással lesz-e annak belátására, hogy egy, az anyaországával összefüggő területen, közel kétfélmillió tömbben élő „kisebbséget” nem lehet huzamosan a „másodrendű polgár” helyzetében tartani. (S vajon mikor látják be ezt román szomszédaink, s hány háborút kellene nekik ehhez elveszíteniük?)

Mindezek ellenére vannak párhuzamok az egyes posztbolsevista kelet-közép-európai és balkáni államok bel- és külpolitikai viszonyai terén. Mindenekelőtt a nagyfokú kiegyenlítettség politikai jobb- és baloldal között, bár maga a meghatározás sem egészen pontos, hiszen a baloldaliság sem azt jelenti már, amit hajdan jelentett. S még kevésbé jelenti a munkavállalók, vagyis a dolgozó rétegek iránti elkötelezettséget. Csakhogy a párhuzamok mellett nyilvánvalóan vannak eltérések is az egyes, ún. munkáspártok között. A Jugoszláv Kommunista Szövetség utódpartjaként megalakult, miloševići Szerb Szocialista Párt kezdettől fogva a szerb nacionalizmus eszméit igyekezett artikulálni, Nagy Szerbia létrehozását tűzte ki alapvető célja gyanánt. Mit sem különbözött ezen a téren Vojislav Šešelj magát szélső jobboldaliként meghatározó Radikális Pártjától (eleinte még Vuk Drašković Szerb Megújodási Mozgalmától sem), úgyhogy az elnökné asszony, Mira Marković kénytelen volt létrehozni a Jugoszláv Egyesült Baloldal (szerbül JUL-nak, magyarul JEB-nek rövidített elnevezésű) „testvérpártot” a csellengő, magukat feltalálni nem tudó hajdani titóisták begyűjtésére. (Később ők lettek a háborúban megtollasodó, mesés vagyonokat összeharácsoló újkapitalisták).

A háborús és politikai (választási) vereség, majd a „vezér” Hágába expedálása után a JUL/JEB szinte semmivé vált. Az SZSZP pedig alaposan visszaesett. Az utóbbi frazeológiájában szinte már alig különbözik a koštunicai Szerb Demokrata Párttól, mindkettő

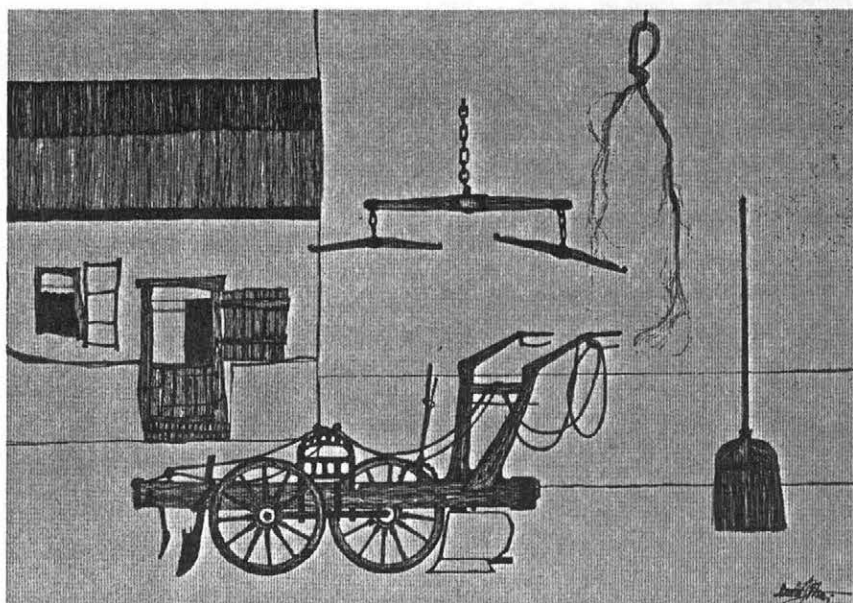
„mérsékelt nacionalista” pártnak igyekszik definiálni magát, amennyiben (egyelőre?) lemondanak az időközben a szerbektől alaposan megtisztogatott területekről. (Sokat akart a szarka, de nem bírta a farka!)

Ezzel szemben a Magyar Szocialista Párt elnevezése ellenére is inkább a szabadversenyos kapitalizmus és a liberális globalizmus szálláscsinálója, semmint magyar és szocialista. (Bár hajdani elnöke, Horn Gyula a kilencvenes évek elején Zentán járva az Ágoston András kérésére összehívott népgyűlésen még ugyancsak kardoskodott e mellett). Ahogyan nálunk a SZSZP és a JULJEB, ugyanúgy anyaországunk politikai palettáján az MSZP és a Szabad Demokrata Szövetség (SZDSZ) alig különíthető el politikai célkitűzések tekintetében: mindennemű magyar jelleg kitisztogatása és a kozmopolita-globalizációs szemétkultúra és világnézet meghonosítása...

Mint látjuk: itt tapasztalható némi különbség a jobbára azonos elnevezésű szerbiai és magyarországi pártok jellege között, viszont egyértelmű párhuzam a szerb és

a magyar politikai életben a szavazótábor nagyfokú megosztottsága. Ahogy a harc élesedik, úgy hullanak ki a választási küzdelemből az apró, marginális pártocskák, s zárkóznak fel a választók néhány „nagy” párt mögé. Mintha csak Petőfi látoki jóslata látszanék teljesülni a szabadság és a zsarnokság (a mi olvasatunkban a demokrácia és a nacionalizmus) táborának végső megütközésében. Csakhogy az egymásra rontó seregek számbelileg csaknem egyenlőek, a küzdelem mintha állandóan döntetlenre állna, az elért győzelmet túlságosan könnyű elveszíteni...

S ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy a harmadik tábor, amely legalább akkora, vagy talán még nagyobb, mint a hatalom konca körül acsarkodóké, közömbösen, tétlenül szemléli a politikai küzdelmet. Nekik szinte egyre megy, hogy nemzeti célokat vagy globalizációt óhajtó kormány áll-e az ország élén. Mondván, hogy úgylis kiderül, jól tippeltünk-e, jó lóra tettünk-e, vagy csak hagytuk, hogy történjék velünk, aminek megtörténeése úgylis eleve elrendeltetett...

IDŐSZERŰ FELJEGYZÉSEK

FALFIRKÁLÓK ÉS KISEBBSÉGVERŐK

A falfirkálók - különösen azok, akiknek íráskészségük nem terjed túl a SMRT MADJARIMA (HALÁL A MAGYAROKRA) és a MADJARI NAPOLJE (MAGYAROK KIFELEÉ) tömönatoknál - köztünk vannak.

Ahogy a csótányok, a patkány, a gyűlölet, a kilátástalanság, a nyomor és még egy csomó cifra nyomorúság.

A falfirkáló robot, automata, amelyet mint a sakkozó törököt a rejtett fiókból, titokzatos erők irányítanak. Csakhogy az ő munkája messze esik a színpadi játéktól, bábú helyett gyilkos fegyvert tart a kezében, célja a réműlet uralma, a rémuralom, az igába törés, erre kódolta a gazdája. Ő nem diktátor, nem egy Franco vagy Napóleon, akik nyíltan tették a tettük, neki nincs bátorsága, jelleme, ő alamuszi, képmutató, álnok, nappal ember, éjjel robot, kettős életet él, mint egy skizofréniás kentaur. Éjfél után kelti a sugalmazás, mint Drakulát, a vérszívó vámpírt, hajnaltájt mossa, tüntetné el a nyomokat ruhájáról, mint Arany Ágnes asszonya. Azután kedélyesen sorban áll egy tolóablak előtt, válogat a selyem nyakkendők között egy üzletben, ünnepli veled együtt május elsejét Palicson, ha megsérül, te kötözöd be sebeit, te, akinek falát berondította. Elvegyül. Talán ezért megfoghatatlan. Mert ezt állítják...

Néha még jópofáskodik is veled, simogatásra kínálja sörtéjét, rőfög is hozzá. Nappal ájtatos manó, éjjel sakál.

Aztán, van egy felsőbb fokra kifejlesztett fajta: a kisebbségverő. Szintén kódolt, de kitartóbb, éjjel-nappal teszi a dolgát, non stop robotol. Minden asszociáció a törökverő Hunyadi-Sibinjaninra, Zrínyire, Dobóra, Kraljevics Markóra eleve téves. Szintúgy a labancverő Vak Bottyánra, Tyukodi pajtásra, az „irtó klassz” Tenkes kapitányára. Nem, ez nem az erőszakkal száll vitézül szembe, hanem azt veri „azt gyalázza, kinek nem álma pálmaháza”, nem a hódítót, hanem a be nem hódoltat,

nem az erőszakost, hanem a jámbort. Ez a fajta már nem hízeleg, nem alakoskodik, csak fülel. Ingerküszöbe a neki idegen hangzású szavakra van beállítva, s mivel itt nincs se osztják, se vogul, se finn, azt veri, amit Trianon felkínált neki.

Persze, verőlegénynek senki sem születik. Az agresszív hajlam, ami a lakosság 4%-át terheli, a tudomány szerint nem minden egyedben fogan mint muszlimverő, mint magyarverő. E négy százalékból kerülnek ki a kutyapecérek, pufajkások, rablógyilkosok, a gyengéknek: asszonyoknak és gyerekeknek a nyomorítói, hóhérok, hasfelmetsző Jackek, nürnbergi és hágai elítéltek, monstrok, maffiavezérek, hullarablók, pénzhamisítók, sírgyalázók (halt! ez külön flekket érdemel), kocsmai verekedők, lágerek kápói, szóval ágazik ez a családfa, mint a krisztuskorona tövises ága-boga az emberiség homlokán.

A kisebbségverő arra szakosodik, amit környezete diktál. Van magyarverő, „siptár”-verő, muszlim- és cigányverő. Ha kérdeznéd, van-e különös ismertetőjelük, csak egy mondatra telik: jobban tetszenek Dante ördögei, akik alsófelükön trombitát hordanak, mint ők, akik baseballütőkkel falkákban járnak, ahová falkaösztönük tereli.

Addig vagy biztonságban, míg meg nem szólalsz egy téren vagy egy kirakat előtt; ha azt mondod (hungarian language): szeretlek - üt rajtad. Ha azt mondod: undok disznó (provincial language) - üt; odatartod a másik orcád (a biblical reason) - gondolkodás nélkül üt, mert az evangélium nem a háziolvasmánya.

Tette előtt kezet sem mos, mert nincs benne pilátusi mérce.

Ami neked fáj, az neki vigasság. Ha nagyon fáj, már őrijongó multság. A borda- vagy arccsonttörésed már tajtékozó nyihorászást vált ki belőle. A baseball-bot ütéseinek száma és a kisebbségi nyelvek hangsúly- és

ragozásbeli eltérései között nincs oksági összefüggés. Csupán a kétliteres sörösflaskó által gerjesztett düh szab mértéket. Szabad a gazda Dušan cár, avagy a Fekete ember szobra alatt. Az inspiráció, úgy tetszik, nem tőlük ered, újabb keletű.

Kisebbségverők. Ahogyan ezzel az újonnan össze-maszatolt szóval nemigen tudunk mit kezdeni, magával a jelenséggel sem. Mindennapunk sajtóhírévé vált a puszta tények, sérülések minősítésével, és illő tiltakozással civil és nem civil szervezetek részéről. Politikusaink azt mondják, „örizzük meg nyugalunkat”, de mindenki hallgat arról, mit kezdjünk a méltóságunkkal! Azzal az emberivel. Azzal a szavatolttal. Vagy talán már nem szavatolt? Nem mellékes ez a kérdés, ha tudjuk, hogy egy nemzet méltóságának összetevői: a testi és szellemi épség, közérzet, élni és halni akarás.

Azt sem hallgathatom el, hogy tudnék felsorolni falvakat (egyét ki is mondok: Bácsfeketehegy), amelyeknek multságaira, közönségesen szólva, nem mernek eljárni a magyar fiatalok. Autóbuszt bérelnék, amely elviszi őket Kishegyesre és vissza. Mi ez, ha nem önszerveződés? Talán ez lenne a megoldás?!

KÉRDÉS - DE KIHEZ?

Nem az a kérdés, van-e az emberi nemnek egy szűk rétege, amely eredendően hajlamos az agresszivitásra. Persze, hogy van. A tudományos véleményezés itt egyszólamú. Hogy e hajlamok sokrétű levezetésére még ma is bő a választék, az sem vitás. Ezt alátámasztja szokatlanul hosszú felsorolásom az előbbi passzusokban, amelyet kis igyekezettel duplázni is lehetne.

A megválaszolatlan, egyben riasztó kérdésem az lenne, hogy a delikvensek egy szűkebb tábora miért nyúl olyan eszközökhöz, amelyekkel nem egyedi, családi, esetleg kisebb csoportok sorsát törli kerékbe - ami még így-úgy kezelhető -, hanem az ország azon állampolgárait veszi célba, akik nyelve, kultúrája eltér az övétől. És milyen módszerekkel cselekszik? Olyanokkal, amelyek a holokauszt, a nyilas terror, a sztálini csizma gázolásának emlékképeit idézik, amit Afrika még nem, de Európa kulturális, humanitárius és politikai szinten a történelmi múlt rozsdamentőjeként emleget. És úgy is kezel. Éppen ez utóbbi teszi a jelen-

séget félelmetessé: a földrajzi Európa e szögletében emiatt elmaradhat ugyanis az IDEJEKORÁNI ESZMÉLÉS, vagy a jobbik esetben kitolódhat. A 90-es évek balkáni háborúinak mozgatórugójaként felajánlott, majd ránk erőszakolt mítosz: a másság fegyveres elnémitása mint vezérelv, amit nevezhetünk az oktalanság mítoszának a többségi nemzetek és a kisebbségek viszonyában, a hősiesség nimbuszának polcára emelkedett a köztudatban. Amilyen irracionális volt a 10 éves háborúskodás, annyira érthetetlen ennek a saját súlyától (?) tovább gördülő mítosznak a térhódítása. Jelenlegi határainkon belül (és nemcsak belül) tovább éli lárvaéletét, és szomorú tény, hogy minden feltétel adott a lárvalét meghaladásához. Európa önmagával van ma is elfoglalva, nézegeti magát a tükörben. S ez váltja ki az igazi, pusztába kiáltott cicerói kérdést: quousque tandem - meddig még?

A NAGYCSALÁDOSOK ÜZENETE

Annyit érünk, amennyit képesek vagyunk megőrizni a bennünk rejlő gyerekességből

Mi jut eszünkbe, ha hébe-hóba szó esik a nagycsaládosokról? Mondjuk, a titkos fegyver... Nos, nem a Hitler-féle, amivel 1944-ben bevezették a háborús híreket és szórták szét a ragyogó, a végső győzelem reménységét, hanem egy másik, egy még titkosabb, annyira titkos, hogy maguk az előállítók sem tudtak róla, amíg szociológusaink meg nem magyarázták: nekik és nekünk. Az albánok („siptárok”) titkos fegyvere, az öt-hat, sőt több gyerek a családban, ami állítólag a szerb hegemoniát célozta meg Kosovo tájain. És ez ekképpen, akkor megíródott! Nem ám a példa gyakorlására biztatva a kisebbségi sorsra ítélt „mennyei nemzetet”, hanem harcra buzdítva a titkos (mert éjjel készül) fegyver leállítására – törvényesen és törvényen kívül (institucionalno i van institucionalno). Minden szóba jöhetett, bármily örült ötlet üdvözült, olyan is, amit az olvasó képzeletben sem közelíthet meg, mert az olvasó, az egy kultúrember.

Gondolattársításként még beszűrődik a romasors.

Sárban és porban totyogó gyerekek, rongyokban járás, tetvek, szenny, éhség. Afrika: meztelen, puffedt hasú gyerekserég, előképe az éhezéses halálnak. A „nincs” fájdalmas hangja a banántól a szülinapi tortaszeletig, az óvodától az iskolapadig, a tanulatlanság, félánalfabéta életsors, a gyermekszoba hiánya, az egy tagban őrzött föld felaprózása.

Felrémlik még Szabó Magda egy tévébeszélgetése, és Keresztúry Dezső egy jegyzete, miszerint ők személyesen és a magyarság is talán, elhatárolták magukat attól a gondolattól, hogy rabszolgákat szülnének egy diktatórikus rendszernek. Mindkettőjüket nagyon szeretem, de a rabszolgatartó társadalmakra, például a római birodalomra ez nem volt jellemző. Hozzátenném: az illyési „puszták népének” a nagycsaládosság önfenntartóként és nemzetfenntartóként jutott osztályrészül. Az első mint tudatos vállalás, az utóbbi nem mint hazafias tett vagy mint a fogamzástáplálás kezdetlegességének gyümölcse, hanem a génjeikben őrzött fajfenntartási ösztön, az Árpád-kori örökség megőrzött üzenete.

*

A fentiekben felsorolt hetyke, fölényesen lemosolygó, egyben elriasztó képzettársítások a nagycsaládos szavunkra nem csak bennem élnek. *Hogy kikben* még, erről példás hitelességgel beszélnek legújabb népszámlálási adataink, közöttük fájón a magyar nagycsaládosok kisebbségbe szorulása az egykézű családokkal szemben. Ám amikor eléred (ha eléred stressz-helyzeteid szorításában) az öregedés korát, ahogyan a mai tudomány a 60-65 éves életkort nevezi, amikor abbamarad loholásod a tárgyasított világ képzelt értékei után, amikor a lélek úgy lebeg leélt életed évei felett, mint Isten lelke a semmi fölött a Teremtés előtt - érték szemléletednek benő a feje lágya. Későn, mert – semmiség – ráment az ifjúságod.

Lapozom a Magyar Szót, gyilkosság, vér, bajok, betegségek, bűnözés, drogos fiatalok, kínok, kufárság, kegyetlenség, gazdasági kisiklás, jajgató, rosszkedvet árasztó cikkek minden oldalon. Ami nem a lap hibája, hanem egyszerűen: ez van. S ekkor meghökkent egy cím: SZAPORODUNK, GYARAPODUNK. Újraolvasom, kisiskolásként tagolom, majd hitetlenül beleolvasok. Különleges történet és írás napjainkban. Örvendező

hír, a nagycsaládosok egyik találkozásjáról, itt a Vajdaságban, s a cím az összeövetel hangulatát hivatott idézni. Hírt ad egy öröm-szigetről, ahol a szenny tengerében külön(b) életet él társadalmunk egy kis részecskéje, boldogan, önfeladten, gyermekseréggel körülbástyázva, játékosan, egymás örömeinek örülve. Mint az ó-keresztények a jó hír, az evangélium hallatán. A sorok között feltárul egy más világ, ahol nem elsődleges a mindent-megelés hajszolása, a gazdagodási lehetőség végsőkéig feszítése, a lakás, az autó, a fürdőszoba, a világkörüli utazás, könyöklés a ranglétra fokozatain, a jövedelem és újra a jövedelem (mert vágyainknak nincs végállomása) - ami mellé aztán tervezünk, rendelünk egy, netán két gyereket. Akiknek sorsa sok esetben a mellérendeltség szintjén marad, a miénkkel együtt.

A nagycsaládosok világa egy számunkra már elfeledett világ, ahol értéke van a háromnapos kenyérnek, ahol még eleven a zsíros kenyér kultusza, nem mint fennhéjázó különködés, hanem éltető valóság. Ahol megőrzik a kinőtt cipőt, ruhaneműt, dívik még a stoppolás és gombfelvarrás. Ahol mindennap elhangzik: te vagy a legszebb, legjobb anyuka a világon. Akik mernek több gyereket vállalni, nem pusztán a biológiai szaporodás miatt, hanem a körülölelő szeretet szaporításáért.

Ennek az egy flekknyi cikkekcskének a Magyar Szó oldalán üzenete van számunkra, ami túlmutat még az olyan nagy alkotók gondolatain is, mint például Máraién, aki (jobb híján) a barátságot emelte erkölcsi magaslatra *A gyertyák csonkig égnek* című könyvében, vagy akár Proustén, aki a szalonok falai között kereste az élet értelmét. Elismerem: nagyot, világirodalmi alkottak világukban. Amire szükség van, pótolhatatlan a maga nemében. Az igazi alkotók, az életet alkotók azonban a nagycsaládosok, akik egyben-másban Istenhez is hasonlatosak, nagy költönket parafrázálva. Egyedül ők, csak ők merik felvállalni a krisztusi gondolatot a mezők liliomáról és az aggodalmaskodás feleslegességéről. Kevés közülük az olyan írástudó, aki bekerül a világirodalomba, de farizeus, az egy sincs közöttük.

Az üzenetük pedig így hangzik: játszani pedig tudni kell egy életen át. Az Isten: szeretet, a játékos lét: boldogság. A nagycsaládosok jutalma mind a kettő.

Ristić „avantgárd” színházának fogadtatása

A nyolcvanas évek közepére elmélyült a szabadkai Népszínház válsága. Az igazgatókat gyorsan kifárasztották a belső viszályok, s gyakran váltották egymást. A munkatársak közel sem egyformán vették ki részüket a munkából. A két fizetett rendezővel működő művészkáderállomány (színészek, zenészek stb.) a színház dolgozóinak alig a harmadát tette ki. A színház renoválása lassan folyt, pedig voltak, akik 130 év után a legszívesebben fölszámolták volna ezt az intézményt, míg mások a kényszerigazgatásban láttak átmeneti megoldást. A műsorpolitika nem volt közönségtoborzó, de ugyanakkor elit jellegű sem. A színházértők száma nem hogy növekedett volna, hanem inkább csökkent. A fajsúlyosabb drámaelőadásoknak nem volt közönsége. Legfeljebb az olyan darabot nézték meg viszonylag sokan, mint amilyen a Csáth művei alapján készült **A varázsló halála**, ám ebben is inkább csak a vetkőző jelenetek voltak érdekfeszítők számukra. Csupán a könnyű műfaj iránt volt nagyobb érdeklődés. Ezek az előadások megérték a 70-80 reprimát, szemben a tartalmasabb darabok 10 megismételt előadásával.

A krízist a sajtó nem hallgatta el. Dudás Károly írta a 7 Napban (1984. VIII. 10.), hogy a közönség szinte egyáltalán nem látogatja a művelődési rendezvényeket. Emiatt kellett a Népszínháznak időnap előtt évadzárást tartani. A szomorú eseteket a publicista csak az Életjel és a Kanizsai Íróklub eredményes munkájával tudja ellenpontozni. S azzal vigasztalódik, hogy Magyarországon sem jobb a helyzet. A lényeges különbségről azonban ekkor még nem beszélhet.

Maguk a színészek is elégedetlenkedtek. Kovács Frigyes tiltakozik, hogy a szabadkai Népszínház tradíciójáról szólva komolyan veszik az országban a „kulcsok” révén megszerzett „hírt és a nevet”. (N., 1990. IX. 19.) És Kasza Éva is utóbb úgy emlékezik, hogy a hetvenes évek második felétől (vagyis akkortól, amikor más vonatkozásokban is felszínre kerültek az 1973/74-es visszarendeződés tévedései – V. G. megjegyzése) esett a színvonal és apadt a nézők száma. Ettől függetlenül a színésznő szerint megtették az

előkészületeket a színház fölújítására. A makett sokáig az előcsarnokban állt és „súlyos milliókat” utaltak át, amelyeket elherdáltak (CS.K., 1991. XII. 26.). Brenner János meg is nevezte ezt az összeget – 4,5 millió dinárt – amelynek nagyobb részét Szabadkának abban az időben porondra lépett művészi prófétája a zsinagógában költötte el (N., 1990. VIII. 22.).

Szabadka művelődésének felelősei érthetően sokáig tanácstalanok voltak. 1985-ben azonban kapóra jött nekik Ljubiša Ristić, a már neves rendező, aki Maribor, ill. Bitola helyett a szabadkai ajánlatot fogadta el. Ristić állítólag kiválóan beszél olaszul és angolul, elsajátította a szlovén nyelvet, s magyarul is meg akart tanulni. Kezdetben fűt-fát ígérve hízelgett a szabadkaiaknak. Átugorni akarván az európai népművelő színházmodell, a határváros eddigi hátrányát radikálisan az előnyévé akarta változtatni. Szerinte innen rálátás nyitható a magyarországi színházi életre is. S ez állítólag azért fontos, mert a jugoszláv kultúra híjával van az európai kultúra hatásának, különösképpen a magyarének, ami föltétlenül pótolandó. Így aztán nem egyszerű fejlődés, hanem reneszánsz várható ott, ahonnan elmentek vagy elkívánkoztak a legjobbak. A változás – Ristić elképzelése szerint – néhány megtervezett programú év alatt meghozná a gyümölcsét.

Ősztől az új színházi vezető ennek szellemében kezdett működni. A taktikai érzékének jeleként levélben kérte a közönséget, hogy segítse. Így tette közhírré, hogy október 12-én gyönyörű új színház nyílt, a zsinagóga, s hogy még ebben a hónapban a város több pontján bemutatják a Madách-kommentárokat, mindkét társulat és vendégszínészek közreműködésével, szimultán fordítással. A látogató jelentkezhet a megadott telefonszámon és jegyet igényelhet.

Viszont már a kezdetekkor is kilóg a lóláb, minthogy Ristić már ekkor ellentmondásosan nyilatkozott. Egyfelől agyondicsérte Szabadkát mint a vajdasági magyarság fő hagyományőrző városát, az urbánus kultúrát (a zágrábit is), tudomásul véve a lakosságcsökkenést, a gazdasági háttérbe szorulást. Másrészt

azonban egy sajátos vitalista filozófia nevében a konzervatívizmust a hullalét jelének tartotta, s egy posztavantgárd, ill. posztmodern koncepció által akart újat teremteni a kimúlt helyett (vö. M.SZ., 1985. IX. 8.).

A probléma az, hogy a haldoklót az utolsó rángatózásában őszinte értékelés esetén lehetetlen dicsérni. A pangás, a színházi kultúra üressége, a felelős emberek tehetetlensége ui. merő ellentéte a (szocialista) polgári gerinccességnek, hagyományörzésnek. Ristić tehát a romokat tovább rombolni, az eutanáziát fölgyorsítani, s emellett egy teljesen új kultúrát teremteni jött Szabadkára, jóllehet csak a pusztító tevékenységét sikerült kiteljesítenie. Hogy a rendező mögött belgrádi politikai erők is állhattak, azt abból gyaníthatjuk, hogy eleve többet tudott a határváros művelődési és gazdasági körülményeiről egy színházi embernél, s hogy többnyire igen taktikusan nyilatkozott, egy stratégia elképzeléseire igyekezve tartani magát.

Erre az utal, hogy Ristić, akinek nem lehetett különösebb oka, hogy szeresse a magyarokat, kezdetben a vajdasági magyarok központjává akarta avatni Szabadkát. Emellett a magyarországi színházi élet (kultúra) általi támogatásra is spekulált, aligha függetlenül a tartomány-központúsággal szembeni ellenszenvétől, az erősödő szerb nacionalizmus egyik uralkodó szlogenjétől, az autonómiaellenességtől. A Tartományi Művelődési Öngazgatási Érdekközösség ugyanis – vele szemben – a nemzetiségek egységének megbomlását s az új színházi előadások kisvárosi művelődési otthonok általi befogadhatatlanságát, a jegyek megfizethetlenségét, és – kissé szemforgató módon – a tájolás valószínű megszűnését nehezményezte (vö. M.SZ., 1985. IX. 29.).

Ristić rendkívüli jelensége elsősorban a politikusokat és a neki megfelelő színészeket szédítette meg. Kovács Frigyes ennek kapcsán szegezi főnöke mellé a következő vádat: „1985 nyarán és őszén... magasztos célokat szolgáló, a mindig dicső jövőnk ölünkbe pottyantásának már-már kézzel fogható lehetőségével kápráztattad el a tehetetlenségükben, tehetségtelenségükben és saját butaságukban fetrengő szabadkai funkcionáriusaink és vezetőink egész hadát. A gerinc nélkül született vagy elgerinctelenített, a saját ostobaságukat, tehetségtelenségüket beismerni még a tükör előtt sem merő színészek (a kivételnek mindig tisztelet) áhítattal, alázattal néztek rád, a nagy mágusra, a csodatevőre, mert elhitték neked a nagy meggyőző erővel hirdetett állításodat, miszerint »mindenki átugorhatja a két métert, csak nem tud róla...«” (N., 1990. VI. 27.).

A csődélménytől már igencsak megcsömörlött kultúrunkások és színházi szakemberek többsége elkábult a nagyhírű rendező megalomán terveitől. Podolszki József, Csordás Mihály, Barácius Zoltán, Faragó Árpád, Szöllősy Vágó László, Bartuc Gabriella – legalábbis kezdetben – érthetően magát a megváltást várja az új színházi fenoméntól.

Csupán két ember figyelmeztetett arra a veszélyre, hogy egyfelől Szabadka és a vajdasági vidék művelődési szükséglete, másfelől a ristíci színházkonceptió távolbalátása nemcsak, hogy nem felel meg egymásnak, hanem a bejelentett formában rontja egymást. Először Garai László a Képes Ifjúságban (1985. X. 2.) minősítette megalomániásnak az új színházat. Majd néhány napra rá – ugyancsak Újvidéken – Gerold László (M.SZ., X. 6.). Ő anélkül, hogy kétségbe vonta volna a Ljubljában, Zágrábban egyébként már csődöt mondott neves rendező tehetségét, szóvá tette a helyi igényekre fittyet hányónak a prepotenciáját. A színházkritikus tisztában volt vele, hogy a szabadkaiak megszokták a repertoárszínházat, s hogy ezután semmi biztosat sem kaphatnak. Az intézmény önfenntartó képessége is kétséges volt a számára. Gerold nem kételkedett az új színház szükségességében, pusztán annak méreteit és ambícióit kifogásolja. S előre tudta: a bábeli nyelvzavar a magyar színházi nyelvet fogja tönkretenni, s a vidéki előadások is megszűnnének. A kritikus még ennél is tovább megy, s az Újvidéki Színháznak mint városi színháznak a létjogosultságát húzza alá, noha annak alapproblémáját nem vetheti föl. Pedig a tartományi főváros magyar nyelvű színháza nem ott (a Telepen) létesült, ahol a legtöbb magyar él, s nem az elméleti szocialista erkölcsnek megfelelő Magyar Színház nevet viseli, szemben a Szerb Nemzeti Színházzal, amely a szerb Athénban magától értődően szerb jellegű, tehát egyértelmű nacionalizmus ennek külön kihangsúlyozása.

Ristić „kommentárjainak” a bemutatója vízváltó volt, mert két táborra osztotta az embereket. A közönség többsége cirkusz jellegűnek tartotta az előadást, s nem tetszett neki. Az újságírók többsége is kritikusan kezdte méregetni Ristić tevékenységét. A rendező mindenesetre a sajtónak adott nyilatkozataiban a szellemi szélhámos benyomását keltette. A pop art és a happening között ingadozva képtelen volt meghatározni a törekvése lényegét. Nagyon mondván az angol szenzualisták és a gnoszeológusok szellemében jelölte meg az útmutatóit, szükségesnek tartva az eklekticizmust. A rombolást viszont azzal az ürüggyel nyilvánította fontosnak, hogy

az új értelemhez állítólag az érzetek megsemmisítésével lehet eljutni. S mindezt – alighanem a számmisztikára hagyatkozva – 7 év alatt akarta megvalósítani. A nyilatkozatot az tette még elképesztőbbé, hogy Ristić a meglévő polgári színház helyébe szocialistát akar (vö. D., 1985. X. 31.).

Erről azonban egy bemutató tájékoztatójának elképesztően rossz fordítású, akaratlanul is önkarikírozó vallomásából (1987-ben) sem tudhatunk meg többet: „A rendezés lényegében kétségbeesett küzdelem, küzdelem arra, hogy megfogalmazzuk létezésünket a világban. Ilyen értelemben a rendezés utopikus jellegű, úgy az ahogy minden politikai társadalmi projektum is, amelyik a világról tudásunk mellett az emberi egzisztenciával és esszenciával összhangban egy igazságos szabad, emberi világ megteremtésére törekszik. Ilyen értelemben tehát a rendezés utopikus fenomen, amelyik ellenszegül a létező kozmogóniákat tagadó törekvéseknek. Azoknak a törekvéseknek, melyek minden új kozmogóniát igyekeznek porrá őrölni. Mi olyan korban élünk, amikor egyetlen konvenciónak számít a kozmogóniák megdöntése, mivel a legfontosabb kozmogónia szerint a világ megismerhetetlen, mert az emberi agy nem nőtt fel hozzá.” Valamilyen félig sem megemésztett olvasmányélmény köszön vissza e gusztustalan masszából...

Hogy mi köze lehet a szóban forgó rendezői gyakorlatnak a szocializmushoz, arról semmit sem tudunk meg. S ez annál inkább érthető, mert a színházi diktátor tevékenysége egyre inkább a tőkés kíméletlen kizsákmányoló módszerére emlékeztetett, beleértve a munkatársainak testi-lelki sanyargatását – amiként erről Gombás Gabriella számolt be (M.S.Z., 1986. V. 18.). A saját munkatempóját erőltette a színészekre, akik 12 órát is dolgoztak naponta. 1986 tavaszán csak egy hónapos nyári szabadságra volt kilátás. A nagy rendtelenség közepette nemigen lehetett előre tudni az eseményeket. A vezető alapvető lélektani érzéketlenségére vallott, hogy nem tisztelte a színészek önértetét. A szarajevói vendégszereplés során a szabadkai Népszínház és a színészek neve nem szerepelt a plakátokon, csak Ristićé.

A működést azonban átmenetileg biztosították az anyagiak. Úgyhogy a főnök távollétében egyelőre jól végezhetette a dolgát az őt helyettesítő csoport. Hogy a darabok nem feleltek meg a vidéki közönség igényeinek (Topolyán pl. csak tizenketten nézték meg az egyik darabot), az nem számított.

A színház munkatársai közötti ellentétek tovább

fokozódtak, a szerb és a magyar társulat egyaránt elégedetlenkedett. A többség bojkottálta a referendumot, a színház öngazgatási alapokmányok nélkül erőltetett menetben működött. Sok volt a tiltakozás, a panasz. Aszerint, hogy ki milyen megbízást kapott az igazgatótól, rendkívüli, olykor hihetetlennek tűnő juttatásokban, privilégiumokban részesülhetett.

Kovács Frigyes kettőssége a többség részéről nem követett példa. Kovács, akinek nem volt oka a panaszra, minthogy Ristić (kezdetben) játszatta, lényegében nem ellenezte az új koncepciót, viszont a lelkiismeretére hallgatva a magyar társulat fejlesztése mellett kardoskodott és Topolyán tájszínházat alapított, amely a megfélemlített helybeliek miatt nem bontakozhatott ki. Az erőszakos igazgató számára ui. ez a kísérlet nem lehetett több szeparatizmusnál, nacionalizmusnál, szemben az egyedül üdvözítő kétnyelvűséggel, a hibrid jugoszlávsággal.

Hogy a szocializmus Ristić számára nem volt több rombolásnál, azt számos tény tanúsítja. Ő valójában azt a pusztító tevékenységet folytatta a színházban, mint amire a délszláv hatalom mutatott példát a magyar művelődés tárgyi értékeinek pusztítása tekintetében Trianontól errefelé. A burzsoá színházat folszámolandó, áthordatta a székeket a Jadran moziba, azzal az indokkal, hogy az épület minden tekintetben használhatatlan. Állítólag vagy teljes rekonstrukcióra, vagy pedig újjáépítésre lett volna szükség, viszont a Műemlékvédő Intézet igazgatója a műemlékké nyilvánított épületek átalakítását nem engedélyezte. Ez azonban nem akadályozta volna Ristićet a színház belterének a főtérrel való egybeolvasztásában, ifjúsági szórakozóhelyre emlékeztető kiképzésében. Utóbb többen vélekedtek úgy, hogy kisebb javításokkal még egy jó ideig színházként működhetett volna az épület.

A legnagyobb baj az egész vállalkozásban az, hogy Ljubiša Ristić „szocialista”, „avantgárd” (valójában posztmodern) színházi kalandjai költségeinek nagyobb részét a szabadkai polgároknak kellett fedezniük. A Yu-fesztről, tengerparti luxusszállóból, bárakból, éttermekből, a JAT-tól érkezett számlák 1987-ben óriási, többnyire luxusjellegű kiadásokról tanúskodtak akkor, amikor egyes számítások szerint Szabadkán 30 000 dolgozó keresett havonta kevesebbet, mint Ristić kedvenc színésze, Rade Šerbedžija – naponta. A csőd magát a munkát is fenyegette: a személyi jövedelmek késni kezdtek, sőt csökkentek, s a színészek nem akarták fölvenni a járandóságukat. A színház számvevősége ellenőrizetlenül működött, nem lehetett

tudni, melyik munkaszervezet mennyit adott.

Mindennek dacára kemény igazolói is voltak Ristić törekvésének. Jellegzetesen vidéki és ostoba vélemények hallatják magukat. Boško Kovačević funkcionárius szerint pl. az a fontos, hogy fölfigyelt „ránk” a világ. És Balla László is úgy gondolta, hogy ha az egész ország elfogadta azt, ami Szabadkán történik, akkor az újságírók részéről – különösen ha készülő darabot fitymálnak – kicsinyesség a hangulatkeltés. Balla nagylelkűen nem a magyar polgárokat vonta felelősségre azért, mert közülük igen kevesen voltak jelen a 20 000 néző között, akik megtekintették Ristić darabjait, hanem a háttérből izgatókat. (Vö. M.SZ., 1986. VIII. 16.) Hasonló véleményen volt Szabó Zsombor építészmérnök is. Petkovics Kálmán viszont egyenesen mentegette Ristićet a Dugának és a Večernji listnek adott nyilatkozatai kapcsán, mondván, hogy az a kétnyelvű színházával visszafordítja, Jugoszlávia számára nyeri meg a Magyarország felé néző magyarokat. Petkovics ugyanakkor elégedetten állapította meg, hogy a közönség régebben is kétnyelvű volt, hála a vegyes házasságoknak. Az ilyen szemlélet abban is a bizonyítékát látta az erőszakos igazgató megváltó voltának, hogy míg Szabadkán a magyar nyelvet kéri számon tőle, addig Belgrádban „magyaróznak” (magyarpártinak) tartják.

Persze, egyre csökkent a fellegjárók száma a szabadkai színházrajongók között. Nyilván azzal összefüggésben is, hogy különösen a nyugat-németországi és a mexikói vendégszereplés irritálta őket. **Odadörgölődtünk Európához** – írja le a beszédes címet a 7 Napban Barácius Zoltán (1987. VI. 12.). Ebben a hangulatban az egyik olvasó hozzászólása egyenesen társadalmon kívülieknek tekintette Ristić játékszabályait. Az igazgató ui. nem kapott jóváhagyást sem a színház öngazgatási egységeitől, sem a pártalapszervezettől. Legkevésbé pedig a közönségtől. Attól sem függetlenül, hogy az ő színházában nem egyszer csak állva vagy guggolva, ideoda rohanva lehetett az előadást figyelemmel kísérni. Olykor pedig sehogyan sem, mivel a palicsi éjféli előadásokat csak autósok nézhették. A neves rendező emellett olyképpen is megrövidítette a szabadkaiakat, hogy 10 milliárd dinár értékben 28 előadást tartott Kotor számára. Ezzel a javakat átömlesztette más művelődési terület javára.

A felelős politikai testület (a Szocialista Szövetség Községi Választmányának Művelődési Szakosztálya) egyértelmű állásfoglalás helyett – lavírozva – eszmec-

seréket rendez. A magyarországi színészek bevonása mellett vannak, de tiltakoznak a Magyar Szó kritikáinak állítólagos egyoldalúsága miatt, s a vajdasági politikusok nevének meghurcolása ellen is. A tájolás hiánya nem esett kellő mértékben latba a bírálatokban. Közben újabb ellenfelek léptek porondra. Satai Pál is óvatosan támadni kezdett a helyi érdekek képviseletében. Végül az olvasók unszolására Dudás Károly is megjelenik az egyik vitán, s állást foglal azon a területen, amelyet legfeljebb mint a kultúra részét érez magáénak. Ő is természetesen csak alternatív formában tudja elfogadni az új színházat (7N, 1987. XII. 4.). Olyan akcentusokkal, amelyek miatt a 7 Nap hasábjain vitába keveredik Judit Šimončekkal, aki kifejti: neki nem tetszik az újságírónak a gyűlésen való hallgatása.

Két év alatt Csordás Mihály viszont arra jött rá, hogy Ristićnek csak az a problémája, hogy kizárólag rendezéssel kellett volna foglalkoznia, nem pedig művelődéspolitikai céllal „gettóból” kimenteni az embereket (7N., 1987. XII. 4.). Csakhogy a „rendezés” továbbra sem talált kellő fogadtatásra Szabadkán. Az 1987. év egyik utolsó vitája kapcsán az újságíró arról számolt be, hogy a hozzászólók szerint a diákoknak csupán elenyésző hányada látogatja a színházat. Aztán a munkaközösségek 350 küldöttségéből 30 mégis összeszedi a bátorságát és előadja az elmarasztaló véleményét.

1988/89-ben a fenyegető háború és a fokozódó egzisztenciális gondok részben elvonták az emberek figyelmét az ő szemükben minden tekintetben romnak számító szabadkai Népszínházról. Ambícióban, külföldi vendégszereplésekben persze ekkor sem volt hiány, habár a színházi tér nélkül olykor kérdésessé váltak a szabadkai bemutatók. A tetejében már 1988 elején följelentést tettek a Népszínház ellen a háromnegyedévi mérleg meghamisítása, a szabálytalan ügyvitel miatt. S az eset kapcsán fiktív váltót is emlegettek. Ehhez egy „tyúkper” is társult: a Szabadkai Filharmónia bíróság útján visszakövetelte a Népszínházról az eltulajdonított leltári értékeit.

Nem csoda, hogy a kritika fokozottabb kétellyel fogadta az előadásokat. Már a címek is gúnyosak: **Tűzijáték, lángszőnyeg, tömjénfüst – Közönségre várva – Szabadka, akárcsak Genf – A trójai ló hadművelet – Gyanús színházmodell – Színházi tyúkper...** – olvashatjuk a lapokban. Ristić államfenntartó missziójának tudatában azonban ekkor sem akart alászállni a fellegekből. A színház nyugtázza a zársummadást, mert állítólag külföldről 350 000 dollár

érkezett. Pedig aligha állt a külföldiek érdekében az „egységes jugoszláv kultúrtér”-nek, Ristić hangoztatott céljának a megteremtése. Persze, számára a jugoszlávság avantgárd nemzetköziséget is jelentett. Ennek fejlesztése érdekében viszont számítógépközpontot akart létesíteni, hogy könnyebb legyen a kapcsolattartása (M.SZ., 1989. III. 9.).

A közvetlen támadások azonban ez idő tájt is fölbukkantak. Pósa Rózsa időnként élesen, de pontosan összegezte a károkat, amelyeket Ristić a szabadkai színházi életnek okozott a mértéktelen önbizalmával. Szöllősy Vágó Lászlónak azzal a javaslatával viszont már képtelen egyet érteni, hogy a majdnem harmadára csökkent magyar színészgárdának a Népkörben kellene megpróbálnia a színház újraalapítását. Az érv: a színhámosnak kell távoznia az adott célra kellően fölszerelt épületből (M.SZ., 1990. II. 20.). A „kell” hangsúlyozása ekkor még a demokráciába vetett hitet jelenti, amely a kitört polgárháborút követően a kilencvenes években egyre inkább a „kellene” alakot ölti. Ma már világosan látszik, hogy a Népkörben, annak két világháború közötti szellemét újjáalkotva kellett volna – demonstratívan – megteremteni a magyar színjátszás alapjait. Akkor is, ha ebben az időben többen nyilatkoztak úgy, hogy a színház épülete nem használhatatlan, s a megjavítása nem kerülne túl sokba. Akkor is, ha a Népkör nem rendelkezett a korszerű színjátszás feltételeivel. (Éppen ezért!)

Előbb azonban az illúziók iskoláját kellett kijárni, a testvériség-egység valós tartalmát fenéig kimeríteni. Tapasztalni adatott (vagy legalábbis úgy kellett tenni, mintha az ember csalódna a változott mentalitásának gondolt helyi politikusokban), hogy a szabadkai Végrehajtó Tanács az általa kinevezett bizottságnak a vizsgálati eredményét sem hagyja jóvá, ha az nem felel meg a jugoszlávságot sulykoló állampolitika eszményének. Márpedig nem hagyta jóvá, mivel a bizottság az épület gyors és célszerű följújítása, a kocsma és a biliárd kiköltöztetése, a szerbhorvát, illetve a magyar társulat visszaállítása, a tájolás folytatása, külföldi színészek és más koncepciójú rendezők szerződtetése mellett foglalt állást. Nem adatott tehát lehetőség a küldötteknek a döntésre. Ez ilyen formán még egyszer megisméltódott, s csupán a harmadik jelentés alapján látott lehetőséget a Végrehajtó Tanács a ristići koncepció átmentésére. Akkor, amikor már Ljubiša Ristić az újvidéki Szerb Nemzeti Színháznak az igazgatója volt, s még annyi figyelmet sem szentelhetett a szabadkai színház valós gondjainak (a többi között a tájolás köte-

lességének), mint korábban, s inkább csak az „etnikailag tiszta”, vagyis az anyanyelven működő színház születésének megakadályozásában, az ennek működésére átutalt tartományi támogatás eltulajdonításában gyakorolta a szerepét. A tartományi oktatási és művelődési miniszternek (Szám Attilának) csak az volt a fontos, hogy magyar előadások is legyenek. A magyar társulat létét a színház belügyének tartották.

Az időközben nagy nehézségek árán polgármesterré lett Kasza József személyében új ellenféllel találta magát szemben az államvédelmi szerepét mind kevésbé titkoló szerb színházi diktátor. Ristić köre kezdetben a külföldi sikerekben találja meg önigazolását – a magyar sajtóvisszhang nézőket manipuláló konzervatív elfogultsága ellenében. A magyar társulat visszaállításának szándékát viszont a rendszer alattomos megbélyegző kifejezésével, az „etnikai tisztasággal” próbálja ellehetetleníteni. Rákényszerül az övön aluli ütésekre, minthogy már az általa korábban futtatott színészek (Jónás Gabriella, Korica Miklós) is továbbállásra készülődnek. Ha ui. a világhír szárnyain még meg lehetett bocsátani a színházi nyelv zavarosságát, az anyanyelv visszaszorulását, ugyanakkor a színészek növekvő egzisztenciális bizonytalansága a realitásra való ráeszmélést serkentette. Olyannyira, hogy senki sem meri fölvenni a színházi diktátor odadobott kesztyűjét: senki sem képes a dotáció felét elfogadva újjáalakítani a magyar (nyelvű) társulatot. Viszont tény: a vajdasági magyar közvélemény gyorsan megfélemezik erről a – mindenképpen érthető, de mégiscsak – gyávaságról. Arról, hogy etnikai tisztaság vádja ide, fasizmus rágalma oda, az anyanyelvi színház védelmére kész embereket senki sem merte mozgósítani, mivel a „közvélemény” legfeljebb csak feleselni bátorkodott azokkal, akik a jugoszlávizmus terrorját a színházra is kiterjesztették Szabadkán.

Ezzel összefüggésben Ristićnek a magyar nyelvű sajtó állítólagos ellenpropagandájára vonatkozó vádja is egyoldalú. A 7 Nap kedvezően fogadta, nem támadta, igaz, hónapokig hallgatott róla. Csak az új színház kudarcának jelei ösztönözték elmarasztaló bírálatra. A Magyar Szó viszont – Bartuc Gabriellának köszönhetően – mindvégig dicsérte. Persze, elsősorban a szerbhorvát előadásokat. Igaz, először Gerold és Gombás Gabriella, majd utóbb Szöllősy Vágó László révén, támadta is. Miként a Dolgozók és a Képes Ifjúság is. S ugyanezt tette a Napló számos éles hangnemű cikkében, interjújában. A kifogások azon-

ban elsősorban a színház nyelvhasználata, illetve a magyar előadások kapcsán hangzottak el. A színházi diktátor az ígéretével ellentétben nem tanult meg magyarul. Arra pedig tudatosan nem fordított energiát, hogy a magyar ajkú néző szemével nézze a műhelyében rendezett vagy legalábbis a szárnyai alá vett darabokat. A kaposvári színház vendégszerepeltetése a **Marat halála** kapcsán még sokat ígérő telitalálat volt, viszont a meghívott magyar rendezők munkájába, ha lett volna ideje, akkor sem lehetett volna érdemi betekintése Ljubiša Ristićnek.

A pohár betelt, s a vajdasági magyarok akkor megalakult érdekvédelmi szervezete, a VMDK föllismerte a létjogosultsága bizonyításának egyik fontos lehetőségét. Az általa megszervezett petíciót tartományszerte több száz közvetítő kínálta aláírásra a magyaroknak. Ebben az előző évtizedben elképzelhetetlen vállalkozásban húszezernél több ember a kézjeggyel jelezte, hogy a hagyományos műsorszervezet visszaállítása mellett van, s fontosnak tartja az épület rendbe hozását, a tájolást és a támogatás célszerű fölhasználását.

Erre Ristićnek sem kellett több, s már az akció elején kijátszotta azt a kártyáját, amely ellen a magyarok az előző évtizedben többé-kevésbé védtelenek voltak, s a beléjük nevelt félelem révén az állam pillanatnyi szükségletei szerint zsarolhatták őket. Ristić és felesége, Nada Kokotović pamfletet jelentetett meg (M.SZ., 1990. VIII. 3.), amelyben egyrészt az északi határ általuk fontosnak tartott védelmére, másrészt pedig ennek okára, az állítólag éledő magyar fasizmusra céloznak. A több párt által támogatott petíció mögött – a régi délszláv paranoiának megfelelően – szegedi támogatottságot és a Római Katolikus Egyház mesterkedését gyanítják. Szerintük a fasiszták egyelőre még a szerkesztőségekben és a házakban vannak, nem vonultak ki az utcára a kirakatokat beverni és lincselni. Jellemző, hogy az ő ószláv-kommunista mentalitásuk szerint a polgárok írásban kinyilvánított tiltakozó, ill. követelő véleménye lincselési szándékkal azonos. Ebben az időben legfeljebb tiltakozni lehetett a Ristićéhez hasonló ocsmányságok ellen, pereskedni nem volt érdemes. Így aztán Kabók Erika a leközölt pamflet mellett visszautasította a rágalmakat.

Nincs az a sértés, amelyet a délvidéki magyarok nem lettek volna kénytelenek lenyelni. Németh János szelíd iróniával búcsúztatja, miként Szabó Lajos is. Főleg a lefasisztázás fáj nekik. A magát mellőzöttnek érző Árok Ferenc színész is ekkor mondta ki:

„Tucatárúként kezelt bennünket Ristić.” (7N., 1990. VIII. 24.) Ekkor még sokan reménykednek, hogy a városból kiutált színházi diktátornak nem lesz képe folytatni a magyar- és kultúraellenes tevékenységét.

Az akcióra természetesen következett a reakció. A néhány délszláv női név után, sajnos, egy magyar férfiúé (Balla Lászlóé) is fölbukkan azok között, akik ellenpetícióhoz kezdenek aláírásokat gyűjteni a jugoszláv „avantgárd” színház védelmében (M.SZ., 1990. IX. 13.) Az eredmény mérsékelt. Az alig 6-7000 aláírás tanúsága szerint arra is lehet gondolni, hogy a „fasiszták”, ill. az általuk félrevezetettek száma jóval nagyobb annál, mint ahogyan azt Ristićek sejtetni igyekeztek.

Az ellenpetíció lényeges mozzanata, hogy nem a ristíci színház megtűréséért, hanem az egyeduralkodó voltáért szállt síkra. Ezért a magyarok közül sokan merő dacból a színházi diktátor távozása mellett foglaltak állást. Még Ristić egyik kedvezményezettje, Kovács Frigyes is, stílusos szellemességgel – **Testvérem az egységben, go away!** – a Naplóban vesz búcsút a nagy főnöktől (1990. VI. 27.). Azonban két hónap alatt valamennyi elpárolgott a színész dühéből, úgyhogy most már egy külön és sajátos színház formájában a ristíci is el tudná viselni, az egészséges konkurencia és a béke érdekében (N., 1990. IX. 19.). Ez lett volna a normális megoldás – mondhatjuk ma, ha a jeles rendező óvatosan visszahúzódott volna a „kaptafájához.” Ma sem lehetünk biztosak benne, hogy ez utóbbiban a cezaromániája vagy pedig a gonosz (belgrádi) küldetése akadályozta-e. Ezzel kapcsolatos kétségének adott hangot Brenner János is, amikor arról vallott, hogy „kezdettől fogva van egy rossz érzésem: Ristić szabadkai megjelenésében szándékosság van. Valahogyan kiprovokálni az itteni magyarság tűrőképességét. Beléjük talpálni egy érzékeny pontjukon.” (N., 1990. VIII. 22.)

Természetesen dőreség lenne nem venni tudomásul, hogy nacionalizmus is lappang a magyar polgároknak az anyanyelvi színházi előadásokat követelő petíciójában, s nem ritkán a déli „avantgárd” iránti viszonyulásukban is. Olyanok is megszólaltak a Ristić elleni szóbeli fölkelés idején, akiknek korábban kisebb gondjuk is nagyobb volt a színháznál, úgyhogy meg sem fordult a fejükben, hogyan lehetne anyagilag javítani, szellemileg pedig emelni a szabadkai (a vajdasági) színjátszás színvonalát. Csakhogy az ő nacionalizmusuk a nemzeti elfogultságnál mélyebbről, önvédelmi igényként, a korábban fölgülemlett másfajta sérelmek megnyilatkozásaként tör föl. Az évtizedek óta leginkább takargatottan fosztogatott várost ezekben az években nyíl-

tan fenyegeti a balkáni diktatúra. A szerbesítés tébolyának fokozódásakor a növekvő anyagi károsodásért a kimondott szavak, a tiltakozások által lehetett némi- leg elégtételt szerezni. Elsősorban a nemzetiségi jogok szűkülése, a magyar nyelv visszaszorulása miatt háborogva.

Az államvédelem viszont a jugoszláv egység megbontásában látta e törekvés lényegét. Hiába próbálták szájba rágni a publicisták – elsősorban Gerold és Dudás –, hogy a jugoszlávság nem születik parancsuralomra, hanem csak a kiélt különbözőség sajátos harmóniájaként valósulhat meg, a kisebb- és főbbrendűségi érzetből egyaránt táplálkozó délszláv üldözési mánia a másságban szakadár fenyegetést érzékel. Annál inkább, minél nyilvánvalóbb számára, hogy a titói célok csődöt mondtak, s a recsegő-ropogó országot legfeljebb a szerb uralom tarthatja egyben.

Hogy milyen mélyre süllyedt a jugoszláv beállítottság szellemi szintje, az a petíció egyik aláírójának a 7 Napban közölt cikkéből egyértelműen kiderül (1990. IX. 21.). A nyilatkozó (főltehetőleg tanár) nem éri föl ésszel, hogy a közönségnek – ha fontos szerepet szán a kultúrának a saját sorsa irányításában – nem csupán joga, hanem kötelessége is a színház koncepciójának fölülbírálása. Akkor is, ha a színháznak – kellő taktikával – inkább formálnia, mint kiszolgáltatnia kell a közízlést. A nyilatkozó – a jugoszláv kultúra jellemző sznobizmusának megfelelően – nem akarja tudni, hogy a színház nem emberfeletti abszolútum, hanem szolgálat. A színház valóban „szószék”, „tanterem” és „műhely”, ahonnan az anyanyelvnek kell tisztán csengenie, csak nem olyan leegyszerűsítetten, az esztétikai élménytől függetlenül, ahogyan azt a szerb politikai érdekeknek e szószólója gúnyolódva gondolja. A kommunisták által megrontott kultúrájú vajdasági embereknek (nemzetiségtől függetlenül), sajnos, alapvető ismereteket is kellett volna, hogy közvetítsen a színház az élmény hullámhosszán. Jól tudta ezt az állam, amely mindenáron a barbár keveréknyelvűséget részesítette előnyben ott, ahol ezáltal a vélt szeparatizmusnak és irredentizmusnak a csíráját akarta a nemzetiségi anyanyelvűség fölszámolásával megsemmisíteni.

A nyilatkozó a saját lelkiállapotát vetíti bele az uralkodó politika közhelyeibe, mikor kijelenti: „Sorainkban... pánikszzerűen védik egyesek a különbözőségekre való jogukat, félve, rettegve a nyelvek és kultúrák érintkezésétől, átszövődésétől.” A multikulturalizmus valóban úgy kellett volna, mint a kenyér. Ha

egyáltalán létezett volna emberéletet okosan megtartó kultúra a délszláv kommunizmus típortá tájon. A multikulturalizmushoz a nemzeti kultúrák szuverén fejlődése során lehetett volna eljutni. A jugoszlávizmus a maga nagyszerb akarnokságával, a szabadkai színház átmeneti többnyelvűsítésével ettől a normális államérendnek is megfelelő polifóniától akart megszabadulni.

Mit számított a színházügyben is fő szerepet játszó államvédelemnek, hogy ekkorra már az „avantgárd” megváltó újvidéki manipulációi is napvilágra kerültek (M.SZ., 1990. X. 25.)! A Szerb Nemzeti Színháznak ui. a ristići kényszerigazgatás évében 7 millió dinár vesztesége keletkezett. (Ebből 3 millió a Tartományi Művelődési Alap lelkén száradt, minthogy nem utalta át az ígért összeget.)

Aligha lehet független ettől a ténytől az, hogy az újvidéki Gerold László budapesti levél formájában (M.SZ., 1990. XI. 4.) nyíltan a színházi zsarnok elűzésére buzdított. Az örökölt közönyt és a növekvő fásultságot ostorozza, amikor szemrehányást tesz a VMDK-nak, hogy nem kezd akcióba a meghíúsult petíció után. Külön hívja föl a figyelmüket a színházi életben érdekelt íróknak (Tolnai Ottónak, G. Fehér Gyulának, Varga Zoltánnak, Kopeczky Lászlónak és Deák Ferencnek) a tiltakozás folytatásának a fontosságára. Gerold – nem úgy, mint az előtte megszólalók nagy többsége – a helyzetnek megfelelően pánikszzerűen és türelmetlenül reagál az eseményekre. Adekvátan és teljes erkölcsi joggal. Az adott körülmények között az ő hangja a leghitelesebb. Pedig – immár köztudott tények alapján – kemény vádakot szögez Ljubiša Ristić mellé, demagógnak, hazugnak, csalónak, rágalmazónak stb. titulálva őt. A tartományi minisztériumot is gyáva taktizálás bűnében marasztalva el.

Nagyon is érthetően. Ekkora (1991-re) már ui. a szabadkai színházzal kapcsolatos tartományi események úton-útfélen az abszurd komédia jegyeit mutatják. Pl. az is kiderül, hogy a szerencsétlen szabadkai Népszínház az újvidéki Szerb Nemzeti Színháznak 633 000 dinárral tartozik, amely összeg behajtása végett meg is jelennek az érdekeltek. Ristićet viszont beperelik, de hiába védte 4 ügyvéd, kiderült, hogy – ha figyelmetlen gépiességgel is, de – fiktív szerződéseket írt alá, hogy az így eltulajdonított összegből fedezze a színházban megszokott koktélparkot. Emellett Újvidéken a Vajdasági Művelődési Alap keretében bizottság alakult a tájolóással vállalt kötelezettségek teljesítésének fölülvizsgálására. Ristić

ui. hamis adatokat közölt a tájolással kapcsolatban, s a fellengzős kijelentései ellenére újabb pénzt igényelt a magyar előadásokra. Ennek ellenére az Újvidéki Színháznak részben át kellett vennie a tájolás feladatát. Ami érthető, ha Kabók Erikának a ristíci szélhámosság kapcsán a tájolás minőségének vizsgálatára kell fölhívnia a figyelmet, mivel a nagy kultúramegváltó megvásárolt silány produkciókkal szúrja ki a vidéki magyarok szemét (M.SZ., 1991. II. 17.).

A cél azonban szentesíti az eszközöket. Az ezután következő horvátországi, majd boszniai tömeges rablógyilkosságokhoz képest, vagyis egyelőre ezeknek a történéseknek az előérzetében nem sokat számít, hogy Ljubiša Ristić folytathatta a szabadkai (tartományi) színházi garázdálkodásait. Elfeledkezve a szabadtéri játékaiknak csődjéről, arcátlanul jelenti be az igényét, hogy neki 3-4 épületre lenne szüksége, de a város csupán egy mozitermet hajlandó a rendelkezésére bocsátani. Hogy ez éppen a még viszonylag tűrhető számú nézővel működő Jadran, amiatt a legkevésbé fő a Ristić-párti vezetők feje. Ennek kapcsán először azzal hitegetik a szabadkaiakat, hogy 1993/94-re följújtják a színház épületét, de mikor a szakemberek jutnak szóhoz, kiderül, hogy a pályázatra befutott művek közül négyre támaszkodva, csak az ezredfordulóra tudják befejezni a javításokat.

Közben átmeneti megoldásként kínálgózik a kiskunhalasi, ill. bajai színházzal való szövetkezés igénye, amely ügyben Kasza polgármester próbál eljárni, végül lemond a magyarországi támogatásról. Ekkoriban tapasztalja meg, hogy az ilyen ügyekben a többségiek vehemensen támadják a régi kulcs szerint, míg azok részéről, akiknek az érdekét képviselni igyekezne, nincs érdemi támogatás, vagyis az ilyen vállalkozás során legfeljebb egy kisebb csoport élén eshet csapdába. Nem ide tartozik annak bizonyítása, hogy ezt a leckét a későbbi években túlságosan is jól megtanulta.

A másik kísérlet Bosnyák Istvánnak a vajdasági magyar színjátszás kapcsán szervezett kerekasztal-beszélgetésén elhangzott javaslatból ered. Faragó Árpád és Vajda Tibor elképzelése szerint a tervezett Vajdasági Magyar Népszínház Szabadkán kapna helyet, de koordinálná a vidéki tagozatok munkáját.

Ennek szellemében gondolkodnak a Szabad Líceum résztvevői is 1993 januárjában. Itt azonban inkább a leendő színház programjáról esik szó, Vajda Gábor bevezetője után. (Vö. M.SZ., 1993. I. 15.) Arról, hogy különös tekintettel a körülményekre és a

lehetőségekre, az esztétikai szempontot a nevelő és a megismerő aspektussal egyeztetve kellene érvényesíteni. A sznobizmus ellenében lassan győzve le a provincializmust mint tudatlanságot, lelki hasadtságot, történelmi időn kívüliséget. Ezt a törekvést a városvezetés Kovács Frigyes próbálkozásai ellenében gondosan elszabotálta, s a későbbiekben sem engedte kellő mértékben kifejezésre jutni, mert a szerbiai belügy érdekével ellenkezik a vajdasági magyarság öntudatosodása, önmagáról és a világról való szuverén gondolkodása. De különben is: a cezarómánia mindig eltökélten és teljes erővel igyekszik a saját homlokmagasságában tartani a kultúra plafonját...

Így aztán máig elhallatszik Barácius Zoltán akkori önkritikus lélekharang-kongatása: „Mi vajdaságiak – pontosítsuk: szabadkaiak – elvesztettük a csatát. Még csak nyilatkozni sem tudunk/merünk őszintén, gátlástalanul a színházról. A Nagy Mellédumálás dívik. Sírunk-rívunk, megadjuk magunkat a sorsunknak. ...el akartuk hitetni a közvéleménnyel, hogy mi vagyunk a világ közepe... A hamis értékképzés, a ragaszkodás egy régen megunt stílushoz/formához előbb-utóbb a totális csödhöz vezet.” Miközben Nagybecskereken, Zomborban, Versecen új fényben ragyog minden, Újvidéken pedig új színház épült. (M.SZ., 1992. I. 23.)

Ne ámítsuk magunkat: a szabadkai színházi kultúrát nem Ljubiša Ristić tette tönkre, ő csupán durván fölgyorsította, s energikusan befejezte a korábbi évtizedek körültekintően etnocid „munkáját”. Ezért – bizonyos értelemben! – hálásak is lehetünk neki...

Rövidítések: M.SZ. – Magyar Szó, 7N – 7 Nap, D. – Dolgozók, N. – Napló, – CS.K. – Családi Kör

Kovács Nándor

Párhuzamos életképek (IV.)

Drenkovics Tibor unokatestvérem paplakodalmán nem lehettem jelen. Anyám mesélte, felemelő volt.

– Rijekai ismerősei is eljöttek, akik a templomban elénekelték a jugoszláv himnuszt – mondta..

– Jó, hogy nem voltál ott – rándult meg édesanyám arca a réműlettől, amikor beszámolója után Fiumét és a magyar himnuszt hiányoltam. 1970-et írtunk ekkor.

*

Bazsó Ilonka szöktetéséről beszéltek napokig Gunarason. Szinte észre sem vették, mikor ismerkedett meg a szomszédos telepés – mint arrafelé mondták – cérnagórac falu szökénél is fehérebb hajú legényével a magyar lány. Az apa, Bazsó Mihály azon nyomban ki is tagadta családjából a népének hátat fordító nagylányt. Attól kezdve az egyébként is naponta lerészegedő ember még gyakrabban nyúlt a pohár után. Egy alkalommal aztán, a vögyi hetipiac másnapján kora reggel a Topolyáról kiszálló rendőrség és a mentősök hozták, és fektették a községháza verandáján az asztalra a nádasok közt vízbefúlt Bazsó Mihályt. Felboncolták. A felnőtt lakosság egész nap megtekinthette a közszemlére tett kátránnyal teli tüdőt, hogy lássák a dohányzás következményeit. Akkoriban sem törődtek sokat a halottat megillető emberi méltósággal, kegyelettel.

*

Az újvidéki Dnevník Kiadóház épületében szervezett újságíró-továbbképzést a tartományi tájékoztatási titkárság szocialista vezetősége. A belgrádi szerb előadók, a háborús uszító újságírók dokumentumfilmeket vetítettek le a tanfolyam résztvevőinek a NATO-bombázásokról.

– Szerintetek bemutatható-e ez a nagy nyilvánosságnak? – kérdezték tőlünk a tíz-húsz műanyagzsákba összegyűjtött emberi maradványokat apró részletességgel bemutató film után. A közel negyven újságíró kioktató megvetésével kellett szembenéznem, amiért embertelennek, kegyeletsértőnek,

bemutatásra alkalmatlannak neveztem a filmet.

*

Sarusi Miska és Gulyás Imre barátaimat Dobogókőn, a katolikus újságírók tanácskozásán ismertem meg. Felolvasóestre invitáltam őket Szabadkára. Miska, a Vagabund korzó című könyvének tanúsága szerint, már régi ismerője a Délvidéknek, napokat töltött a szabadkai és magyarkanizsai fogdáiban, ezért is tart a látogatástól.

– A balkáni nemtörődömség, az öntelt hanyagság következtében annyi év után a határon már ügyet sem vetnek rád – nyugtatgattam..

Gond nélkül meg is érkeztek Imrével. Mint kiderült, telitalálat volt együtt bemutatni őket. Sarusi, aki írói pályáját csavargásokkal kezdte, ma már zarándokként járja az egykori magyar vidékeket, Imre viszont éppen ellentéte a nyughatatlan természetű költőtársnak, ő nagyon nehezen tudja magát rászanni, hogy kimozduljon Debrecenből. Hajdu-Bihar megye határát elhagyva úgy érzi magát, mint a talajvesztett ember.

*

Debrecenhez fűződő élményeimet alapvetően három gyökér táplálja. A református Nagytemplom a Gályarabok emléksobrával, az Alföld irodalmi folyóirat elutasító válasza és Imre barátom vendégszeretete.

– Nem látom, mi tenné időszerűvé verseinek közlését – küldte vissza kézirataimat a rovatszerkesztő.

*

– A Nagytemplomnál találkozunk – mondta Imre, amikor évek múltán ismét Debrecenbe vetődtem. A cívisváros modern arculatát tárta fel előttem Imre azzal, hogy a lakótelepi Szent család, és a közelében levő, ugyanolyan korszerű stílusban épült református templomba vezetett el, ahol az orgonahangokat idéző sugarakkal beáramló napfény a komorság helyett az életvidám egyház lüktetését mutatta.

*

Középiskolába indulásunkkor osztályfőnökünk, a csantavéri Liscsevity Titusz matektanár az első órán kérte, mutakozzunk be.

– Voalkai János – kaptuk fel fejünket a baranyai Kopácsról jött osztálytársunk bemutatkozásakor.

– Hogyan? Írd fel a táblára – unszolta a gyereket az osztályfőnök. A fiú nyugodt kézmozdulatokkal felírta nevét, Valkai János, ám olvasáskor ismételten Voalkait ejtett. A gyulai (bácsgyulafalvi, telecskai) Simon Rozi ángyom melegen csengő özése után ekkor hallottam másodszer, az általam használt nyelvjárástól eltérő beszédet.

*

A tanári pályafutásomat egykori középiskolámban kezdtem. Abban az iskolában, ahol másodikban matekból Liscsevity Titusznál pótvizsgára buktam. Tanulás helyett egész nyáron azonban csak olvastam. Ekkor bukkantam rá a könyvtárban véletlenül Kassák hatkötetes önéletrajzi regényére, minek kapcsán Tóth Kiss Laci mindennapi vendégem volt. Szinte egy ültő helyünkben olvastuk ki a könyveket.

Évek múltán, a gépészeti technikum tanári szobájában Szabó János, volt magyartanárom ült mellém, hogy meséljek neki a mai magyar irodalomról, mert Adytól errefelé már hiányosak ismeretei. József Attilát még csak érti, de Kassák, Füst Milán és a többi XX. századi már távol áll tőle.

– Lám-lám – mondta, ujjával felém fenyegetve, egykori osztályfőnököm, Szegedincsev Stevan mérnök-tanár – megmondtam én, hogy inkább bölcsésznek menj.

*

Ha az Újvidéki tévében nem is, újságban megvalósíthattam interjúorozatot. Domonkos Istvánnal beszélgettünk, amikor majdnem sírva jött be hozzá svéd felesége, Thea.

– Hogy lehetnek ilyenek az emberek, romlott tojásként árulnak a piacon – mutatta neki a tál lisztet, amit emiatt ki kell dobnia.

Az utcán Domi elkísért egy darabon.

– Legjobb lenne, ha velem kapcsolatban ezt a jelenléteket írnád meg – mutatott a lakótornyok árnyékában, közvetlen a fal mellett osonó emberi formájában eldeformálódott női alakra.

*

Az Ifjúsági Tribün volt talán a legnagyobb nevelő hatással az Újvidéken tanuló egyetemistákra. A rendszerint zsúfolásig megtelt előadóteremben gyakran izzó hangulatú vitaestek formálták a gondolkodást, látásmódot, egy-egy előadó révén pedig még a nemzeti tartást is. Hornyik Miklós itt, a Katolikus portán mutatta be többek között Németh Lászlót.

– Az a véleményem, ha az ember megöregszik, vonuljon vissza a közszerepléstől, agysejtjei már nem alkalmasak a megbízható véleményalkotásra – hártotta el a kérdések megválaszolását a főhelyen ülő író, gondolkodó, a harmadik út megfogalmazója.

*

Az Újvidéki rádió M-stúdiójában vendégszerepelt Csuka Zoltán. Munkásságának a Vajdasághoz kötődő időszakáról a már szintén idős író, Herceg János beszélgetett a harmincas évek könyvkiadásának és terjesztésének helyzetéről a vendégelőadóval. Herceg arra szerette volna rávezetni Csuka Zoltánt, hogy mondja ki, abban az időben zökkenőmentes volt a könyvterjesztés, az emberek több könyvet vásároltak és olvastak.

– Egy frászt! – mondta határozottan Csuka. – Hónunk alá csaptuk a könyvekkel megrakott koffert, és a településeket házról házra járva árultuk kiadványainkat.

*

Szabadka színház történetének kiállításával egybekötött rendezvényt tartottunk az Ifjúsági Tribünön. A műsoron megjelent a magyar nagykövét is, kíséretében pedig ott volt Danilo Kiš író.

– Vigyázz, mit mondasz, és lehetőleg ne beszélj vele sokat – figyelmeztetett Vékás, a műsorok szerkesztője, amikor látta, hogy a bozontos hajjú, oldaltáskás író betért a Tribün magyar szerkesztőségébe. Egyedül ténfergett a tömegben. A szimpósok sem fogták közre.

*

A mindenre rátelepedő kommunista párt iránti ellenszenvünket alapjában véve legtöbben otthonról hoztuk magunkkal. Abban, hogy végül tudatosan szembeálltam vele, elutasítottam, közrejátszott az a párthajsza, amelyet a Képes Ifjúság főszerkesztője, Hornyik Miklós ellen indítottak. Miklós szerkesztésének idején ugyanis a magyar nyelvterület egészén a Képes Ifjúság egyike

volt a legjobb magyar lapoknak. Társadalombíró, Németh László és Illyés Gyula, körünkből pedig Ágoston Mihály meghatározta nemzeti magatartás megjelenítésével Hornyik kritikusan viszonyult az irodalmi avantgard selyempapírjába burkolt jugoszláv szellemiséget hirdető symposionista nemzetköziséghez is. A Képes Ifjúság tette számomra lehetővé azoknak az írásoknak a megválaszolását, amelyekben némelyek már a mesék cenzurálását követelték; vagy a 7 Napban közölt Kolozsi-okoskodás elítélését, aki azt hirdette, hogy csak akkor illetnek meg bennünket a jogok, ha kötelességünknek, a rendszer elfogadásának eleget tettünk.

*

Egyetemista éveim kezdetén két-három évet a Tone Hadžić utcában Selyem József úri fiákerosnál laktam albérletben. Először Garai Lászlóval és Vlaovics Józseffel, majd Bognár Antal költözött helyükbe.

– Köszönöm fiúk, hogy zavarhattalak benneteket – mondta volt, ha olykor-olykor bejött hozzánk a szobába egy kis beszélgetésre Újvidék utolsó konflisának kocsisa, aki éveken keresztül szállította a vasútállomásra a városba érkező utasokat, piaci árusokat. Bognárral nálunk ittunk először meggyszemeken érlelt pálinkát. Ezt a kis falusi hangulatú szigetet egyre jobban kiszorította a város, akárcsak a vasútállomás előtt a bakon bóbiskoló fiákerest a taxik. Az istállót végül szobává alakította át az alacsony termetű, zömök Jóska bácsi, aki – Garai szerint legalábbis – tipikus magyar termetével és szívósságával próbált a végsőig helytállni a déli végeken.

*

Selyeméktől két házzal arrébb a Smidt család lakott. Itt élt Gulyás Jóska barátja, Torok Csaba is feleségével, a filozófia iránt érdeklődő Smidt Júliával. Olykor, ha Gulyás néhány napra meglátogatott bennünket Újvidéken, rendszerint hajnalba nyúló diskurzusokat, irodalmi hókusz-pókuszokat rendeztünk Torokékkal.

– Versenyezzünk, melyikünknek sikerül előbb könnyre fakasztania magát – javasolta egy alkalommal Csaba, és órákon keresztül meredtünk szótlannul egy-egy pontra, hogy sírásra, vagy legalábbis könnyezésre bírjuk magunkat. Miután próbálkozásunk nem járt eredménnyel, és a bor is elfogyott, taxival a Fruška Gora-i Tekijára mentünk. Az út menti vendéglőket jártuk sorra. Itt

vetődött fel egy háromkezes vers megírásának gondolata. A későbbiekben csatlakozott hozzánk Bognár és Smidt Juli is. Hónapokon keresztül különböző helyszíneken íródott a vers, amelynek éppen ezért a Mindig másutt címet adtuk.

*

Az egyetem folyosóján évfolyamtársam, Csorba Béla lépett hozzám egy alkalommal.

– Mondd csak, hol laktok? Elvinném hozzád verseimet..

Akkor tudtam meg, a temerini lélekmelegség csendjébe burkolózott fiatalember szorgalmasan, nálam jóval alaposabban, szélesebb mellbevetéssel készült a költői pályára.

*

Szivacon a Szenteleky-napok keretében adták át Fekete J. Józsefnek a Szenteleky-díjat. Az ünnepség után rendezett közgyűlésen valamilyen munkabizottság létrehozását javasolták. A jelöltek között szerepelt Tari István is, aki felszólalásában a délvidéki irodalom helyzetéről értekezett.

– Aki a jugoszláviai magyar irodalmat megkérdőjelezi, annak nincs helye a bizottságban – törölte ki Tari nevét a bizottsági jelöltek közül Bori Imre.

Utasi Csaba viszont a provincializmus veszélyeitől óvta irodalmunkat olyan vehemensen, mint ahogy provinciális irodalmak menekülnek a vidékiesség látszatától. Röpködtek is az adekvát kifejezések a borosüvegek mögül.

*

A Dominó kerthelyiségében ünnepeltük meg Danyi Magdi Sinkó-díjának átvételét. Törzsvendégek lévén az irodalmárokat tisztelő tulajdonos, Kántor Lajos, a kolozsvári Korunk főszerkesztőjének névrokona az alkalomhoz illően magyar bogyújteményét szolgálta fel nekünk. Poharazgatás közben fura hangulat vett rajtam erőt. Haza siettem, hogy papírra vessem a Kele Máté verset. A kialakulóban levő hosszabb költemény szálát Kartag Nándi szakította meg. Az ünneplő társaságot kereste.

*

Néhány évvel később többek között ennek a versnek kapcsán próbálta kipattintani belőlem a szabadkai

könyvtárban rendezett irodalmi esten a beszélgetést levezető Balog István, hogy milyen kapcsolatok fűznek a népköltészethez. Valójában azt szerette volna, ha elmondom, gyermekkoromban Gunarason édesanyám és rokonságom által szinte együtt nőttem a népdalokkal, ehelyett azonban én a konkrét kiváltó okról beszéltem, arról a székelynépballada-estről, amelyet Illés Kinga marosvásárhelyi előadóművész tartott Újvidéken.

– Szeretnék veled több irodalmi estét tartani, de a jövőben ne hozz kínos helyzetbe, arról szólj, amiről kérdezek – mondta István, miközben az est sikerét elemezgettük. Több közös fellépésre már nem is került sor.

*

A vidékünkön meghonosodott "te nekem, én neked" egymást előretologató szellemiség mindig is idegen volt számomra. Bizonyosan ezért maradt emlékezetes nekem, amikor Rapos Ica felkeresett, mennék el Csókára irodalmi estre.

A csókai művelődési házban már alig találtunk ülőhelyet, amikor megérkeztünk.

– Hát, téged mi szél hozott? – fordult hozzám egyik csókai volt iskolatársam. El tudom képzelni, mennyire elcsodálkozhatott, amikor a színpadra szólítottak.

Meglepetésben azért nekem is volt részem, amikor László Sándor és Kónya Lívია kiváló előadásában hallottam vissza verseimet, hát még, amint Kónya Sándor hangszerelésében csendültek fel a sorok. Évekkel később ismerkedtem meg Kónya Sándorral. Akkor tudtam meg, hogy már több évtizedes népdalgyűjtési tevékenység áll a korombeli mérnökember mögött.

*

A Kanizsai Íróklub megnyitó ünnepségén, a gyógyfürdőben rendezett vacsoránál Czine Mihály és Fehér Ferenc mellett ültem.

– Bácskai töltött káposzta! – csillant fel Czine Mihály éhségtől kopogó szeme a gőzölgő tálak láttán. Még délelőtt megérkezett Pestről, ebéd viszont nem volt az első napon.

– Mi ezt szármának nevezzük – mondta Fehér Ferenc.

– Lényegében mindegy, a tartalma ugyanaz – folytatta Czine.

– Nem mondanám! Igaz-e, nekünk a száрма már hangalakjával is ízeget, illatokat idéz fel, ellentétben a töltött káposzta semleges hangzásával – fordult hozzám

megerősítést várón Fehér Ferenc.

*

Lévay Endrét valami megmagyarázhatatlan ok miatt mindig távolinak éreztem magamtól, elutasító érzés fogott el manírjainak láttán.

A kanizsai szálloda előtti platánok alatt üldögéltünk néhányan az asztalnál, amikor az íróklubra érkező Lévay telepedett le hozzánk. Alighogy megigazította vállára vetett kabátját, egy platánlevél hullott lassú himbálózással asztalunkra.

– Erről az alászálló sárga levélről kéne hosszan írni – mondta réveteg tekintettel.

*

Csépe Imre és Urbán János a Majsai úti általános iskolában látogatott meg bennünket, hatodikosokat. Később már a gépészeti technikum önképzőkörén találkoztam ismét Urbánnal. Egyik kezdetleges versemet olvastam fel.

– Minden középiskolát végzett gyerek összekaparhat magának annyi képességet, hogy megírjon egy verset – mondta el sommásan véleményét Urbán, bátorítólag az irodalom felé tekintgető szakközépiskolásoknak.

*

Budapesti látogatásainkkor általában az Irodalomtudományi Intézetnél levő Eötvös-kollégiumban laktunk, ahol Kovács István, a lengyel kapcsolatokat ápoló költő nevelőtanárkodott. Kiss Ferenc és a társaságához tartozó ifjabb nemzedék is örömmel vette, ha ilyenkor betértünk a kollégium alagsorában az intézeti előadásokra. Itt hallottam Kósa László doktori disszertációját, amelyben az erdélyi irodalom helyzetét taglalta. A hajnalba nyúló vitát később Pistáékkal a szobánkban folytattuk. Hogy meddig, ki tudja? Reggel, mikor felébredtem, már nem voltak ott.

*

Meglepődve tapasztaltam, az éjszaka folyamán szobatársat kaptunk egy szegedi egyetemi tanársegéd személyében, aki kínosan sok információval rendelkezett rólam. Ürmös Mikivel igyekeztünk minél előbb megszabadulni tőle. Megígértette velünk, hogy mindenképpen felmegyünk a Kortárs szerkesztőségébe. Szokolczay Lajos szerkesztőhöz egy névjegykártyára írt ajánló sorokat. A névjegyet sokáig rakosgattam még papírjaim között.

*

Kovács Istvánval a lengyel-napok megnyitójáról mentünk egy budai kis presszóba, hogy Péter Ilnával találkozzunk. Székelynépballada est megszervezésén fáradoztunk, amit Újvidéken mutattunk volna be Faragó Laura részvételével. Hosszas levelezgetéseink ellenére sem sikerült megvalósítanunk az együvé tartozás szálait erősítő estet.

*

Egyik pesti utunk alkalmával Tolnai megkért bennünket, hoznánk el Bognárral egy kéziratot Hamvas Béla özvegyétől.

– Keressétek fel Ajtonyt. Ő majd bejelent és elvezet benneteket hozzá – mondta, és megadta a fiatal novelista címét, telefonszámát.

Egy ünnepélyesen felöltözött idősebb hölgy tessékelt bennünket az előszobába, ahol kávé, tea, és tetszetős, tetszetősebb teasütemények tornyosultak az asztalon.

– Tibor hol maradt? – fordult hozzánk Várady után érdeklődve Hamvas özvegye. Csalódottan vette tudomásul, csak mi jöttünk el a kéziratért. A polgári vendéglátás helyett így csupán a kávéból részesültünk, a teasütemények étvágyunkat felcsigázó illatát pedig később a sarki közértbe vett kiflivel feledtettük.

*

Miután anyámat átszállították az újvidéki kórházba, még aznap éjjel felhívtam Papp József orvost, egyetemi tanárt, Híd-díjas költőt.

– Nem tehetek semmit, nem a kórházban dolgozom.

– Meghonorálok – fogadkoztam. Még éjfél előtt visszahívott, hogy másnap keressem fel dr. Nagy sebészorvost, ő végzi majd az agyműtétet. A műtét már nem segített. Papp József segítőkészségét azonban hadd honoráljam most ezzel a néhány sorral.

*

A családukban az évfordulók megünneplése, talán a szűkös anyagi helyzetből fakadóan, nem vált szokássá, pedig nem egyszer hozott meglepő fordulatokat. Huszonkilencedik születésnapom ajándéka Ágota lányom születése volt.

*

Még középiskolás koromban egy intenzív álom után

félelem fogott el.

– Harminc éves korodban megvakulsz – hallottam napok múltán is egy képzelet szülte vén banya hangját. Barátaim nem hagytak nyugton, elvezettek Solya Bálint pszichológushoz.

– Nem látom, mi gondod van. A középiskolát simán elvégezheted – közölte velem a tesztek kitöltése után.

Eljött 1978, a harmincadik évforduló. Augusztus nyolcadikán eltemettük édesanyámat. A következő év augusztus nyolcadikán azonban megszületett Áron fiam.

*

– Szent István udvartartásában az idegenek befogadását, tiszteletét, megbecsülését szorgalmazta – emlékeztetnek bennünket előszeretettel szinte minden év augusztus 20-án. Az Intelmeknek ama tételét azonban elhallgatják, hogy bölcs királyunk kíméletlenül megbüntette azokat az idegeneket, akik a befogadó nemzet, a magyar ember ellen vétettek; ha a vendégszeretettel visszaélve előnyjogokat csikartak ki a magyar puszták lakóinak a kárára.

*

A Bessenyei György, Zrínyi Miklós, Balassa Bálint megteremtette, Berzsényi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Arany János továbbművelte irodalmi talaj otthonossága áthevítette még az idegen vérmérsékletű írókat is, akiktől ugyan ki vitatná el önmaguk vallotta írói hovatartozásukat.

Stevan Popović, a pécsi Popovics István barátom, a Magyar Televízió szerb műsorainak szerkesztője küldött egy halom fényképet Kornel Stankovics szülőházáról, mondván, bizonyosan jól fel tudjuk használni, hiszen a délvidéki magyar irodalom megteremtőjeként ismerjük, Szenteleky Kornél néven.

*

– Nem vagyok magyar író! – vallja be a Nobel-díjas Kertész Imre, a **Valaki más** című könyvében. Rendben. Ám akkor miért dühöng Végel, a Népszabadságban állandó rovatot vezető marxista esztéta, ha az író kijelentését tudomásul veszi valaki. Mi az a zavarodottság a zöld csillaggal?

A pártállami időszak végén egyik tanintézményünkben az iskolanapon dühösen rángatták le az asztalokról a zöld abroszokat.

– Miféle magyarkodás ez! – kiabálta az igazga-

gató. Egyikük megsúgta neki, a magyaroknak trikolorjuk van, az önmagában álló zöld szín, ha valakit, akkor a muszlimokat idézi. Jó lenne, ha megsúgnák már ezt a marxista esztétának is, de ne feledjék emlékeztetni, hogy hál'istennek, még zászlónkból is remélhetően véglegesen kimetszettük az egyedül álló, mindegy milyen színű csillagot.

*

A 2000 októberében zajló rendszerváltoztatás ütnapján Bogner Istvánnal álltunk a szabadkai börtön előtt mindegyre növekvő tömegben. A tiltakozó tömeg este már a környező utcákat, főutakat is lezárta. A hangszórókból időnként a történések beavatottjának, Németh Jánosnak tájékoztatása emelkedett a sípok, dobok hangja fölé. A hirtelen kerekedett üdvrivalgásból ítélve Robertino Knjurt kiengedték a fogdából. A tömeg a központ felé hömpölygött. A jugoszláv baloldal pártjának irodája előtt csak addig álltak meg a felvonulók, míg valaki a falon felkúszva le nem tépte a pártzászlót. Ekkor már az ablak is kitérült, és repültek a jól fizetett, hazug reklámszövegek, plakátok. A téren felállított pódiumról Kern Imre csillapította a tömeg hangulatát, így a szocialista párt irodája sértetlen maradt, és vele együtt sértetlen maradt az egész miloševići rendszer is.

*

– Hogy örül ez a forradalmat játszó banda – hallom a szomszédos szerkesztőségi szobából a székét és jólétét féltő főszerkesztőnek, Csordásnak remegőn halkuló hangját.

Néhány nap múltán Németh Jánost nevezték ki főszerkesztő-igazgatónak a 7 Naphoz. A lapszerkesztés és igazgatás azonban, legnagyobb meglepetésemre, továbbra is a bejáródott módon történt.

Levelt kaptam Fekete KJ. Józseftől. A Napút című folyóirat fénymásolt oldalát küldte meg, amelyben az állt, hogy Vicei Karcsi meghurcoltatása idején egy N.J. iniciálékkal megjelölt szabadkai újságírórt kért fel a rendőrség a közreműködésre.

– Véletlenek nincsenek – írta le megjegyzését Jóska barátom.

*

Miután Kassai György igazgató eltanácsolt a tanügyből, a munkanélküliek fojtogató nyomora fészkelte be magát Jovan Jovanović Zmaj utcai első emeleti lakásunkba.

Lányom három éves, fiam pedig alig egyéves volt. Feleségem, ugyancsak állandó munkaviszony nélküli magyar szakos tanár, akkor kapott helyettesítésre alkalmat a gépészeti technikumban. Évfolyamtársnőnk és munkatársunk Csákány, akkor már Kojić Csákány Erzsébet ugyanabban az épületben lakott, így nap mint nap szemtanúja volt a megsemmisülés felé tartó életünknek. Az évkezdést követő hónapokban ő szőlt, keressem fel az Egység általános középiskola igazgatóját, Grgo Franciškovićot. Októberben már ismét teljes óraszámommal dolgoztam.

*

Míg az előző hónapokban a munkanélküliség nyomasztott, most hirtelen két iskolában kellett helyállni. A Kizúr István Általános Iskolából készült rokkantnyugdíjba vonulni egyik kollégán.

– Amennyiben egy évig elvállalja a helyettesítést, őstől állandósítjuk felesége munkaviszonyát – mondta Kucsera Géza, az iskola igazgatóhelyettese.

Végig vittem az osztályokat, a szünidő alatt a tanáriban közzétett pályázatról azonban nem értesítettek bennünket. Feleségem még most, közel harminc év után, két oklevél birtokában is évről évre megújított szerződéses munkaviszonyban dolgozik.

*

Egy-egy közösség életérzését, a közállapotok helyzetét és az ország hangulatát leginkább úgy tudom felmérni, ha utcán, piacon, vonaton az emberek között elvegyülve tapasztalom meg az őket foglalkoztató gondokat, melyeket egymás között kendőzetlenül beszélnek meg.

Pesten a Hungexpo egyik csarnokában a határon túli magyar vállalkozók gazdasági lehetőségeiről tartottak sajtótájékoztatót.

– Elegendem van már ezekből a nagy magyar összebörülésekből – mondja a kávé töltegető hölgy, amikor mellé érek. Kopottas öltözékem és megviselt arcvonásaim láttán, minden bizonnyal, honi paraszt bácsinak nézett.

– Ideje csak a saját családom érdekeivel foglalkoznom! Nem vehetem a nyakamba az összmagyar keresztényi problémát! – folytatta az anyagi jóléttel kecsegtető szocialista internacionálé szavazótáborát növelő hölgy. A következő években már országos méreteket öltött a keresztrombolás, a keresztény értékek elleni nyílt fellépés határon innen és túl is.

*

– Nem tudom megérteni, mi teszi az embereket összeférhetetlenné – vetette fel Miloš Filipović, a kénsavüzem géplakatos, amikor a nyolcvanas évek közepén szombati ügyeletet tartottunk a vállalatban. Nem győzött eleget méltatlankodni azon, hogy ha a magyar társasághoz egy szerb vagy horvát ember is odavetődik, azonnal annak a nyelven folytatják a beszélgetést. – Lesz idő, amikor majd nemzetiségi alapon egymásnak is esnek – mondtam olvasmányaimra, ezek közül is Kassák önéletrajzi regényére alapozva. Miloš hitetlenkedve nézett rám. Nem érte már meg a nagy pukkanást.

*

– Mit akartok, ti, Horthy--maradványok, még tengeretek sincs – jegyezte meg gúnyosan Enes, a bosnyák géplakatos, amikor a nyolcvanas évek közepén, Szabadkára költözését követően a Zorka Vegyiművek kénsavüzemének karbantartójaként munkába állt. Alig fél évtized múltán a bosnyákok számára is kérdésessé vált a tenger, Enes pedig Németországban talált menedékre.

*

A Zorka Vegyiművek kénsavüzemének karbantartó részlegfőnöke, Slavko Bašić szorgalmasan pipázgatta ki az üzemi lap évfordulójára meghívott vendégek nevét.

– Mintha nem is Jugoszláviában élnénk! Alig van köztük szerb és horvát meghívott – méltatlankodott a Zorka környéki buckák magyarjai között nevelkedett gépésztechnikus a nyolcvanas évek elején. Tíz évre rá barátjával, a Svédországban élő Juhász Jóska nevezetű villanyszerelővel közösen vágtak bele Budapesten egy takarítást szolgáltató vállalkozásba. Mint hallom, a Parlamentet is ők takarítják.

*

– Miért kell a mi gyerekeinknek, itt, Jugoszláviában, a mi hazánkban, magyar környezetnyelvet tanulniuk?? – méltatlankodott az üzemben Slavko és a magát bunyevácnak tartó Laslo Turuc, Pepi, a kénsavüzemben is mind nagyobb teret hódító műanyagcsövek hegesztője. A kérdés általánosságban szólt ugyan, mégis, mint egykori tanügyisnek, nekem volt címezve. Mi másra, az alkotmányra hivatkoztam. Néhány év

múltán meg is változtatták a maradék ország alkotmányát. Időközben azonban Slavko gyereke is szerb nyelvű gimnáziumba iratkozott. Pesten.

*

Egyre-másra érkeznek a menekültek. Arrogáns viselkedésük alapján azonban pontosabb a megfogalmazás, ha menekültként érkező telepesekről beszélünk.

– Bíz csak nyugodtan ránk, tudjuk mi, hogyan kell az igazságos jogszerűség látszatát keltve eljárni a magyarokkal szemben – nyugtatta az egyik hőzöngő menekültet egy rendőr a tejpiac büféjében, amikor az szemére vetette a rend őrének, hogy sehogyan sem, vagy túlzottan lassan üresednek meg a házak, és még mindig sokan beszélnek Szabadkán magyarul.

*

– Mit gondolt, talán igazgatónak vettük fel a Zorkába – kiabálta nekivörösödve Kiss János, a lakatosrészleg igazgatója, amikor sérelmeztem, hogy fizetésem jóval alatta marad az ugyanabban a munkakörben dolgozók bérénel.

– Ahogy magát elnézem, nyugodtan jöhettem volna igazgatónak is! – vágtam vissza a rendszerváltás után is a kommunista pártot támogató mérnöknek.

Ekkor bántam meg igazán, hogy középiskolás koromban, amikor az általa sem értett valószínűségszámítást tanította nálunk, Kasza András vezetésével összebeszélt az osztály, bármit is kérdez tőlünk, ha tudjuk, akkor se válaszolunk rá. A csendes tiltakozásunk hatására már-már sírva fakadó tiszteletdíjas mérnök-tanár kínlódását nem bírtam nézni, elmondtam hallgatásunk okát. Kaptam is miatta fejemre osztálytársaimtól.

*

Nagy lázban élt a Petkovics és Grósz vezette 7 Nap. Lukács Györggyel készített interjút közöltek. A kérdéseket köztudottan Dési Ábel állította össze, ám az igazgató és főszerkesztő megítélése szerint Dési nem éppen reprezentatív jelenség. Kopott, zsiros kabátjában milyen benyomást keltene a szocialista realizmus nagy elméletírójának, Lukács Györgynek pesti lakásában? A kérdéseket tehát a kommunizmus krémjéhez tartozó két szakember adta át a vastag szivarjától megváltni nem tudó elméletíró-filozófusnak, és

végül az interjú is nevük alatt jelent meg.

*

Szegeden szinte havonta megfordultam, különösen, amikor Garai és Gulyás egy időre átköltözött. Kezdetben kollégiumban húzták meg magukat, majd az Anna presszó közelében albérletet vettek ki. Esténként egyik-másik sörözőben vagy az akkor még egyetemisták gyülekezőhelyének számító Szeged kávéházban feledkeztünk bele a soha véget nem érő vitákba.

– Honnan jöttök ti ahhoz, hogy forradalomnak minősítsétek 56-ot, amikor az egyértelműen ellenforradalom volt! – vélekedtek a korunkbeli vitapartnereink, Szeged akkori egyetemistái. Támponot nekünk sokáig csak Dobrica Ćosić 56-os budapesti naplójegyzetei adtak.

*

A palicsi Bobek kocsmá mellett egy újságosbódé állt. Délutánonként, de különösen vasárnap délután innen szemlélte a világot Gulyás Laci költő. Gyalogosan jött rendszerint a Cifra kerítésként ismert buszmegállónál levő réti házuktól. A közel négy kilométernyi gyaloglás része volt annak a készülődésnek, ami számára ünneppé emelte az órákat, amelyeket a bódé pultjára könyökölten eltölthetett. Olykor, ha ügyesen gazdálkodott, egy-két pálinkát is megengedhetett magának a Bobek kocsmá füstös söntésénél, minek után a hajnali mámor tompaságával dülöngélt haza a kései órákban.

– Menjünk távolabb, ne hallja Jóska, miről beszélünk – mondta egy alkalommal a Böge patak mellett Laci, és kezembe nyomta egy nagyformátumú füzetbe írott verseit. Ott, a fűbe heveredve pillanthattam bele Gulyás László sajátos, szigorúan bereteszelt világába.

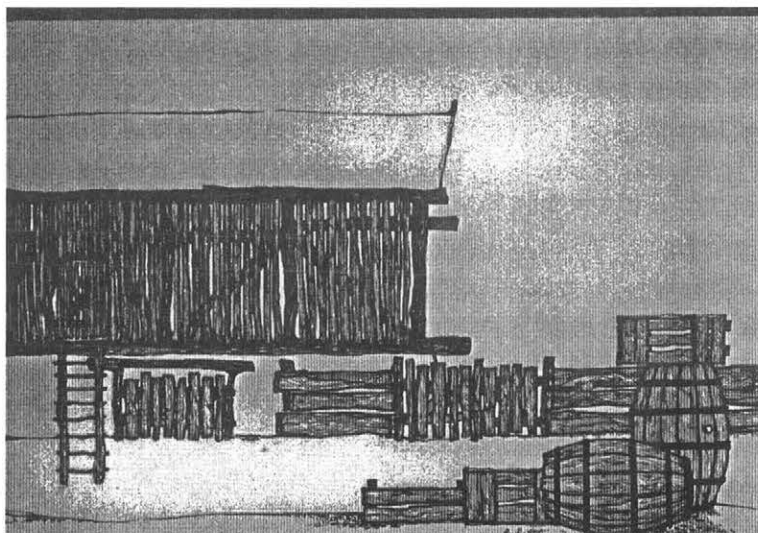
*

Esténként a Bobek kocsmá félhomályában Gulyás Jóska is meg-megfordult. Különös figurákkal játszott éjszakába nyúló pókerpartikat.

– Egy erdélyi faluba vonultunk éppen be, amikor megláttam, hogy egy bárányborsityakos lurkó a dombról integet a falusiaknak. Céloztam. A gyerek, sapkáját elhagyva élettelenül gurult le a dombról – mesélte partizánélményeit egyik köpcös kisreg.

*

– Nagyon sok rangja lehet az embernek. Szólíthatjuk püspök atyának, miniszterelnök úrnak, tábornok úrnak, mester úrnak, nagyságos asszonynak, kendnek, meg magam sem tudom minek még, de a megszólítások mögött mindig ember rejlik. Engem a tiszta lelkiületű, bölcs parasztember érdekel, akit gyakran jobban megjegyeztem, mint egy-egy egyetemi tanáromat. Az emberi nagyságok és nem a szerzett rangok vagy külsőségek tesznek egyedivé, közösségünk számára fontossá, nélkülözhetetlenné valakit – fejtette ki Adorján gyémántmisés plébánosa, a nyolcvanadik életévén túl járó Tari János atya, amikor papi szolgálatáról beszélgettünk.

Zsablyai genocídium

(monográfiarészletek)

Előszó

Az a tragédia, amely a délvidéki magyarokat 1944 végén és 1945 elején sújtotta a Tisza torkolatvidékéhez közel fekvő három községben, olyan mértékű volt, hogy ottani magyarságról azóta nem beszélhetünk. Ezek: Csurog, Zsablya és Mozsor. A magyarok nem alkották ugyan egyikben sem a lakosságnak még a felét sem, legfeljebb a szűk harmadát, összességükben azonban voltak közel ötezren.

Hová lett három faluból ötezer magyar?

Tito hadseregének fegyveresei 1944 októberének végén érkeztek a vidékre. Azon nyomban elkezdődött a magyarok véres irtása. Annak ellenére, hogy Tito 1944. október 17-én többek között azzal az indoklással rendelte el a katonai közigazgatás bevezetését a Bánságban, a Bácskában és a Drávaszögben, nehogy felelőtlen egyének féktelen bosszúvágyukban népiirtást csapjanak. Ezzel utaltunk már arra, hogy a szláv lakosság úgy érezte, oka van a bosszúra. Mintegy két és fél évvel korábban ugyanis, éppen Zsablyán is, valamint a Sajkás-vidék néven ismert területen és Újvidék városában magyar fegyveresek – csendőr és honvéd egységek - razziát csaptak, amelynek során több mint 3000 ártatlan polgári személyt lemészároltak. Elsősorban szerbeket és zsidókat.

Sokszor hallottuk már, hogy a magyaroktól elvárják, valljuk be: ez az 1942-es tömegirtás magyarok által elkövetett bűn.

Nyugodt lelkiismerettel, az ártatlanok iránti többször kifejezett együttérzéssel közöljük itt is, hogy a magyar állam, a magyar tudományosság, a Délvidéken élő magyarság kezdettől fogva vállalta ennek a cselekedetnek a terheit. Csakhogy immár hatvan esztendeje még csak megemlékezni sem lehet a zsablyai áldozatokról. Egyetlen kicsi fejfa sem lett állítva az emlékükre. Nekünk, magyaroknak ezt nem engedik, a többségi nép pedig nem hallatja a szavát. Még a levéltári adatok sem állnak rendelkezésre, pedig – most már kétség nélkül leírhatjuk - vannak.

A levéltári dokumentumok hiányában kötetünk is jórészt más forrásokból meríti anyagát. Hisszük mégis, hogy sikerült pontos és dokumentált képet alkotni a vizsgált eseményekről.

Felsorolni is sok lenne, hány zsablyai, hány onnan elüldözött személy adta össze emlékezetének tényanyagát ebbe a kötetbe. Hányan segítettek az események szájhagyományban megőrzött emlékét papírra vetni. Hat évtizedes mulasztást pótlunk itt a történetek rekonstruálásával, valamint az áldozati lista összeállításával és közzétételével, még akkor is, ha majdnem bizonyossággal állíthatjuk, hogy a névsor nem teljes. Az események váza azonban igaz. A népiirtás ténye bebizonyosodik ebből a kötetből, mint ahogyan az is, hogy az itteni magyarságot kollektív bűnössé nyilvánították, mindenétől megfosztották, és örökre kitiltották a helységből. El fog jönni az az idő, amikor a délszláv államnak is vállalnia kell a történetekért a terhet. Mindenekelőtt emléket kell állítani az áldozatoknak. Kötetünk megjelenésének lehetősége efelé mutathat. Megjelenésére anyaországunk nem csekély anyagi támogatása adott alkalmat, Magyarországnak azonban abban is része lesz, hogy az egész délvidéki vérengzés a történelmi mérlegen leméretessék. Mind a két razzia! A serpenyőmérleg értelmű szó benne van Belgrád városi központjának a nevében: Terazije. A budapesti mérlegen már láttuk az 1942-es razziát. A Terazijén még nem az 1944-1945-öset. A második világháború óta Budapest és Belgrád viszonyában mindig volt valami feszültség, még akkor is, amikor az államközi kapcsolatokban ez nem jutott kifejezésre. Valahol azonban ott lappangott a tisztázatlan második zsablyai razziának a kérdése is. És a második csurogié, mozsorié, újvidékié. Az egész Délvidéken lezajlott razziáé. Ezt még meg kell oldani. Ezzel a könyvvel talán adunk hozzá serkentést.

Kötetünk címének kiegészítéseként kérdezhetném, mi lett a zsablyai németekkel?

A zsablyai németek tragédiáját már korábban fel lehetett dolgozni, annak köszönhetően, hogy a világ németiségének a rab Német Demokratikus Köztársaság mellett volt egy szabad anyaországa. A zsablyai németek sorsát megírhatta és könyvben kiadhatta Peter Rech 1986-ban. Nekünk csak az erősen korlátozott szuverenitású Magyar Népköztársaságunk volt, amely a magyar nemzetársainak eléggé mostoha hazája, nekünk mostoha anyaországunk lehetett.

A zsabyai áldozatok, a túlélők, a délvidéki magyarok nevében köszönetet mondok mindazon anyaországi alapítványoknak, amelyek 1990. óta anyagilag is támogatnak az adatok gyűjtésében: a Magyarok Világszövetségének, az Illyés Alapítványnak és Közalapítványnak, a XX. Század Intézetnek, a Pro Professione Alapítványnak, az Arany János Közalapítványnak és mindazoknak, akik tartották bennem a lelket válságos napjaimban. Nem tudom mindannyiukat felsorolni. Segítségükre továbbra is szükség van, hiszen sok helység ide vonatkozó történetének a feldolgozása várat még magára. Magának az anyaországnak is hálával tartozom, személyesen is, mert többször is jelét adta: Budapesten figyelemmel kísérik a délvidéki vérengzés kutatását, ugyanakkor vele szemben is vannak még elvárásaink, amint azt az Újvidéken 2003. október 24-én és 25-én tartott, e témával foglalkozó tanácskozás zárónyilatkozatában megfogalmaztuk, s ezt kötetünkbe is belefoglaltuk. Többek között éppen a zsabyai magyarság sorsának alakulása miatt.

Újvidéken, 2004. július 20-án, szent Illés napján.

Zsabyától Dunacsébig Bűn Mátyás nyilatkozata

Bűn Mátyás zsabyai születésű, dunacsébi¹ lakos 2004. május 20-án, Bakos Pál jelenlétében fogadott a házában, és magnószalagra mondta visszaemlékezését.

Szüleim földművesek voltak. Mi, gyerekek meg iskolába jártunk, amikor arra jutottunk. Magyar iskolába, csak volt 1-2 óra szerb nyelvtanulás is. Szüleim: Bűn Ferenc (1904. december 4.) és Sugár Rozália (1903. március 26). Apai ágon Zentáról származtunk, öregapám Zentán született, egy fia és egy lánya ott is maradtak; apám tizenharmadik volt a családban, kilencen maradtak életben. A gyerekek nem nagyon jártak iskolába. Ahogyan nőtt a család, úgy mentek széjjel. Apám volt a legfiatalabb. Zsabyán téглаégetőt csinált, és evvel indult. A téглаégetés idővel abbamaradt. Édesanyám óbecsei származású. Anyai öreganyám Csurogra ment férjhez és ott éltek. A szélmalomban dolgoztak. Abban a házban született anyám, amelyik ma is áll a szélmalom mellett, a Földvári úton. Anyámnak öt testvére volt, egy volt férfi, a legfiatalabb. Gyermekként a pajtásaival fölkapaszkodtak a vonatra, a vonat megindult, ő le akart ugrani, de a fejét összeverte és ettől dadogós lett. A szüleimnek nem volt vagyona, mert a sok gyerek között eloszlott. Nekem három testvérem született. Apám tulajdonképpen földbérlelésből tartott el bennünket, csak három hold saját földje volt, de vagy tizenötöt

bérelt még. Amikor már kezdtünk jobban állni Zsabyán, akkor a Gróf Csáki utcába mentünk lakni, a 141-es szám alá. Pačarić Mijójtól vettük a házat, még mindig megvan az adásvételi szerződés. Gyermekkori élményem, hogy sok jószágunk volt, baromfi, meg a csikók. Még az első házunkból megőrzött emlékem - 1929. február 24-én jöttem a világra -, hogy volt anyakoca, a szalmakazal alatt, és ott fiadzott le. Ez egy alacsony, egyszobás ház volt. Szüleim gazdaságilag elég jól megerősödtek, az új házunk szép, nagy ház volt, dupla telekkel. Öt évesen kezdtem a tanulást.² Négy évet befejeztem a régi Jugoszláviában, az ötödikben megbuktam, mert akkor már hallottam, hogy a magyarok be fognak jönni. Magyarul fogunk tanulni! Ötödiktől ugyanis már tiszta szerbül tanultunk. Ezért buktam meg, s így az ötödiket kétszer jártam, másodszor már magyarul. A hatodikat is magyarul és akkor elmentem borbélyinasnak. Az ipariskolát is magyarul végeztem, amíg csak nem jöttek be a partizánok.

Hogyan emlékszik a magyarok negyvenegyes bevonulására?

Nagyon szép volt az, amikor emlegették, hogy csak magyarok leszünk. Meg hogy magyarul fogunk tanulni! Nem voltunk mi nagyon ismeretesek³, de mégis bennünk volt, hogy nem kell két nyelven tanulni. Ma már úgy látom, hogy ez hiba volt bennem, mert az ember minél több nyelvet tud, annál többet ér.

Megtanult jól szerbül?

Hát hogyne! Úgy, mint magyarul is.

A szerbek is tudtak magyarul?

Ők csak szerbül tudtak. Ők nagy többségben voltak, és egyébként is, a mi utcánkat Magyar utcának nevezték, mi általában csak magyarokkal, ők meg szerbekkel játszottak. Néha csináltunk egymás közötti futballmeccset, akkor jól összevesztünk. Még verekedtünk is, gyerek módra. De amikor jöttek az ünnepek, akkor mi mentünk például hozzájuk karácsonyt köszönteni, kóringyálni⁴, a szerbek meg jöttek hozzánk, és kaptunk süteményt, kalácsot, diót.

És a németek?

A magyarok voltak Zsabya déli részén, az északon a németek; a keletin, meg a közepén és vegyesen is a szerbek. A lakosságnak zöme oszlott így meg. A németekkel nem sok kapcsolatunk volt, de kóringyálni ők is jártak.

Milyen emléke maradt meg a magyarok negyvenegy éves bevonulásáról?

Hallottuk, hogy jönnek, és mentünk a Főtérrre. A piacnál vártuk őket. A templom előtt. Nem hívott oda senki bennünket, mentünk, mert tudtuk, hogy jönnek. Ott volt a szomszédságban a Gálik Ágnes néni, az nagy magyar volt, meg később ő lett a nyilasok vezetője.

Ő mondta, hogy jönnek. Az édesanyám ment az asszonyokkal, mi, gyerekek meg egymás között. Nem emlékszem, hogy édesapám is jött volna, alighanem hogy őrizte otthon a házat. Mi gyerekek föl voltunk öltözve ünneplőbe, sokan előkészítették a magyar zászlót. Ott volt az egész magyarság. Még szerbek is voltak ott, ahogyan hallottam. A magyarok csodálkoztak, kiabáltak, éljeneztek. Amikor vártuk őket, nem jöttek meg, mert Csurogon és Szőregen harc is volt, és emiatt lemaradtak. Szőregen - odalátszott a szalmakazal tetejéről - nagy tűz égett. Hozzánk Csurog felől érkeztek. Láttam, az árok partján álltam: lovon jött elől egy tiszt, a többiek meg utána gyalog. Azután jöttek kocsikon is, de azok tovább is mentek. Volt valami ünnepi fogadtatás, beszéd, de én erre nem sokat hederítettem. Tizenkét éves voltam. Ősszel azután megnyílt a magyar iskola. Kern Józsi bácsi volt a kántortanító, ő ott lakott a járásbíróház háta mögött. A németeket is meg a magyarokat is tanította a templomban énekre.

Ősszel volt magyar, szerb és német iskola is?

Nem tudom. Én tiszta magyarba jártam. A tanítónk Szombathelyről érkezett, ő is kántortanító. Fialat, kezdő tanító. Kern igazgató volt a magyar iskolában, már a szerb időben is. A magyarokkal sok tanító jött, de Kern maradt az igazgató. A magyarokkal el is ment.

Negyvenegy nyarán búzagyújtogatások voltak Zsabalyán. Emlékszik erre?

Hogyne emlékeznék! Babo - čika Stevo Kartara -, ez a čika (čika=bácsi) Stevo Divin⁵, aki néphősnek van kijelentve, ez ott lakott a mi kertünk végében. A nagynéném meg mindjárt közvetlen mellette. Engemet Stevo bácsi kigyarekként tartott az ölében.

Ennek mi köze van a gyújtogatáshoz?

Mert azt ő vezette. Ezt hallottam, amikor inas voltam. Negyvenkettőben én már inas voltam. Ott halottam, de a szüleimtől is. Hogy a Babo is benne volt. Meg egy alkalommal, amikor már a csendőrség tudta, hogy ő irányítja ezt, mert hét cséplőgép leégett a tizenkettőből, úgy hogy kellett hozni kölcsön a szomszéd

faluból. Mikor sorban kezdtek égni, akkor a csendőrök nagy nyomozást csináltak, és ő gyanúba került. A csendőrség kiment a házához, nem volt odahaza. Azt mondták, elment valahova, majd jön reggel. A csendőrség az utca másik felén az árokban várta. Jött is, de éppen azon az oldalon, ahol a csendőrök lesben vártak. Meglátta őket, elszaladt. A csendőrök kiabáltak, állj, de ő átugrotta a falat, és be, a mi nagy kertünkbe. Lezárták a negyedtet, minden házat átnéztek, de a magyarokét nem annyira. Azután kiderült, hogy a mi pelvásunkban bújt el. Nem találták meg. De mi sem tudtuk, hogy ott van. Azután eltűnt és többet nem mutatkozott a faluban. Elment a partizánok közé. Mert ő ott volt az orosz forradalomban, és ő kommunista lett az oroszoknál. Apám sokszor mondta, hogy mindig arról beszélt, mi van a kommunistáknál. Sokat lehetett hallani róla, én láttam is, amikor negyvenhárom telén elfogták, bent a faluban. Jegyre éltünk akkor. Ment az adóbehajtó két csendőrrel. Bement egy házba, be a konyhába. A gazdasszony egy halom húst készített az asztalon. No hát mindjárt, hogy kinek? Meg honnan ez a sok hús, amikor mindenki csak jegyre kaphat. Gyanús volt. Ezek meg, ketten, a belső szobában elbújtak az ágy alatt. Kezükben puska. A csendőrök húzódtak kifelé, ezek meg az ágy alól rájuk lőttek, de nem találták el a csendőrt. A lövöldözésre jött a csendőröknek a segítség. A Babo szökni akart, de a csendőr meglőtte a lábát és így elfogták. Kocsira szalmát tettek, azon bevitték a csendőrségre. Láttam a borbélyműhelyből, amikor vették le a kocsiról. Ihász Ferenc, Bálint Ferenc és a temerini Bohócki Józsi volt a segéd. Babót bevitték Újvidékre, azután nem hallottam róla.

Hogyan emlékszik a negyvenkettes razziára?

Előtte voltak a gyújtogatások, azután meg lelőtték a Tóth Pista bácsit, a rendőrt. Az is temerini volt. Meg egy német csendőrt is. Glocker volt a neve. Ketten mentek járőrbe Gyurgyeva⁶ felé. Amikor odaértek a dombhoz, ahol most az emlékmű áll, a mai becskerekí út mellett. Az árokban ott feküdtek a partizánok. Ősz volt, meleg, heverészték. Ezek kérték az igazolványt. Emezek nyúltak a zsebbe, és nem az igazolványt, hanem a pisztolyt vették ki. A Pista bácsit fejbe lőtték, a német meg elvetette magát és csak a hasába kapott lövést. Később bevitték Újvidékre a kórházba, de nem tudtak rajta segíteni. Csakhogy neki sikerült egy lövést leadni, és eltalálta a lábát az egyiknek. A lövöldözésre jött a segítség. A német csendőr elmondta, hogy valakit meglőtt, az ott van a közelben. A vérvonatok is mutatják. A szárkúpokba bújt. Jött a katonaság is, mindent átvizsgáltak, az egyik szárkúpban megtalálták és

elfogták. Ez a vénasszonyok nyarán volt. Közben a Tiszán is lelőttek egy határórt, meg egy Szappanos nevű másik csendőrt is. Ennek a Babónak a veje vagy a lánya - ekkor már tél volt - jelentést tettek a hatóságnál arról, hogy mi van a tanyájukon. A Jegricska⁹ domború hídjánál volt két tanya. Ezen a hídon jártak át. Itt a partizánok lövészárkot ástak a két tanya között. A tanyákon volt a bázisuk. Vagy ötvenen lehetek itt. Ezt abból tudtuk, hogy az események után ötven tányért találtak itt. Jelentés érkezett, hogy itt tanyáznak. Kimentek a csendőrök autón, hogy majd megfogják őket. Vagy száz méterrel előbb leszálltak és közeledtek a tanya felé. Vagy tizenkettőt lelőttek a katonák és a csendőrök közül. Ez január negyedikén volt. Voltak sebesültek is. Mindjárt mentek vissza az autón a faluba erősítésért. A partizánok meg ez idő alatt nádvágóknak álcázva magukat megindultak a faluba. A katonák és a csendőrök találkoztak velük és elengedték őket. A tanyán meg megtalálták a rejtekhelyet: a kemencéből jártak le. Ezt a borbélyműhelyben mesélték. Akkor azt tervezték, hogy szerb karácsonyra meghívják a magyar előkelőségeket, és ott likvidálják⁹ őket. Éjfélkor elalszik a villany, a jelenlevőket likvidálják, majd megszállják a csendőrlaktanyát; a magyarok házait megjelölik, jönnek a partizánok és a megjelölt házak lakóit likvidálják. No, erre jött a razzia.¹⁰

Amíg a razzia tartott, maga hol volt?

Nem mentünk iskolába, meg sehova. Otthon voltam.

Látta, hogy viszik el az embereket?

Hogyne láttam volna! Nappal szedték őket össze, hajtották be a községházára. Nem tudom, kinek a parancsára. Nem volt szabad kimenni az utcára, de a függöny mögül kukucskáltunk. Azután meg egymás között beszéltük, ki kit látott elvinni. De mi nem tudtuk, minek alapján.

Amikor mindez elmúlt, akkor ott a faluban hogyan beszéltek erről egymás között?

A razzia ideje alatt a kijárási tilalom ellenére azért mi átjártunk egymáshoz a kerteken keresztül. A második szomszédban lakott a Hajdzser Ilka néni, kissé arrább szerbek voltak, akkor a Klimóék, a Csomborék. Nálunk volt az összejövétel. Apám ezüstkalászos tanfolyamra¹¹ járt, de akkor ez abbamaradt. Volt két szomszédunk, Apity Mikus és Apity Gavro. A Gavro fiát elvitték a magyarok, mert szkojevác¹² volt. Sátoraljaújhelyre deportálták. Ott egy zendülés alatt lelőtték¹³. Míg odahaza volt, esténként

ott volt nálunk, amíg el nem vitték. Amikor ott voltak, velük szerbül beszélgettek, mert nem tudott magyarul. Egy délután, már a razzia vége felé, apám kapott behívót, hogy reggel nyolcra legyen a csendőrségen, mert tolmácsolni kell. Ha nem megy, ellene is szankciót foganatosítanak. Másnap reggel bement és kapott két csendőrt, azoknál volt egy papír tizenkét névvel. De sokan voltak még ilyen beidézettek. Neki a két csendőrrel a Német utcába kellett menni. Ott volt egy szerb család, nekik két fiuk. Tizenöt-tizenhat évesek. Amikor bementek - akkor már több napja folyt a razzia -, és ezek tudták, hogy viszik őket. És ez a szerb, papucsos meg szűcs mester - apám mindig nála vásárolta a presnyákat¹⁴ -, azzal fogadta, hogy „Kud si došao, Ferčika baš ti po nas?” (Fercsi, hát éppen te jöttél értünk?) „Nisam ja došao po vas, ja sam tu samo da se mođete sporazumati. Oni imaju spisak.” (Én csak azért vagyok itt, hogy szót tudjatok érteni. Nálunk van a lista.) Közölte velük, hogy a gyerekek készüljenek fel, és elvitték mind a két fiát. Este kivégezték őket. Likvidálták. Lelőtték. Bennük megmaradt az, hogy az én apám vitte el őket. Na most, amikor jött az úgynevezett fölszabadulás, az én apám sokáig otthon volt, mintegy két hétig. Állt már a kontrarazzia, a magyarokat lövöldözték le. Apámat szintén beidéztek, ugyanazon a módon, mint amikor a razzia volt. Akkor a Rasztik Péter bácsi szintén küldött egy cédulát, hogy be kell neki menni. Kocsival, lóval. Most is kapott ilyen idézést. Egy cédulán.

Ez a Rasztik Péter az első razzia idején mi volt?

A jó ég tudja (ő kofa volt), hogy milyen funkciót végzett. Elég az hozzá, hogy fosztogattak, meg aki nem tetszett nekik, azt elvitették. Ők rendezték, hogy "vigyétek el ezeket!"

Mi lett a sorsa?

El lett ítélve Budapesten. Kötél általi halált kapott. Pesten végezték ki.

Ki volt még ilyen zsabyai, akit felelősségre vontak később?

Tizenhárman voltak az ítélopadon¹⁵, de névsort nem tudok mondani. Pesten. Mert ők átmentek Magyarországra; a jugoszlávok adták az adatokat.

Folytassuk tehát ott, hogy az édesapja ezúttal is kapott idézést: kocsival, lóval menjen be.

Amikor bement, volt munkája, hogy ide menj, oda menj. Ott volt a községházán és szolgálta őket kocsival,

lóval. Amikor eljött az este, megetette a lovakat és megaludt ott a községházán az istállóban. Nem engedték haza. Elmúlt egy hét, addig bent volt, akkor bezárták. Mert amikor nem volt feladata, hogy hova menjen, akkor söprögetett a községháza istállójánál, és ez a bocskoros meglátta. Mondta neki: „Šta je, Ferčika? Došao sam, da ti kađem: Ti si ubio moju decu!” „Nisam ja ih ubio.” („Mi van, Fercsi? Eljöttem, hogy megmondjam: te ölted meg az én gyerekeimet.” „Nem én öltem meg őket.”) Ennyiben maradt. Megfordult és elment. Annyit szólt még: „Dobit ceš tvoje!” (Megkapod majd a magadét!) Akkor bezárták, és többet nem is jött ki. Vallatták. De közben az egyik vezető, Ariško Latinkić... Ez átellenben lakott nekünk, a magyarok alatt hadifogoly volt Németországban. De mivel az akkori Magyarország területéről származott, hazaengedték. A razzia után, egy évvel a partizánok érkezése előtt hazajött. Ő volt az atyaisten a partizánok bejövetele utáni hetekben. Behívatta apámat az irodájába és beszélgettek. Hogy mit, nem tudom. De amikor ez a szomszéd hazajött, akkor áthívatta anyámat és közölte vele: „A férjed ki lesz végezve. Nem tudtam megmenteni, mert nehéz terhelés¹⁶ van rajta, mert ez a bocskoros vádolja és ő állítólag elismerte, hogy a gyerekeket ő ütötte agyon.” Pedig ez nem igaz. Mert akkor, amikor negyvenkettőben ő hazajött, elfakadt sírva, és mondta anyámnak: „Képzeld el, hogyan esne neked, ha elvinnék a fiadat!? Nekem el kellett mennem. És agyon lettek máma löve.” Ennyit mondott apám. Így apámat is kivégezték.

Amikor ő be volt zárva, volt-e alkalmuk beszélni vele?

Még akkor sem, amikor söprögetett, meg szabadon ott volt. Nem engedtek be. Próbáltam, mert vittük az ételt, ebédet. Elfogadták, de nem engedtek be.

Mennyi idő telt el a közlés és a kivégzés között?

Két nap.

Maguk tudták, hogy mikor lesz kivégezve?

Tudtuk.

Elmehettek volna rá?

Nem mondta senki, hogy nem szabad, de ha el is ment volna az ember, megösmerték volna, meg... Bosszút álltak volna a családon is. De ki volt hirdelve, hogy holnap délután két órakor lesz a kivégzés. Nem tudtuk pontosan, hogy kiket, de tudtuk, hogy tizenhatot. Én előző nap láttam apámat, mert fölmentem a

községházához a túloldalra, és figyeltem, hogy meglátom-e. Valaki közölte, hogy kimentek a temetőbe sírt ásni. Hármat ástak ki. Az én apámat a nagy csoportban végezték ki. Egy szerdai napon délután, novemberben. Nyolcadikán.

Maga odament, a községháza udvarába belátott...

Én az utcán mentem, őket pedig a községházáról hajtották. Jöttek a temetőből már hazafelé. Mára kiásták a saját sírjukat, másnap meg végezték ki őket. Kilencen voltak kint ásni, ő volt a harmadik csoportban. Hármásával voltak kint a sírt ásni. Vitte a lapátot. A fal felől ment, én meg... Azt sajnálom... De nem mertem, mert félttem. Nem vettem észre. A tizenhat közül az én apám volt a legépebb, amikor mentek a kivégzésre. Volt, akit úgy húztak kifelé, annyira el volt gyötörve.

Maga akkor is látta?

Nem, csak az asszonyok mondták. Eljöttek hozzánk, anyámhoz a szerb asszonyok, akik látták, és vele közölték, de én is ott voltam. Mondták, hogy a legjobban nézett ki. Az asszonyok kiabáltak neki, hogy: „Ej, Ferčika, Ferčika, šta si uradio!” (Fercsi, Fercsi! Mit tettél!) Ő meg azt mondta: „Pozdravite mi moju porodicu.” (Üdvözljétek a családomat.) És akkor ott sírtak mindannyian.

Mi lett a tetemekkel?

Kivitték őket a gödrökbe. Ez már délután, olyan négy óra felé volt. De mi oda sem mehettünk ki.

Ez november nyolcadikán történt. A magyarokat január huszonkilencedikén hajtották ki. Ez alatt az idő alatt volt-e, aki kiment a temetőbe megnézni a tömegsírokat?

Kilopódkodtak egyesek, mert honnan tudtuk volna, hogy hány sír van, meg hova vannak elásva. A jó ég tudja már, hogy ki volt az, aki kimerészkedett. Azok talán, akik ott közelebb laktak. Nekem azt mondták, hogy az ötödik gödörben voltak. Volt amelyik gödörben csak egy vagy kettő volt. November tizenhetedikén volt az utolsó csoport kivégezve, akkor voltak a legtöbben, mert akkor már ki kellett tisztítani a börtönt. Én azután rá egy pár évre voltam kint autóval. Láttuk, hol vannak elásva. Megmondták, hogy ahogy mennek a Kálváriára ott van egy bejárat a temetőárkon keresztül, és ott jobbra, ott vannak a stációk. Ahol az kezdődik, ott voltak a sírok. Az első stáció és a bejárat között volt ott egy üres hely, és ott volt az első sír.

Hogyan került oda maga autóval?

Németországból jöttek a rokonaim, és velük. Megnéztük és mentünk onnan. Nem bántottak bennünket, nem szólt senki, amíg a temetőt jártuk.

A kivégzés után jött az elűzés. Azt hogyan élték át?

Én már akkor egy másik mesternél dolgoztam. Elszegődtem hozzá január elején. Munkába álltam, rendszeren. Egy szerb borbélynál. Mert hallotta, hogy harmadéves inas vagyok, és kellett neki a munkás. Üzent értem az egyik gyerekkel. Fizetést még nem kaptam, mert addigra kihajtottak bennünket. Tudtuk azt is, hogy ez lesz. Vasárnap még dolgoztam, nem szólt senki. Este döntöttek el, és hétfőn már hajtottak.

Ki volt még ezen a Latinkícón kívül, aki ott intézkedett a faluban?

Mind partizánok voltak, vidékiek, de nem tudom megmondani, honnan jöttek. Meg sok zsabylai civil is volt ott.

Tudták-e, maguk, zsabylai magyarok, hogy kik intézik a zsabylai népnek az ügyeit?

Hát a hatóság.

Név szerint? Személy szerint? Esetleg olyan zsabylai, akit korábbról is ismertek.

Ez a Latinkic Ariško, ez itt volt nálunk. De voltak többen, civilek meg mások az egész Zsabyláról. De hogy kik, a jó ég tudja. Most már nem is emlékszek, de még akkor sem tudtam. Mi a szerb népek közül csak a szomszédokat ösmertük.

Amikor kezdődött a kitelepítés, ki szólt maguknak, hogy menni kell?

Jött egy partizán. De előzőleg jött ennek az Ariškónak az anyja vagy anyósa, nem tudom már, bekopogott már reggel öt órakor az ablakon. Anyám odament és kérdezi, hogy ki az. Azt mondja: „Ćuti! Nemoj glasno da govoriš. Spremi se, ako imate nešto kod nas da prenesite, jer čete biti danas isterani.” (Hallgass! Ne beszélj hangosan! Készüljetek, ha van mit áthoznotok hozzánk, mert ma ki lesztek hajtvva.) De már mi tudtuk vasárnap. Amikor én hazajöttem a borbélyüzletből. Akkor már délután egy órakor, ahogy elindultam, már jöttek a partizánok Becse felől. Hogy majd mi leszünk hajtvva. De már a csurogiak egy héttel előbb

el lettek hajtvva. Úgy, hogy mi arra már készek voltunk, hogy minket is ki fognak hajtvani. Úgy, hogy este már az egész szoba tele volt, össze volt rakva, voltak ott szomszédok... Reggel meg ez jelentette. Szóval pszichikailag mi már készen voltunk, hogy ki leszünk hajtvva. Na és akkor nekiálltunk és vittük át, ami volt ott. Új lószerszámot, az üstöt, mindenfélét, ami csak új volt: pányvakötelet¹⁷ ... Amit csak bírtunk, áthordtunk. Akkor már kezdett virradni, és akkor nem mertünk többet semmit vinni. Azt mondta: „Nemojte više doneti.” (Többet ne hozzatok.) De akkor még vittünk méterárut, ami csak volt elkészítve részünkre: elsőáldozási ruhánknak elő volt készítve szövet, meg minden. Amit csak lehetett, mindent átvittünk hozzájuk. De nem kaptunk semmit vissza belőle.

Fölkereste őket valaha is?

Én fölkerestem. Amikor kijöttünk a lágerből, elmentem és kérdeztem. A Gál Gyula bácsinál aludtam. Elmentem Zsabylára szombaton reggel, és hétfőn reggel jöttem onnan el. Ott voltam két napig. Elmentem hozzájuk, haza, és kértem tőlük, hogy mi van. Akkor kijött az öreganyó. Azt mondja, hogy elvitték a partizánok. Mindent. Azt mondja: meghallották, és elvitték. Hunnan vitték volna?! A fia vagy a veje volt az atyaisten a községházán! Amit ő mondott, az szent volt. Ez az Ariško. Mert annak a feleségét meg a két családját agyonütötték a razziában.

Hogy mert visszamenni Zsabylára? Hiszen meg volt tiltva!

Amikor kimentünk Gajdobráról¹⁸, én egyből elmentem Zsabylára. Fölültem a vonatra és elmentem Zsabylára. Tűzoltó sapka volt a fejemben. És be a Gál Gyula édesapjához. Gyula bácsi a magyar időben apámmal együtt szolgált a légvédelminél. A megfigyelőben, a selyemgyárban. Szegeden együtt voltak tanfolyamon. Én ezt tudtam, s hozzá mentem el. Nem ismert ő engem, de én mondtam, hogy ki vagyok, mi vagyok. Tudnék-e itt aludni? Azt mondja: lehet! Fogadott nagyon szépen, adtak vacsorát. Kérdezett, hogy miért jöttem, én mondtam, megnézni, hogy mi van a mi dolgunkkal, amit átadtam az öreganyónak, a szomszédba. Meg hogy mi van a házunkkal. Abba nem bírtam én bemenni se. Nem is akartam bemenni, mert már akkor hallottam, hogy be vannak költözve. Nem tudtam, kik, mái napig sem tudom. Megvolt még a ház, de most már másik van. Kettő van a helyére építve, mert a mi házunk két telken feküdt.

Ez negyvenöt melyik havában volt?

Júniusban. Gajdóbráról... De nem mindjárt! Mégsem, mert egy hetet vártam. Mert anyám is szabadult Kamendinből¹⁹. Ő ott dolgozott. Én meg a bátyám Újvidékről, húgom meg az öcsém Temerinből jöttek. Ott szedelőzködtünk össze. Beszélgettünk, ki menjen haza, és anyám azt mondja: Eredj te el! Ferit ne küldjük el, mert ő idősebb, nehogy letartóztassák, bosszút álljanak rajta. A húgod, az lány. Az öcsém még gyerek volt.

Amikor kihajtották magukat, hányan voltak a családban? Kit hova vittek?

Én és a bátyám mentünk Újvidékre a lágerba. Ő volt akkor tizenhat-tizenhét, én meg kettővel kevesebb.

Gyalogmenetben Újvidékre? [Mintegy negyven kilométer. - M.M.]

Igen. Csak Temerinben este megháltunk. Mert délután indítottak, két óra tájban. Addig szedtek össze, meg a névsort rendezték, osztottak be bennünket. Külön a férfiakat, külön a nőket. Amikor ez megvolt, akkor indítottak.

Magát is a férfiak közé?

Tizenhatodikban voltam. Elértünk Temerinbe, akkor már sötét volt. Az iskolában megháltunk. Éccaka. Tíz, tizenegy... éjfél tájban. A jó ég tudja, hány óra volt. Akkor jött egy másik csoport, benne anyámmal, meg az öcsém, meg a húgom. Ők Járekra lettek hajtvva.

De maga nem látta őket!

Nem hát. Nem volt szabad. Nem láttuk mi egymást. Mindjárt, mikor behajtottak bennünket, akkor mindjárt: a férfiak ide, a nők meg ide. És kész volt. Mi csak láttuk, hogy mennek az úton. Az ablakon néztük az utat Temerinben, de bejöttek és elzavartak bennünket az ablaktól. Csak hallottuk, hogy mennek a kocsik, meg hallottuk a beszélgetést, zajongást, meg ilyesmit.

Édesanyja hány éves volt akkor?

Kilencszázháromban született. A húgom, Teréz harmincas, egy és fél évvel fiatalabb tőlem. Az öcsém, Sanyi, öt évvel fiatalabb.

Amikor szétengedték a lágert, akkor Gajdóbrán találkoztak. Honnan tudták, hogy oda kell menni?

Oda utaltak bennünket. A kommandó a lágertől.

Mondták, hogy menjünk az állomásra, mondták, hogy hova visznek.

Nem is tudta, hogy a család többi tagját ott meg fogja találni?

Nem! Azt sem tudtuk, hogy szabadok leszünk. Mert amikor én az alagútban dolgoztam - mi Čortanovcinál az alagútba voltunk beosztva²⁰ -, s mikor ott leváltak bennünket, akkor azt mondták, hogy szabadok leszünk. Mert akkor már állt a Petőfi brigád, s a parancsnoka követelte, hogy az összes magyart engedjék szabadon. Megtudták, hogy mi lágerban vagyunk, mi zsabyaiak és csurogiak. És akkor minket szabadon kellett engedni.²¹ És akkor gyűjtöttek össze minket, mert Mitrovicán is voltak dolgozni sokan, magyarok, a vasúton, zsabyaiak meg csurogiak, meg voltak sokan másfelé: tízen itt, húszan ott. Mindenfelé. Újvidéken a selyemgyárban gyűjtöttek össze mindannyiunkat. Mikor összejöttünk, bevagoníroztak bennünket és Gajdóbrára irányítottak. Gajdóbrán a német házakba szétosztottak bennünket. De amikor mi ideértünk, akkor már a húgom és az öcsém Temerinből itt voltak. Anyám meg csak egy hétre rá jött meg Kamendinből. Így szedelőzködtünk össze Gajdóbrán.

Hogyan került a húga meg az öccse Temerinbe?

Nem Temerinbe, Járekra. Amikor szétengedték a tábort, akkor hozták őket Gajdóbrára.

Édesanyja hogyan került Kamendinba?

Elvitték oda Járekról répát egyelni. Onnan sok nő vittek szertesét. Amikor kiszabadultunk, akkor hozták őket is oda, Gajdóbrára.

A családból tehát Járekra került az édesanyja, a húga, meg az öccse. A húga harmincas, az öccse harmincnégyes. Ez a két kiskorú tehát ott maradt mindenki nélkül Járekon?

A szomszédság törődött velük. Meg rokonok. Én meg végig a bátyámmal voltam. Ő ma Németországban él. Ötvenhat óta. Összeházasodott akkor egy német nővel. Itt találta, Dunacsében. Mert amikor Gajdóbráról kijöttünk, eljöttünk ide. Akkor még a Dungserszkinak²² megvolt az itteni földje. Kellettek nekik a munkások, mert a németek el voltak innen hajtvva, a szlovákok meg nem akartak dolgozni, mert tele voltak német dolgokkal. A munkás meg kellett a Dungserszkinak, eljött Gajdóbrára és keresett munkásokat. Ott ő megegyezett: az Uprava narodnih dobara²³ engedélyt adott, hogy

eljöhetünk ide. Akkor ő adott alánk szekereket, s amennyi jelentkező volt, áthozott bennünket ide. És az üres német házakba letelepítettek bennünket. Kezdtünk dolgozni, kaptunk már napszámot. Kaptunk hetenként egy kiló húst családonként és tíz dinár napszámot, akkor már kezdtünk föléledni. Én nem dolgoztam csak egy hétig, még annyit sem, mert nem volt borbélyuk a faluban, én meg az voltam, kitanultam már akkor. Volt már négyévi szakmai gyakorlatom.

Ezt a házat hogyan szerezte?

Vettük, közösen a feleségemmel. Megnősültem, de beteg voltam. Hosszú mese ez. Tüdőgyulladás kaptam. A lágerban szívtágulást.

Ugy, hogy katona sem voltam. Amikor kijöttünk ide,

ötvenben mellhártyagyulladást kaptam, utána a tuberkulózist és egészen hatvankettőig kínlódtam, többet betegszabadságon, mint dolgoztam. A földműves-szövetkezet fodrászatában. Ötvenkettőben letettem a mestervizsgát, hatvankettőben meg teljesen abbahagytam a szakmát. Mert a betegsegélyező által felajánlották, hogy változtassak szakmát, mert a borbélykodás nekem ártalmas. Megtiltották a szakmám gyakorlását. A betegsegélyező terhére átképeztek, két éven át, kereskedőnek. Már harminchét éves voltam. Nézegettem a Magyar Szó párkereső rovatát, itt találtam a feleségemet. Egy zombori özvegyasszonyt. Egy gyereke volt, édes gyerekmeként neveltem. Nagyon szeretik egymást. Ő Debrecenben él. Huszonnyolc évet éltünk együtt a feleségemmel, a házban sokat dolgoztunk. Meghalt a feleségem. Mert beleesett a szövőgéphez, megütötte a mellét és néhány év múlva kijött rajta a mellrák.

¹ Čelarevo

² A királyi Jugoszláviában a szerb tannyelvű iskolába kényszerített magyar gyerekek az első osztály előtt egy évet előkészítőbe jártak, hogy legalább valamelyest értsék a szerb nyelvet. Ezért némelyek már az ötödik évtől kezdték a tanulást.

³ Járatosak

⁴ A karácsony köszöntésének jellegzetes formája. A zsabyai szerbek és magyarok között eléggé szigorúan vették. Olyannyira, hogy sértő volt, ha valamelyik szomszéd gyerekei nem mentek karácsonyt köszönteni, abból számonkérés lett. A gyerekek az ablakok alatt, a maguk nyelvén karácsonyi énekeket adtak elő, de a nagyobbak még csárdásztak, illetve kóloztak is. A házigazda gazdagon megvendégelte a kóringyálókat. Hasonló szokás élt a szomszédos Csurogon is.

⁵ Valódi neve Stevan Divin, a zsabyai partizánosztog parancsnoka volt. Részletesen lásd a bevezető tanulmányban. A Babo jelentése: atyus.

⁶ Sajkásgyörgye, Đurđevo

⁷ A titói korban az ilyen események helyét emlékművekkel jelölték meg, amelyeket a szabadságért folyó küzdelem kegyhelyeként tartottak számon.

⁸ A Bácsér - Jegricska - Zsabyánál meglehetősen kiterjedt mocsaras területen ömlött a Tiszába.

⁹ A kutatók nem tisztázták még egyértelműen, hogy csakugyan volt-e valami hasonló tervük a partizánoknak. A későbbiek során a jugoszláv történészek a magyar hatóságok propagandafogásának minősítették az állítást. Amikor azonban a fegyveres ellenállás szervezését taglalják, akkor határozottan bizonygatják, hogy minden alkalmat kihasználták a fegyveres ellenállás szervezésére, a magyar fegyveresek és a közigazgatási alkalmazottak, a gazdag magyarpártiak orvul történő likvidálására. Dr. A. Kasaš: Mađari u Vojvodini 1941-1946 c. könyvében szintén foglalkozik a histériakeltés és a partizánok által ekkoriban elkövetett orvtámadásokkal, s emlegeti az e támadások során, 1941 decembere végén Zsabyán és környékén leölt magyar fegyvereseket. Ugyancsak foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a partizánok egy tartományi döntés értelmében a Sajkás-vidéket jelölték ki a fegyveres felkelés központjává, ahol koordinálatlan közlekedhetnek a bánsági, a szerémségi és a bácskai fegyveresek.

¹⁰ A zsabyai razzia 1942. február 6-án kezdődött, majd néhány nap múlva kiterjesztették a Sajkás-vidék más községeire is, de Óbecsére és Szenttamásra is. A tisztogatási akció az Újvidéken, január 21-én kezdettel ért véget január 23-án. A negyvenkettes és a negyvennégy-negyvenötös razzia közötti különbség lényege abban van, hogy az előbbiről a budapesti hatóságok már néhány nap múlva nyilatkoztak, majd később felelősségrovonást is levezettek, az áldozatok számát rögzítették, sőt még kárpótlást is megszavazott a magyar parlament az áldozatok hozzátartozóinak, az utóbbiról azonban Belgrád mind a mai napig nem nyilatkozott. Eléggé jellemzőnek mondható e tekintetben, hogy az újvidéki razzia miatt, már öt nappal annak vége után egy tiltakozó küldöttség kereste fel Török László gazdasági tanácsost - idézi dr. A. Kasaš említett tanulmánykötetének a 90. oldalán.

¹¹ A földművesek felvilágosítását szolgáló, az egész Magyarországot behálózó mozgalom

¹² A Jugoszláv Kommunista Párt ifjúsági tagozatának a tagja.

¹³ Sátoraljújhelyen internálótábor volt, ahova a Délvidékről szerbeket is deportáltak. 1944. március 22-én a foglyok fellázadtak, s a meglehetősen kilátástalan és katasztrófális kimenetelű vállalkozásban a zendülők tömege áldozatul esett.

¹⁴ Bárányprem mellény.

¹⁵ Vádoltak padján.

¹⁶ Súlyosan vádolják.

¹⁷ A magas teherrel megrakott szekér rakományának a lekötésére szolgáló kenderkötél. Rudalló kötél.

¹⁸ Szépliget.

¹⁹ Birtok a temerini határban, Szőreg - Sirig - mellett.

²⁰ Az Újvidék-Belgrád közötti vasútvonal Čortanovci helységeknél alagúton halad át. A háború végén megrongálódott, s a kényszermunkára terelt magyarok egy része ennek javítását végezte.

²¹ Az állítás bizonyára nélkülöz minden alapot. A Petőfi brigád parancsnoksága ugyanis a Tito iránti feltétlen hűségéről ismert. Más forrásokból tudni, hogy a zsabyai, csurogi és mozsori magyar brigádtagokat, felsőbb utasításra, még a brigád alakulási folyamatában kiválogatták a többiek közül, lefegyverezték őket és fegyveres őrizet mellett Újvidékre szállították, ahol a dohánygyár - más néven Monopol - udvarában külön tortúrának vetették alá őket. Éppen azért, hogy eszükbe ne jusson tiltakozni amiatt, hogy a falu többi magyar lakójával mi történik.

²² A Dungszerziak a leggazdagabb bácskai birtokosok, igazi nábobok voltak. Dunacsében volt az egyik ág birtoka, kastélya, mezőgazdasági feldolgozóipara.

²³ Az elmenekült vagy kiirtott lakosság vagyonát kezelő állami igazgatóság. Szó szerinti fordításban: Népvagyonkezelő Igazgatóság.

Egymás után két razzia

Zsablyán kétszer volt véres razzia, két alkalommal folyt népirtás a XX. században, mindkettő a negyvenes években, mindkettő faji alapon, mindkét alkalommal egy vagy több nemzet ellen követték el. Az éppen hatalmon levő irtotta az elnyomottat.

Az első razzia 1942-ben zajlott le, ezt a magyar hatóságok végezték, s elsősorban a szerb lakosság esett áldozatul. Ártatlanul és tömegesen. A második 1944. október 23-án kezdődött és akkor ért véget, amikor 1945. január 29-én a maradék magyar lakosságot kiűldözték. A magyarok üldözése azonban ezután is folytatódott, de már nem Zsablyán. Ennek a razziának tehát elsősorban magyarok lettek az ártatlan áldozatai. A németek zöme ekkorra elmenekült. Az ő gyászos történetükkel csak érintőlegesen foglalkozunk. Sem az elmenekült németekével, sem a kevés számú ittmaradtakéval. Róluk külön monográfia jelent meg, amelyből kötetünk csupán egy kicsi részt idéz magyar fordításban. Úgyszintén nem foglalkozunk részletesen az 1942-es razziával azon egyszerű oknál fogva, hogy ennek ténymegállapításai jórészt minden részletében ismertek, legfeljebb az objektív konklúzió hiányzik még. Ezt akkor lehet levonni, ha a két periódust és annak eseményeit, valamint következményeit egybevetjük.

Az eseményeket tehát két periódusra, az áldozatokat két csoportra lehet osztani. Lényegében ezt így kezelték a történészek kezdettől fogva. Az első periódus 1941 áprilisától, a honvédek bevonulásától számítódik és 1944 szeptember-októberéig, a német lakosság nagy részének elmeneküléséig, illetve a partizánok érkezéséig tart. Az ekkor esett áldozatok túlnyomó többsége szerb volt, de ekkor irtották ki a zsablyai zsidókat is, akiknek az összlétszámát egy 1941-es összeírásakor 25-re teszik. Ebben a periódusban is estek áldozatul magyar és német részről is, nevezetesen azok a rendfenntartók és honvédek, akik a partizánok fegyveresei által indított ortvámadások során veszítették életüket.

A második periódussal és az ekkor esett áldozatokkal senki hivatalosan nem foglalkozott 1990-ig. A második periódusban teljesen eltűntek a faluból a németek és a magyarok. A németek nagy hányada elmenekült, a maradékot elűldözték. A magyarokat tömegesen kivégezték, a maradékot szintén elűldözték. A mi kutatásunk erre a periódusra és a magyar áldozatokra korlátozódik. A két vérengzés természetesen nem csekély szálon egybefügg, mindkettőnek voltak előzményei, s a második vérengzés az

elsőre adott mérhetetlen bosszú következményeként könyvelhető el. Lényegesnek tekinthető az a különbség, amelyet újólaj említünk, mert súlyos következményekkel járt a zsablyai és a délvidéki magyarság életében, nevezetesen az, hogy ezt a másodikat 1990-ig úgy kellett tekinteni, mintha nem is lett volna. S még egy nagy különbség: az első periódus áldozataival foglalkozott mind a magyar, mind a szerb-jugoszláv állam, a másodikkal egyik sem.

Az első razzia előzményeként az 1990-ig terjedő korszakban a kutatók a fasisztának minősített Magyar Királyság államigazgatásának a hitleri fajelméletre alapozott gonosz szándékát említették. Azt, hogy az itteni vidéket mindenáron magyarosítani akarták, s eközben nem átalították irtani a más, elsősorban a szerb népet, de természetesen - a már említett hitleri fajelméletet elfogadva -, a többi, alacsonyabb rendűnek minősített népet, elsősorban a zsidót. Nyomban leszögezhetjük, hogy a második razzia ugyanilyen elképzelések miatt történt, azzal a csekély különbséggel, hogy a nemzeti gyűlölködést, az idegen nemzetek irtását a nemzetköziség és az osztályharc, valamint az igazságtétel leplével igyekeztek fedni. Ám a lóláb hosszan kilógott. A vérengzés ugyanis a katonai közigazgatás tartama alatt zajlott le, amikor is - mint a katonai közigazgatásról kiadott titói rendelet tartalmazza: "minden hatalom a hadsereg kezében összpontosuljon".¹ Ivan Rukavina tábornok, a terület katonai parancsnoka egyik utasításában világosan kimondja, hogy biztosítani kell a vidék szláv jellegét.²

A második razzia indokaként az első és a honvédségnek a bevonulástól kezdődően elkövetett tetteit szokták sablonosan emlegetni. Az indoklás egy része nélkülöz minden alapot. A honvédség ugyanis a bevonuláskor Zsablyán nem követett el semmi hasonlót. Sem az erre vonatkozó, 1946-ban kötetben kiadott hivatalos közlemény³, sem a későbbi, már tudományos igényvel készült kiadványok, tanulmányok nem tesznek említést zsablyai atrocitásokról a honvédség érkezése idejéből. A véres leszámolások akkor kezdődtek a faluban és a határában, amikor a Jugoszláv Kommunista Párt felhívására a zsablyai kommunisták is elkezdtek a gabonagyújtogatást.

A magyarok háborús bűneinek feltárására írt fent említett könyv a bácskai és a baranyai - drávaszögi - részek szerb és zsidó áldozatainak névsorát tartalmazza, ám sem a bevonuláskor, sem az azt követő első hónapokban elesett áldozatok között egyetlen zsablyairól sem tesz említést. Az áldozati névsorokat anélkül közli, hogy nemzetiségek szerint szétválasztaná. Az áldozatokat többféle csoportba osztva sorolja fel a

kötet. Az 1942. január hatodikán elkezdett zsablyai razzia áldozatai között 577 nevet említ. Rajtuk kívül huszonkilenc zsablyai áldozatot találunk még név szerint felsorolva az Armija⁴ címszó alatti csoportban, s még egyet-egyet, aki lágerban és kényszermunkán halt meg, valamint még egyet, akit „a nem tömegvérengzés áldozatai” csoportban említ. Ez összesen 609 áldozat. Mint a másutt közölt táblázatból látható, Zsablyának ekkor összesen 5225 szerb nemzetiségű és 25 zsidó vallású lakosa volt. Tehát annak a két nemzetnek, amely közül ezek az áldozatok kikerültek, az összlétszáma 5250 volt. A zsidókat teljesen kiirtották ekkor, a szerbek közül pedig áldozatul esett majdnem minden tizedik polgár. Összehasonlításképpen: mint másutt idézzük, Zsablyának az 1941-es népszámlálás szerint 1969 magát magyar nemzetiségűnek valló lakója volt. A név szerint ismertek száma a kivégzettek között 190, a járeki táborban meghaltaké 45, összesen tehát 235. Áldozatul esett tehát több mint minden nyolcadik magyar. Ehhez egy fontos megjegyzést kell fűzni. Azt ugyanis, hogy a negyvenkettes razzia vétkesei a német lakossággal és a magyar hatósággal mind elmenekültek. Maradt és lakolt a vértlen és védtelen tömeg.

A. Kasaš sem talált olyan áldozatra, aki a bevonuláskor vagy az azt követő hónapokban esett volna el.⁵

A faluban a véres terror 1941 nyarán kezdődött a gabonagyűjtogatással. Ezekkel bőven foglalkozik Đorđe Vasić Hronika o oslobođilačkom ratu u juđno Bačkoj⁶. Alább az eseményeket ennek alapján ismertetjük.

A Jugoszláv Kommunista Párt májusban Zágrábban tanácskozást tartott, amelyen kiosztotta a háborús feladatokat.⁷ A Vajdaságból Đarko Zrenjanin tartományi párttitkár vett rajta részt, s nem sokkal hazatérte után Nagybecskerek mellett tanácskozást tartott az elérhető társaival, s eldöntötték, hogy titokban megkezdik a fegyveres felkelés előkészületeit, megalakítván a JKP vajdasági katonai bizottságát. Június 18-án ugyancsak Nagybecskereken hasonló bizottságot alakítottak bácskai és szerémségi illetőséggel. Később már diverzáns csoportokat is létrehoztak. Nem csupán kommunisták szervezkedtek azonban, derül ki a zsablyai kommunista szerbek egyik legismertebb későbbi vezetőjének, Danilo Kekićnek egy rövid, a könyvben idézett nyilatkozatából.⁸ Eszerint létezett egy angolbarát csoport, amelyet Kosta Kojinski, Katić esperes és Jovanović orvos irányítottak. A magyar visszacsatolást ellenző két irányzat nem tudott egyezsége jutni, már a rendelkezésekre álló fegyverek elosztásában sem, emiatt nem jött létre együttműködés. A zsablyai ifjúkommunisták a szétzüllött jugoszláv hadsereg eldobált fegyvereiből tíz puskát és

ugyanennyi kézigránátot gyűjtöttek be maguknak. Ez idő tájt - a pontos dátumot a könyv nem idézi - megalakult a dél-bácskai partizán osztagok parancsnoksága, Ljubiša Protićnak, a jugoszláv hadsereg volt századosának a parancsnoksága alatt. Ezt követően több mérnök, volt tiszt és a Kommunista Párt tagjai elkezdtek gyártani a diverzáns tevékenységhez szükséges anyagot, elsősorban robbanó és gyújtó anyagot. Ez utóbbit a gabona gyűjtogatására szánták. Ugyanakkor kezdték felerősíteni a propagandatevékenységet, többek között Lenin szövegeit terjesztve. Kiadták az utasítást, hogy a partizán osztagok akár már két-három emberből is megalakíthatók. A propaganda hatására a beszervezettek mindannyian vakon hittek abban, hogy a Szovjetunió heteken belül győzni fog és akkor akcióba lépnek ők is. Ez a balga hit tette türelmetlenné és vakmerővé a fegyveres ellenállásra készülő szerbeket, s ennek estek sokan áldozatául, hiszen a magyar állam szervei, elsősorban a fegyveres rendfenntartók és a hadsereg tagjai, ekkor még teljes erejükkel le tudtak csapni az állami rendet veszélyeztetőkre. A kommunisták pedig egymás között a szovjet ejtőernyősök érkezéséről mint kész tényről beszéltek.

A JKP mindössze néhány nappal a Szovjetuniót ért támadás után már kiadta a felkelésre szóló felhívását, ami Sonja Marinković⁹ közvetítésével egy-két nap múlva eljutott a vajdasági kommunistákhoz is, s ennek nyomán a bácskai szervezetekben kezdeni kellett a gabonagyűjtogatást. A földdel is rendelkező bácskai ellenállók között azonban komoly egymás közti leszámolásokra vezetett az utasítás, mert sokan tartották súlyos bűnnek a gabonaasztagok felgyűjtását, ami azonban csépléskor mégis megkezdődött.

„A zsablyai járásban is volt partizán osztagparancsnokság. Parancsnoka Stevan Divnin Baba, politikai komisszára pedig Molnár Gyula... A parancsnok helyettese Branko Stojkov Čoban. Zsablyán mintegy húsz tized létezett, köztük sok pártönkívüli. A tizedeknek mindössze 10 puskájuk és 10 kézigránátjuk volt. Katonáságot kiszolgált fiatalok folytattak oktatást.”¹⁰ A magyar hatóságok azonban eléggé hamar a nyomukra jutottak mind a gyűjtogatóknak, mind a párt tartományi vezetőinek és 1941 nyarán sokat közülük letartóztattak. „Amikor 1941 őszén és 1942 telén lebuktak Ćirpanov, Zličić és Šokica”¹¹ valamint a JKP és a tizedek más SKOJ-tagjai, sok katonai tized ezzel magától szétverődött, szétesett vagy egyszerűen megszűnt.”¹² A JKP Politbüroja 1941. július 12-én adta ki a felhívást az általános népfelkelésre, amelynek harcmódja a partizán diverziókban nyilvánul majd meg. A felhívást nem fogadták a párttagok

osztatlan egyetértéssel, a zsablyai járás egyik vezetőségi tagja ellenvéleményét fejtette ki. Ő is elsősorban a gabonagyűjtogatást tartotta elfogadhatatlan módszernek.

A csendőrség már június 26-án jelenti, hogy a kommunisták valamire készülnek. A hatóság szigorú rendeletben kötelezi a kalászos gabona aratására készülöket, hogy a munkát minél előbb végezzék el, mert tartanak a gyűjtogatásoktól. A csendőrség közvetlen értesüléseket szerez arról, hogy a gyűjtogatók milyen módon szándékozzák lángra lobbantani a búzakereszteket, a gabonaasztagokat és a cséplőgépeket. Nagyméretű gyűjtogatás be is következett néhány délbácskai helység határában, köztük a zsablyaiban. Július 24-én kigyulladt a cséplő Đoka Solarić udvarában, két napra rá pedig Petar Murgaševében. Mintegy húsz ilyen gyűjtogatás történt a vidéken. A tetteseket akkor nem érte bántódás, nem sokkal később azonban majdnem valamennyiük lelepleződött, bíróság elé állították őket és többségüket halálra ítélték.¹³ Az első halálos ítéletet a hadbíróóság augusztus 2-án mondta ki az újvidéki Živko Radovanovića. A kötél általi kivégzést azonnal végre is hajtották rajta.

Forrásunk szerint a nyomozás során gyanúba keveredettek köre igen nagy volt, ezeket sorra tartóztatták le. Újvidéken, Óbecsén, Földváron, Boldogasszonyfalván, Zsablyán, Csurogon, Titelen, Kabolban, Sajkásszentivánon összesen mintegy 800-850 személyt tartóztattak le, akik valamennyien vagy a JKP tagjai voltak, vagy annak az utasításai szerint eljárva valamiképpen kapcsolódtak a fegyveres ellenálláshoz és a diverzáns akciókhoz, a gyűjtogatásokhoz.

A letartóztatásoknak az lett a következménye, hogy a kommunista szervezkedés le lett fejezve, alig maradt a vezetőségből, aki még intézkedhetett. Kettő közülük - a SKOJ újvidéki vezetőségének két tagja, Đorđe Zličić és Kosta Šokica keresték a kapcsolatot társaikkal és október 18-án elindultak Újvidékről Zsablya felé, de útközben, Boldogasszonyfalvánál járőrökkel találkoztak, s ezek igazoltatni akarták őket, ők azonban igazolvány helyett fegyvert rántottak, elvették a kéttagú járortól kerékpárjaikat s ezen Zsablya felé menekültek. A falu után újabb járőrbe ütköztek, s az eset megismétlődött, de itt már tüzeltek a járőrre. Egyiküket lelőtték, a másikat megsebesítették. Tovább indultak Sajkásgyörgye felé, de Šokica visszament, hogy a lelőtt rendőröktől összeszedje fegyvereiket. Nem vette észre, hogy egyikük még él. Az rálőtt és halálosan megsebesítette, de később maga a rendőr is belehalt sebesülésébe.

A nyár folyamán a nagy lebukások miatt a JKP felsőbb vezetői elhatározták, hogy óvatosabbnak kell lenni, ideiglenesen fel kell függeszteni az ellenállás ilyen

módszerét, ám ez az utasítás nem jutott el a zsablyaiakhoz. Ők kivonultak a zsablyai rétben található, a sok vízelvezető csatorna és vizes-nádas terület miatt nehezen megközelíthető tanyákra. Itt már októberben átéltek egy tűzharcot, de nem érte őket veszteség. Átmentek egy másik tanyára, ahol tervszerűen fogadták a bánáti oldalról az összekötőiket. A tanyákra egyre többen húzódtak be, forrásunk név szerint 25 zsablyait említ közülük.¹⁴ Sajkásgyörgyén, szintén tanyákon - a helyi görögkatolikus papnak, Böszörményi Mihálynak a tanyáján -vesztegeltek, illetve élték a tábori életüket. Egyébként igen gyakran jöttek-mentek a Tiszán át, s egy ilyen alkalommal, Molnár Gyula komisszár lelőtt egy német határőrt. Decemberben a zsablyai rétben Pustajić Gavra tanyáján együtt tartózkodtak a zsablyai, a boldogasszonyfalvi, a csurogi és a sajkásgyörgyei partizán osztag fegyveresei. Szabályos katonai rendben, politikai és harci előkészületeket tartottak. Korábban kísérletek történtek, hogy valamennyien átkeljenek a Dunán, a Szerémségbe. Ez sem sikerült. A rejtőzködőket - a szokásos fegyverforgatási gyakorlatok és Molnár Gyula ideológiai tanfolyamai ellenére a tétlenség gyötörte. Többek között az emésztette őket, hogy mikor kezdődik már a Szovjetunió várt győzelme. Helyzetüket súlyosbította, hogy nem tudtak kapcsolatot teremteni Svetozar Marković Tozával, a párt tartományi szervezőtitkárával, hogy utasításokat kapjanak a további tevékenységre vonatkozóan.

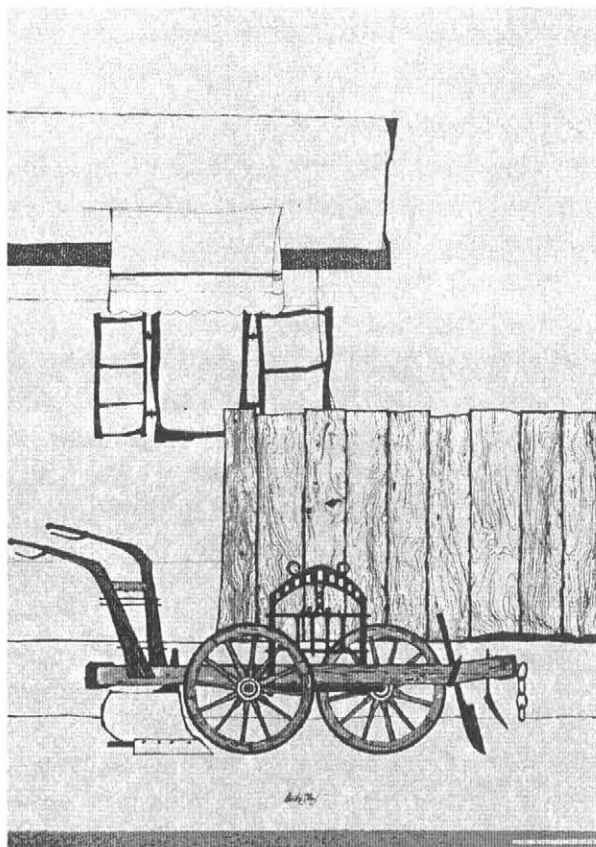
E vívódások közepette, 1942. január negyedikén a magyar fegyveresek rajtaütöttek a tanyán rejtőzködőkön, akik akkor mintegy negyvenen voltak a Pustajić tanyán. A parancsnokuk éppen nem volt ott, ezért a parancsnokságot átvette Molnár Gyula. Utasítása szerint tűzközelbe kellett engedni a csendőröket, s ekkor zárótűzzel fogadni őket. A terv nem egészen sikerült az egyik partizán türelmetlensége miatt, aki időnap előtt tüzelte. A csendőrök bizonyos távolságban leálltak és körülvették a tanyát. A bennlevőknek azonban sikerült kihúzódnuk, és a korábban kiásott lövészárkokba vetették magukat. A csendőrök között volt két lovas csendőr is, egyikük lovát kilőtték, a másik azonban benyargalt Zsablyára, s onnan nyomban szervezték az erősítést. Az haladéktalanul indult is Újvidékről, Zentáról, Szabadkáról és Kiskunhalasról. Ez már nem egy-két diverzáns lövöldözése volt, hanem tűzharc, amiben tizenegy csendőr elesett.

A délután folyamán köd ereszkedett a tájra, és ennek leple alatt sokaknak sikerült kimenekülniük a gyűrűből, de sokan el is estek. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök még aznap értesítést kapott az

eseményekről, s elrendelte, hogy Feketealmay Czeydner Ferenc, a szegedi V. hadsereg parancsnoka álljon a tisztogatási akció élére. A belügyminiszternek küldött jelentésben az áll, hogy a konfliktusban 40 partizán vett részt, közülük nyolc elesett, hármat elfogtak, sokan megsebesültek. Másnap, január ötödikén Zsablyán elkezdődött a tisztogatás, a razzia. Feketealmay Czeydner a végrehajtással Deák Lászlót bízta meg.

Ennek az eseménynek a szörnyőségei szolgáltattak okot a másfél évvel későbbi hasonló véres megtorlásra, ami azzal végződött, hogy minden zsablyai magyart háborús bűnössé nyilvánítottak, és mindenkit közülük, aki túlélte az 1944. október 23-án kezdődő véres bosszút, azt 1945. január 29-én mindenétől megfosztva örökre kitiltották Zsablyáról.

Ez a rendelet még mindig hatályos.

¹ A rendelet magyar szövege megjelent Josip Broz Tito összegyűjtött műveiben (24. kötet), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988.

² Ivan Rukavina 1944. október 22-én kiadott rendelete.

³ Zločini okupatora u Vojvodini 1941-1944, Saopštenja o zločinima okupatora is njihovih pomagača u Vojvodini, 1941-1944. Knjiga 1, Bačka i Baranja, Novi Sad, 1946 godine. A kiadó megjelölése nélkül jelent meg a könyv, a bevezetőkben azonban valószínűsíthető, hogy a háborús bűnösök és bűncselekmények felkutatására kinevezett állami bizottság közreműködésével és jóváhagyásával adták ki.

⁴ Újvidéken a Halpiac és a Törvényszék épülete mellett volt a helyőrség parancsnokságának az épülete, itt székelte a katonai parancsnokság a korábbi időkben is, s a helyi köznyelv az épületet Armija néven ismerte. Itt székelte a magyar kémelhárító, ide hozták a Szovjetunió 1941. július 22-én bekövetkezett megtámadása után azokat a gyanús személyeket, akiket a szovjetek pártolásával terheltek, elsősorban a kommunistákat. A vallatások során sok halálos áldozat esett, a gyanúsítottak közül sokat bíróság elé állítottak, elítéltek és ki is végeztek.

⁵ Aleksandar Kasaš: Mađari u Vojvodini 1941-1946, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad, 1996.

⁶ Vojvodina u borbi, serija Hronike regiona, Savez udruženja boraca NOR SR Srbije za Vojvodinu, Novi Sad, 1969.

⁷ Ekkor még életben volt az 1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírt német-szovjet megnevezési szerződés, amelyet a két fél a nyilvánosság előtt kölcsönösen tisztelőben tartott. Emiatt más országok kommunista pártja, így a JKP is, ennek szelleméhez tartotta magát, nem lépett fel tehát Hitler ellen, így Jugoszlávia lerohanása teljes zűrzavart váltott ki a pártban és tagjai között.

⁸ A londoni emigrációba menekült jugoszláv királyi kormánynak nyomban az ország lerohanása után megalakult az illegális, a németekkel szembenálló hadserege, Draža Mihajlović tábornok irányítása alatt. Ezeket nevezték csetnik hadseregnek, nekik a Délvidéken is voltak híveik, de ők később itt marginalizálódtak, a háború után pedig a kommunisták legádázabb ellenségeinek számítottak. A jugoszláv kommunisták csak a Szovjetunió július 22-i megtámadása után fordultak szembe nyíltan Hitlerrel és államával.

⁹ A kommunisták egyik kiemelkedő vajdasági vezetője.

¹⁰ l.m. 64.o.

¹¹ Valamennyien a JKP tartományi vezetői.

¹² u.o. 67.o.

¹³ u.o. 78.o.

¹⁴ u.o. 135-136.o.

Csáth Géza és a polgári radikalizmus

Csáth Géza filozófiai és politikai nézetei

A Brenner család férfi ága Majna-Frankfurtból származik. A szépapa egészen biztosan ott született. Az is bizonyos, hogy ő volt az, aki hosszú vándorlás után Temesváron telepedett le és 1819 júliusában távozott az élők világából. A Brenner család nem sokáig élt azonban a Bánság fővárosában, hiszen a nagypapa, József, bár még Temesváron született, 1887. február 11-én már Szabadkán hunyt el. Hogy a temesvári távozásra mi készítette, nem tudni, de az bizonyos, hogy Csáth édesapja – Brenner József 1860. március 27-én szintén Szabadkán került az anyakönyvi bejegyzésbe.

Csáth anyai felmenői a ködbe vésznek, az utolsó támaszpont a szépanya, egy bizonyos Madeleine Cléry az 1800-as évek elejéről. Az ükanya már Eszéken született, ahogy a dédanya – immáron – Cléry Magdolna is, aki szép kort élt meg, hiszen 1815. XI. 6-án született, s 1907. XI. 26-án hunyt el Hódságon. A nagyanya Klauser Antónia, Ómoravicán, a mai Bácskossuthfalván látta meg a napvilágot 1825-ben, s ugyancsak hosszú ideig élt: 1916. VI.2-án távozott az élők sorából. Csáth édesanyja már nem volt ilyen szerencsés: az 1861-ben Szabadkán született Decsy Etelka 1895. február hatodikán elhunyt.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a Brenner család férfiágon német származású volt, míg anyai ágon feltételezhetően francia, mely alig két generációval ezelőtt lett magyarrá. Ez a gyökértelenség meghatározta az ifjú Csáth életét is. Értelmiségi családba született, édesapja Szabadkán nagy tiszteletnek örvendett, hiszen a hideg és rideg apa magas tisztséget töltött be: Szabadka szabad királyi város főügyésze volt. A család, bár erősen asszimilálódott (a gyökértelenség

kétségkívül érezte a hatását a mindennapokban is), a nagymama halála napjáig csak törte a magyart, s jobban bírta a németet.

Az apa magas tisztsége egyértelművé teszi számunkra, hogy az elmagyarosodott Brennerék a polgárság felső osztályába tartoztak. A város főutcájában, a Deák utcában laktak, majd 1908-ban innen költöztek át a Szent István térre néző impozáns, nagy polgári házba, az egykori Kunetz Ignác-házba (Kazinczy utca 84.), amelyet Csáth öccse, Dezső így jellemez naplójában: „Hasonlíthatatlanul szebb a környezet a réginél. Nagy, magas levegőjű szobák, széles ablakokkal és ajtókkal, melyek fehérek. Elegáns az egész, s királyian kényelmes. Érdekes világítások vannak az egyes szobákban. A halványkék és rózsaszínű tapéták reflexei barátságos, s szép hangulatot varázsolnak beléjük⁹.” A nagy, tágas szobák, az úri berendezés, a cselédtartás bizonyítja, hogy a kor minden kívánalmának eleget téve tudták a Brennerék bizonyítani a nagypolgársághoz való tartozásukat, mind külsőségeikben, mind anyagiakban, mind pedig szellemikben.

A gyökértelenség, a polgári életmód tudatos vállalása, illetve a Kosztolányiékkel való rokoni kapcsolat¹⁰ meleg ápolása, s ezáltal a titokzatos 48-as honvédszázados, majd sikeres bankalapító Kosztolányi nagypapa emléke nagy hatással lehetett a család mindennapi életére, így az ifjú Csáth neveltetésére, politikai gondolkodásmódjára is.

A 48-as alapokon álló Brenner családban tehát természetes volt Kossuth mély tisztelete, ami már az ifjú, gimnazista Csáthnál is érzékelhető. 1901. július 1-jétől, a következő egy évet leíró naplójának utolsó oldalain hősokeket ábrázoló bélyeggyűjteménye¹¹ egyben ifjúkori politikai felfogását is híven tükrözi. Elsőként az aradi tizenháromból pillantunk meg nyolc ismert arcot, akiket

⁹ in: Brenner Dezső naplója, 1908. május 3., vasárnap. Családi magángyűjtemény

¹⁰ id. Brenner József édestestvére Brenner Euália, Kosztolányi Árpád felesége

¹¹ in: családi magángyűjtemény

Csáth „hős mártírként jellemez”: Török Ignác, Poltenberg Ernő, gr. Vécsey Károly, Lázár Vilmos, Schweidel József, Nagy-Sándor József, gr. Leiningen-Westerburg Károly, Knézich Károly. Alattuk mindjárt a következő bejegyzést látjuk: „itt van a hóhér is”, mellette pedig I. Ferencz József, Magyarország apostoli királya. A gyűlölt császár mellett a „hóhérhoz méltatlan feleség”: a tragikus sorsú Erzsébet, vagyis Sissi. A következő lapon Werbőczy Istvánt, a Tripartitum szerzőjét, illetve gr. Andrassy Gyulát látjuk, akiket Csáth államférfiaknak tart. A művész kategóriába hárman kerültek: Munkácsy Mihály, a legnagyobb magyar festő, Liszt Ferenc, a zongorakirály és – meglepetésünkre – Egressy Gábor színész. A művészek után hősök következnek: Hunyadi János, Kinizsi Pál, Perczel Mór, II. Rákóczy Ferenc, Zrínyi Ilona, Gábor Áron, Bocskay István, Bem (József) apó és végül Deák Ferenc, a Haza bölcse. Utánuk a következő feliratot láthatjuk Csáth tollából: „volt a magyarnak néha-néha (még az Árpádokban) egy-egy jó királya is. Itt Szent Istvánt, Szent Lászlót és Nagy Lajost (?) láthatjuk, mellettük pedig Könyves Kálmánt, a következő korántsem hízelgő megjegyzéssel: „ezt már nem tartom bölcseknek”. Az utolsó oldal piramisszerűen van elrendezve. Legfelül Mátyás, az igazságos képmása áll, majd „most legutoljára a Magyarok szentháromsága”: Árpád, a honalapító, Kossuth Lajos, a szabadság apostola és Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar.

Igy látta a hősokeket, a történelmet az ifjú Brenner József 1901-ben. Ha figyelmesen megnézzük az iménti listát, egyértelműen konstatálhatjuk, hogy azon döntő többségben vannak a szabadságharc, illetve a reformkor képviselői.

A nagypolgári életmód, az otthoni nevelés jó alapokat biztosított az ifjú Csáthnak, aki unokatestvérével, Kosztolányi Dezsővel együtt gyorsan kitűnt társai közül. Gimnazista naplójából tudjuk, hogy írt, komponált, festett, s nem múlt el hét, mely nyilvános fellépés nélkül telt volna el. Már 1901-ben zenekritikákat, karcolatokat ír a Bácskai Hírlapba, a következő évben második díjat kap a Széchenyi és Vörösmarty című városi pályázaton, ahol az első helyezést Kosztolányi Dezsőnek ítéli oda a zsűri. Az 1903/4-es tanévben huszonnyolc pályamű közül Arany élete és működése a szabadságharc után című munkája a legjobbnak bizonyult. Ekkor már elindul

az irodalmi pályán is. Első művei a Fekete kutya, a Mese a kávéházról, Szabolcska Mihály jellemképe, illetve a Kályha című verses novella meghozza számára az első irodalmi sikereket.

Egy évre rá a Bácsországból és a Bácskai Hírlapban politikai gondolkodását is feltárja a nagyközönség előtt, igaz írásait távolról, a messzi Budapestről küldi, mivel ekkor már beiratkozik a budapesti orvosi fakultásra.

A házszabály-revizió és a nagy obstrukció időszaka ez, amikor a kormánypart (a Szabadelvű Párt) vereséget szenved a Függetlenségi Pártból, a Néppártból, a Szabadelvű Párt disszidenseiből (élükön Apponyi Alberttel), a Bánffy-féle Új Pártból, a Demokrata Pártból, a nemzetiségiekből valamint a pártokivüliekből álló koalíciótól. A belpolitikai feszültségek idejében kezd Csáth publikálni, amikor az uralkodó Fejérváry Géza báróra ruházta rá a miniszterelnöki tisztséget.

Mielőtt Csáth politikai írásait, filozófiai gondolatvilágát vizsgálnánk, néhány mondatban emlékezzünk meg a Bácskai Hírlapról, hogy ennek tükrében tudjuk Csáth publicisztikáit benne elhelyezni.

A Bácskai Hírlapot 1896-ban alapította dr. Csillag Károly, azzal a céllal, hogy Szabadkán napilapot teremtsen. Kezdetben a lap – ahogy a fejlécében is olvashatjuk: „társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi lap” volt, de már a következő évben, egészen pontosan december 17-én a lap bejelenti, hogy politikai témákkal is kíván foglalkozni. Irányvonalát pontosan meghatározza a vezércikk, mely többek között így ír: „Bánffyra absolute nem akarjuk ráfogni, hogy nagy ember, sem, hogy örökké fogja kormányozni Magyarországot – sem pedig, hogy Magyarország „általa” rendeltetett útján eszközöndő kormányzata az alkotmányunk előnyére fogna történni – viszont ha Kossuthék átlélik azt a határt, amelyen túl hazánk alkotmányossága érdekében kifejtett harc csak céltalan és az ország ügyeit hátráltató küzdelem lesz: véleményünk nyílt kimondásától tartózkodni nem fogunk, épen úgy, amint nem engedjük azt mondani, amit egyes elfogult és politikailag és tán egyébként is lekötött lapok mondtak, hogy a Kossuth által tervezett obstrukció a hazaárulással egy jelentőségű, mert az obstrukciót is mindaddig, amíg bécsi minta szerint el nem fajul, parlamentáris eszköznek tartjuk¹²”

A fentiekből jól látható, hogy a lap az ellenzék,

¹² in: Bácskai Hírlap, 1897. december 17.

egészen pontosan a Kossuth Ferenc köré gyülekező ellenzék nézeteit osztja, tehát elméletileg függetlenségpárti. Azonban, figyelmeztet arra is, hogy ellenzékiége egyben nem jelenti azt, hogy korlátlanul az egyik oldal szolgálatába állna, sőt, éppen ellenkezőleg: a sorokból kitetszik, hogy a lap magát tartja inkább függetlennek, szerkesztéspolitikájába nem enged beleszólást sem a kormánynak, sem az ellenzéknek. Az újság többször támadja a Mamuzsits klánt, azonban 1902-ben a polgármester leváltásakor védelmére kel, mondván, hogy olyan tények folytán függesztették fel, amelyeket a kormány éveken át jóváhagyott.

Ez az év igen jelentős változást hoz a lap életében, mivel április 6-án dr. Csillag Károly és Braun Henrik nagy álma megvalósul: napilapot adhatnak az olvasó kezébe, politikai napilapot, mely hetente hatszor jelent meg, hétfő kivételével. 1904-től a lapot Braun Henrik egyedül szerkeszti, s egyre inkább a Függetlenségi és 48-as Párt vonzáskörébe kerül, ekkor Csáth és Kosztolányi nevét a belső munkatársak névsorában találjuk, ahogy Lovász Márton neve is feltűnik a lapban. Olyannyira, hogy 1906-ban, amikor is dr. Baloghy Ernő átveszi a főszerkesztői tisztséget, illetve a felelős szerkesztői poszton Braun Henrik viszi tovább a lapot, a fejlécben ott szerepel a következő mondat: „a Bács-Bodrog vármegyei Függetlenségi és 48-as Párt közlönye”.

Az 1906. június 17-i vezércikk azt írja, hogy „tíz esztendővel ezelőtt bontotta ki a „Bácskai Hírlap” Bácsbodrog vármegyében a független Magyarország zászlaját, hirdeti azóta a magyar nemzet profétájának: Kossuth Lajosnak ígéit és ülteti el a negyvennyolcas eszmék plántáját Bácsbodrog vármegyének véráztatta földjébe. (...) Büszkén tekinthet vissza a „Bácskai Hírlap” tizesztendő múltjára, mert vész, vihar, harci tusa jelzi küzdelmes útját az egész vonalon. Az egykor hetenként négyszer megjelenő ujság, nem törődve a közönnyel, mellyel esztendőig kellett küzdeni, a magyar állameszméért, a nemzeti kultúráért és a magyarság hegemoniájáért kelt síkra. – Majd napilappá vállott, hogy a negyvennyolcas eszméket minél hathatósabban terjeszthesse. Soha nem tántorodó hívséggel lobogtatva a független Magyarország zászlaját – szórta ezernyi nyilait az egymást követő hatvanhetes kormányok és a szabadelvű pártnak nevezett, most immár porba dőlt

hatalmas kolosszus elé¹³”

Ilyen volt hát a lap, így vélekedtek annak szerkesztői. De hogyan látta a politikai eseményeket, hogyan kommentálta azokat Csáth? Példaként álljon itt a Budapesti választások címet viselő írás, mely a Bácskai Hírlap 1905. január 29-i számában jelent meg: „Hogy a szabadelvűség, amely nem program, nem cél, nem eszköz és sosem volt egyéb, mint frázis, kipusztul a mi hazánkból, mint már egyebütt is. És a 48-as pártnak miért van jövője? Nem azért, mert egy elavult és részeiben hasznavehetetlen viszonyokat akar alkalmazni fönnálló és gyökeresen megváltozott állapotokra, de igenis azért, mert a jelen körülményeivel számolni tudott, mikor a szabadelvűséget a likából a farkánál fogva húzta ki és így szólott: ezen hazugsággal a magyar föld népeinek érdekében – akiket eddig bolondított – végezni kell. Ez igazság és szükség volt! Kérdés, hogy az, amit ezután tesz majd, igazság és szükség lesz-e. Ha lesz, akkor jó, akkor függetlenségi párt jut majd uralomra. S bár névleg ilyen, de tényleg nem fog visszatérni a 48-as számra, mely dicsőséget, de múltat jelent... mert az övé a jövő. (...) A nagy Tisza, a finom gróf sikere fizetett hordárok kezében. Mert jegyezzük meg: a fennálló rendnek igazi elvi híve nincs, csak érdekeltje, fizetettje. Ez a mondás, ki kell jelentenem, csak a szabadelvűségre áll, mert ugye szabadelvűség átalakulva konzervativizmussá borzasztóan, lehetetlenül csúnya ellent. S a magyar szabadelvűség immár nem más, mint konzervativizmus¹⁴.”

Mit olvashatott ki ebből a korabeli olvasó? Értelem-szerűen a végnapjait élő Szabadelvű Párt elleni kritikát: azt, hogy a kormány által képviselt liberalizmus hatalma megmerevedett, a szabadelvű szisztéma kétségtelenül válságba került. Azonban az élesebb szemű olvasó felismerheti: Csáth kritikával illeti 1867-et mint a múltat konzervált, lépni nem tudó kiegyezést (amit a történelem mára már bebizonyított), de ugyanakkor elutasítja a 48-as alapokra való visszatérést is. Közvetve bár, de kifinomultan támadja a Függetlenségi Pártot is. Újnak kell jönni – mondja a sorok között kimondatlanul, mely újnak a jövőt kell meghoznia.

De nézzük, hogyan vélekedik majd egy év elteltével, decemberben ugyanerről a kérdéstről: „A kapzsi, hazát árulató Tisza István – még kisül – végeredményben

¹³ in: Bácskai Hírlap, 1906, június 17. A mi zászlónk – vezércikk.

¹⁴ in: Bácskai Hírlap, 1905. január 29.: A budapesti választások

csak ama híres lovas nemzethez számítódik, amely, amikor a legnagyobb veszedelem vagy a nyakán, az utolsó pillanatban megbocsát az atyafiának, akire halálosan haragudott (isten tudja miért), és mégis csak az igazi ellenséget üti. Szomorú egy kép. A mi kultúra nélküli társadalmi életünk, amely a Tisza Istvánok miatt nem tudott szert tenni kultúrára – ez a különleges, felemás szociális képződmény: ez szülte a Tisza Istvánokat, akik megvannak, amióta csak a nyugati kultúrának ama bizonyos család speciális érdekeiből összeoltogatott, burjánzó növénye, Ausztria meg nem bolygatta a becsületes, magának való fejlődésben (...). Amikor az arisztokratikus és tisztán látó Apponyi, a nemes, higgadt Kossuth Ferenc közösen találkoztak abban a gondolatban, hogy az általános választói jogot minden veszély nélkül el lehet fogadni az egész nemzetnek, amikor mindenki érezheti, hogy az elmérgesedett és pimaszságokkal megterhelt társadalmi élet immár véglegesen javításra szorul, amikor nincs kétség felőle, hogy a mai politikai helyzetet csak egy nemes, tiszta megújhódás oldhatja meg, amelyben minden magyar önzetlenül és teljes erővel dolgozik a hatalom ellen, akkor ezt a dolgot el kell mondanunk. Azt, hogy a holnapi nappal folytatni fogja Magyarország az ősi küzdelmét Ausztria ellen. Az abszolutizmus alattomos szeméibe nézve egy biztos, erős lépést tesz a Jövendőbe¹⁵...”

Újnak kell jönni: tiszta megújhódásnak, szellemi megújhódásnak. Vajon mit akar ezzel mondani Csáth? Csupán a kormány elleni támadásai erre nem adnak, nem adhatnak választ. Hogy kérdésünkre válaszolni tudjunk, tovább kell kutakodnunk. Szerencsénk van, számos publicisztikája fennmaradt. Ezért előbb nézzük meg, hogyan vélekedik a vallásról, az egyházzal, illetve a hittantanításról.

A Bácsország 1905. július 23-án megjelent Csáth nagy vihart kavarázó első publicisztikája a Hittantanításról, melynek előzménye az Egységes hittani tanterv volt, mely ugyanebben a folyóiratban jelent meg. Így fogalmaz: „Magyarországban, a könnyelmű és rosszhiszemű hátramaradottság hazájában senki nem csodálkozik azon, hogy egy szépirodalmi folyóirat egy ilyen című tanulmányt közöl: Az egységes hittani

tanterv. Ez a folyóirat a Bácsország. Idő: XX. Század. Akik azt mondják, hogy: „Nos és mit akarok, hiszen ezt az elfogultságában is tiszteletre méltó, de érdektelen pedagógiai tanulmányt a kutya se olvassa és mi okom van rá, hogy belekössek?”, azoknak azt felelem, hogy az a tény maga, hogy ez az írás nyomtatásban megjelent, igen, hogy szó is lehet arról, hogy ilyen írás megjelenjék – ez a hátramaradottságunk. E sorok írója nem vallás ellen, hanem bármilyen deizmus ellen beszél. Burke fölfedezte a radiobot, életet állított elő, a tudomány az ismeretek kincsesbányájába újabb és újabb tátongó tárnákat fúr... és mi megengedjük, hogy valaki a hittan tanításáról, vagy ami pokoli gúny: e tanítás reformjáról értekezzen. Megengedjük azt, hogy egy ócska rozsdavaját alkotmányt támogassanak, tisztogassanak, holott egy percig se szabadna megtűrni és le kéne rombolni, mert a butaság és szűklátókörűség béklyóiba veri ama élő szervezetet: a tanulóifjúságot, mely ez idő szerint még ennek a kiszolgált, vén alkotmánynak összeroncolt, kivénhedt, kukacos oszlopain fejlődik és él. Vigyázzatok! Óriási baj fenyegeti ezt a drága élő szervezetet. Nem fáj ez a baj senkinek másnak, csak Magyarországnak, mely jelenleg tétlenül kénytelen nézni a nagy veszélyt egy másik nagyobb veszély miatt. Egész bátran, természetesen és igazságosan Ausztriát okoljuk. Ha ő nem köti meg a mi haladó kocsink kerekét, ma Magyarország már büszkén hirdeti a kultúra legnemesebb eszméit, azzal a kultúrországához illő cselekedettel, hogy a hittantanítást az összes iskolában beszünteti. Vége! Lerombolni a félrerágott penészes oszlopokat!... S ezek az oszlopok még állnak! Állnak! Akinek nincs gyermeke, s nem volt gyermeke, csak az tudja micsoda ez... (...) Középkorban középkori etikát tanítsunk! De a XX. Században ibseni és nietzschéi elveket kell adni a jövő férfiainak. Önök összezsapják a kezeiket. Nos, tudják meg, hogy Mózes, Krisztus, Mohamed voltak az óvilág Nietzschéi és Ibsenei. Nekik is kevés követőjük volt, de a követők száma éppúgy rohamosan szaporodott, mint ezen elmeóriásoké, s munkájuk, hivatásuk is – lényegében – ugyanaz vala¹⁶”.

Az írás hatalmas botrányt, felháborodást kavart. Válasz választ követett, de Csáth fokozta a hangulatot,

¹⁵ in: Bácskai Hírlap, 1905. december 19.: Ami történni fog!

¹⁶ in: Bácsország, 1905. július 23. 9-11 oldal: A Hittantanításról

amikor július 30-án így folytatja: „A katolicizmus ereje a formákhoz való kétségbeejtő és görcsös ragaszkodásból állott. Hatalmát azzal tudta fenntartani, hogy soha egy lépést se engedett dogmáiból. A Vatikán falait nem örölte meg az idő. Ott benn nem vettek tudomást a világ fejlődéséről, Meyer, Helmholtz, Leibnitz felfedezéseiről. Ott elzárkóztak a haladás elől, s ebben van az erejük. (...) A pozitívizmus nem törődik a katolicizmussal. De diadalmas előrenyomulása észrevétlenül le fogja söpörni a földről az istenhívés misztikus, de a mai gondolkodó elmét többé ki nem elégítő dogmáit, le fogja söpörni az állításokat, melyeket nem lehet bizonyítani, az elméleteket, melyeknek semmi alapjuk sincs, az igazságokat, melyeket tömjénfüst és orgonazúgás közt hirdetnek, s melyeket a bódító tömjénfüst és muzsika nélkül senki sem hisz el. El fogja törölni a föld színéről a hazugságot, mely az igazság köntösében jár. Eltörli az összes vallásokat, melyeknek hatalmuk, pénzük, kényszerítő erejük és szeges korbácsuk van – s hagy helyette könyveket, melyeket tömjénfüsttel meg nem mérgezett elmék olvasnak. Hagy helyette szemeket, melyek tisztán látnak, mert nincsen előttük erőszakosan föltett, rosszul mutató pápaszem, hagy helyette füleket, amelyeknek nem lesz többé megtiltva az igazság látása.¹⁷”

A vita nem hagyott alább, s Csáth még egyszer kifejti nézeteit augusztus 13-án: „Egy kitűnő gondolat jött kapóra – és most olvasom – mellyel a célokat megmagyarázhatom, mert félreértették. A gondolat Nietzscheé és így szól: >>Ha azelőtt a himlő tette próbára a test erejét és szépségét, és azon embereket, akik a próbát nem állták ki, megölte, úgy ma bizonyára a vallási fertőzés szolgálhat próbájául a szellem erejének és épségének. Vagy győzedelmeskedik fölötte az ember, vagy szellemileg tönkremegy<<. Nos, mi azt mondjuk, hogy ennek a vallási infekciónak nem szabad kitenni az ifjúságot. Nem szabad, mert 50%-nál több nem állja ki a próbát. (...) A mai társadalomnak éppúgy semmi köze az első század krisztusi etikájához, mint a középkorinak a Nietzscheéhez és Tolsztoéhoz. (Ezt tudom, bár nem egészen bizonyos, hogy egy lapot is olvastam az ő írásaikból.) Azt a jogot is merészkedem magamnak venni – bár távol állok, hogy a >>kisujjamban legyen mind kettőnek a tudománya<< – hogy egy kalap

alá sorozzam őket, mert vallom, hogy az ő gondolataikból fog kifejlődni a jövő etikája. Azt is állítom, hogy mindkettőnek a morálja az anarchizmus jegyében született¹⁸.”

A kép már dereng: XX. század, Nietzsche, Spencer, pozitívizmus, hátramaradottság, Ibsen, anarchizmus. A kulcsszavak megkeresése után már kezdünk tisztán látni, kezdjük érteni Csáth filozófiai, s ezáltal politikai nézeteinek egészét. De ne hamarkodjunk el összegzésünket, lépünk tovább, s időzzünk el pár percig a tanításról vallott véleményénél:

„A magyar ifjúságot, az európai középiskolák ifjúságát szándékosan, rosszakaratúan, kiszámítva elbutítják, nem a tanárok, hanem a kormányok, melyek a régi középiskolai nevelés rossz, káros rendszerét megtartják, s tömik az ifjút régi, unalmas, inpraktikus, észt roncsoló tudományokkal, halott nyelvekkel, nyakatekert természettudománnyal – mindez miért, hogy az ifjúság akaratlanul is a konzervativizmus béklyóiban maradjon felnőtt korában, hogy a világ régi lassúsággal haladjon előre. Hogy azok: a hatalmon lévők – kinek e haladás veszedelmes – tovább is hatalmon maradjanak. Az ifjúság fogékony tiszta agyvelejének tudatos, ellenséges pusztítása ez, melyen segíteni kell! (...) hogy a középiskola csakugyan erőszakot tesz a leendő Emberen, az kétségtelen. Ugyan mit szól valaki ahhoz az abszurdumhoz, hogy 5-8 gimnáziumban, azaz akkor, mikor a fiatalság esze forrongásban, fejlődésben van, mikor nagy gondolatok és az élet igazságainak megismeréséhez formálódik az agyveleje, amikor meg kéne vele ismertetni a természettudományi gondolkodás minden erősségét, szépségét, önállóságát, férfiasságát, mikor emberré kéne nevelni e gondolkodás által, mert hiszen enélkül tudós nem lehet... a vallástan tankönyvét adják a kezébe, mely nevetséges félszeg modorban bizonyítgatja, hogy a szentírás nem csak szép mesés – és nem éppen hiteles – történeti könyv, hanem egyenesen az égből szállott alá. (...) Az egyetemi tanulásról következik most néhány följegyzésünk. Az bizonyos, hogy ez ideális módja lenne az emberiség tanításának. Hiba csak, hogy az egyetemen nem az emberiséget tanítják itt érettségi bizonyítványt, születési oklevelet, indexet és „pénzt” kérnek. Pedig mennyivel egyszerűbb

¹⁷ in: Bácsország, 1905. július 30. : Még egyszer a hittanításról

¹⁸ in: Bácsország, 1905. augusztus 13., 4-5. oldal : Még egyszer – és utoljára – a hittanításról

és helyesebb lenne kinyitni az egyetem kapuit: s tanuljon, aki akar, a vizsgálatokon pedig kiderül, hogy tud-e annyit, amennyi kell. Az egyetemeken ugyanis tandíjat kell fizetni! A budapesti egyetemből a magyar állam 800.000 korona tiszta hasznot szí ki évenként. (Hivatkozom a rektori jelentés 1904. évi szövegére.) Nem költ rá tehát semmit. A katonaság pedig kapja a milliárdokat – s mi hasznot ad??! Ha a tervink különösnek, lehetetlennek látszanak, vagy látszottak, kérdezzük, nem bukfencet hányó állapot-e a mai??! Hasznot húzni a haza fiainak a hazáért, a haza dicsőségére teljesített munkájából!! Bécsben, hiszen a bécsieket se veti föl a pénz (nekik is kell civilistát, meg katonát fizetni) a tandíj körülbelül 12 forint nálunk 75. Amerikában természetesen más állapotok vannak, s ez az az ok, mely kétségtelenné teszi, hogy a műveltség, az erő, az igazság az Újvilágba költözött. Kapaszkodhatunk – mint ahogy kell – szónokolhatunk mi néhányan, az öreg Európa menthetetlenül siet a lemaradás felé. Mert le fog maradni a vonatról, arról mely tovaszállítja az emberiséget a haladás sínein. Arról van szó, hogy mikor marad le. (azt csak megteszi az öreg, talán van annyi esze, hogy lehetőleg későbbre halasztja ezt az időpontot. (...)) Elő a poggyászokat! A régi holmit pedig ne vigyük magunkkal, dobjuk el a szemétre. Gyorsan, gyorsan!¹⁹

1905-ben járunk, s Csáth már világosan felismeri azt, amit a nagy tudósok csak a század végén mertek papírra vetni. Nevezetesen, hogy Európa a századelőn veszítette el elsőbbségét a világporondon. Modernizációt követel, radikális megoldással: „a régít pedig dobjuk a szemétre” – mondja.

A Szabadka politikai életét összefoglaló részben szót ejtettem a magyar-bunyevác (horvát) szembenállásról, annak okairól. Hogy Csáth politikai és filozófiai felfogásáról pontos képet fessünk, ezt a kérdéskört is meg kell vizsgálnunk. Kitűnő lehetőséget ad erre immáron a város politikai életét ismerve, a Bácskai Hírlap 1905. augusztus elsejei számában megjelent írás, melynek már a címe is sokat mond: A betiltott horvát színelőadás. Maga a publicisztika azonban nemcsak a nemzeti kérdéssel kapcsolatban ad számunkra választ. Megtudjuk belőle azt, hogy hogyan vélekedett a magyar vidéki értelmiség erről a fontos kérdésről, de

többet is mutat. Nevezetesen, a századelején felkapott, a ma embere számára visszataszító *szociáldarwinista* tanok is megbújnak a mondatokban.

Nézzük az írást: „Szudárovich doktor úr!... Ön elment Szabadka város főkapitányi hivatalába és ott megkérdezte, hogy miért tiltották le „azt” a horvát nyelvű színelőadást. Horvátul kérdezte meg. Kíváncsi volt rá? Nem tudta elképzelni, miért történhetett? Vagy azt hitte, jogtalanul történt? Szudárovich doktor úr, ugye ott megfeleltetek önnek? Magyarul. Ami nem annyit jelent, hogy gorombán, dölyfösen, hanem udvariassággal és türelemmel! Szudárovich doktor úr, nem gondolja, hogy a világ semmilyen más államában nem kapott volna a kérdésre más feleletet, mint azt, hogy ajtót mutattak volna önnek? De hát mi Magyarországon vagyunk, ahol a nemzeti fejlődés ellenségeit nem bántja senki, mert olyan erős, egészséges és hatalmas a mi szociális testünk, hogy nagy erejében bizakodva nem törődik a rajta élősködő, keresztül-kasul rágó férgekkel. De el fog jönni az öntudatra ébredés ezen ideje is. Bizonyosan. Addig csak kérdezzünk valamit öntől, Szudárovich doktor úr! Miért nem mondják meg nyíltan, hogy mit akarnak? Azt akarják, hogy horvátosodjunk el mindannyian? Hogy horvátul beszéljünk, írjunk, érezzünk!!? Álljanak ki a törekvésükkel nyíltan, szerezzenek az országgyűlésen többséget és tegyék horváltá az országot. Megengedjük. Nem nyúl önökhöz senki egy újjal sem. Mert ha önök lesznek többségben, önöknek lesz igazuk! Mondják meg hogyan akarják? Megalapítani a nagy keleti szláv birodalmat és összefogva az északi szlávokkal megcsinálni a szlávok világbirodalmát, mely eltörpít a kevésbé életképes, a kevésbé előrehaladott germán és román fajokat? Ezt akarják? Csinálják meg. A történelem szentesíteni fogja az önök működését. Vagy ne valljanak be semmit. De dolgozzanak alattomban, takarékpénztárakkal, lapokkal, színelőadásokkal, egyesületekkel. Tiporják a magyar törvényeket, amíg a magyarság engedi ezt, beszéljenek horvátul amennyit akarnak? Az országgyűlésen, az utcán, a villamoson – a városházán, a közgyűléseken, otthon, a cselédekkel, barátaikkal és gyerekeikkel. Mert ha lehet, akkor szabad is. Igazuk van! De ismerjék el, hogy amint önöknek, a kicsiny, de régi horvát nemzetnek joguk van

¹⁹ in: Bácskai Hírlap. A Magyar Középkolaügy. A három részben megjelent tanulmány időpontja: 1905. január 1., január 8., január 15.

az élethez – jogunk van nekünk is: a szintén kicsiny és nemkülönben régi magyar népnek. Ismerjék el – s ezt el fogjuk majd magukkal ismertetni – hogy a mi életünket, a mi nemzeti létezésünket éppúgy szabad védeni önök ellen – ha önök mibelőlünk és mi ellenünk élnek – mint ahogy önök védekeznek, Szudárevich doktor úr, a mi barbár beolvasztó energiánk ellen, mely a mi társadalmunknak épp oly életnyilvánulása, mint a tömegeknek a vonzásokésség, a nehézség. Ne haragudjanak meg kérem, hogy mi csak élni akarunk. Mi nem haragszunk meg, ha van önökben annyi tiszteletreméltó nemzeti energia, hogy a nyelvüket nem felejtik el. Ámde gondolják meg ezt: Lehetnek – és vannak is – önök közt olyanok, akik így gondolkodnak: Én Magyarországon élek (mert jól esik, mert itt tudok a legtöbbet keresni, mert itt a legkényelmesebb, stb.), s ezzel a magyarság szociális testének vagyok egyik tagja, egyik sejtje. Mint ilyenek, a saját egyéni dolgaim mellett van hivatásom és kötelességem a társadalom iránt. Ennek pedig a legjobban akkor felelhetek meg, ha átalakulok, úgy, hogy ezen életműveletnek a legalkalmasabb, a legkönnyebben eleget tehessek. Ez így jó nekem! Tehát a gyermekeimet magyarul tanítom, megtanulok magyarul beszélni magam is, tisztelem az állam törvényeit. Mert a nevem: magyar polgár!... Ismerjék el, hogy ilyen ember sok van. Ezek az emberek a élet, a természet hatalmas törvényeit követik. Önöknek nincs joguk e törvények ellen harcolni. Mert erre senkinek se volt, se nincs, se nem lesz joga. Aki megteszi, annak a rövidebbet kell húzni. Gondoljuk ezt meg, kérem, Szudárevich doktor úr, és ne merjék ezeket az embereket bántani. De mondjuk, önök bíznak még a nagy keleti szláv birodalomhoz. Ehhez is joguk van. Megtehetik, hogy a mi szociális tekintetünkben improduktív, mozdulatlan elemek szerepeljenek, megtehetik, hogy dacoljanak a természet törvényeivel, a mi beolvasztó erőnkkel azt mondva: >>Mi át nem alakulunk!<< De vigyázzanak akkor. Ha önök – a tétlen sejtek – nem dolgoznak a mi szociális testünk hasznára, azt még nem bánjuk. Végre is pótolják az önök munkáját a többiek (hiszen tudja – doktor úr – ez az ön mestersége), de amelyik percben a mi életfolyamatainkat hátráltatják, amelyik percben mérges anyagokat juttatnak a mi vérkeringésünkbe... a kés után nyúlunk. Az operációs kés után, és kioperáljuk

a testünkől a mérges mirigyeket. Igaz-e, Szudárevich doktor úr – hiszen tudja, mert az ön mestersége – igaz-e, hogy ez az élet rendje. A nagy életé. S ha azt hiszi, hogy nem igaz, cáfolja le nyíltan ezt a tudákos írást. Cáfolja le, ha jobban, vagy másképpen tudja. A magyarság meghallgatja önt, mert türelmes. De ha nem tudja másképpen, és mégis azokkal tart, akik a mi szép, fejlődő életünket mérges anyagokkal akarják megrontani, akkor egy napon eléri önt is az operációs lancetta. Ezt egy olyan ember írja, aki öt nemzedék előtt még nem volt magyar, de akinek a dédapái jól ismerték a természet, a nagy Élet törvényeit... és beolvadtak a magyarságba, attól az időtől fogva, hogy beleharaptak a magyar kenyérbe. Ezt meg fogják tenni az ön fiai is, — Szudárevich doktor úr! – s még inkább azoknak gyermekei, akár akarja ön, akár nem. De meg kell, hogy tegye ön is, mert ön – Szudárevich doktor úr – művelt ember, és így higgadtan tud ítélni a tények fölött. Ha pedig önnek mást mondanak a tények mint nekünk, arról is elbeszélgethetünk... De csak itt, Magyarországon, Szudárevich doktor úr²⁰!”

A kor embere volt tehát Csáth, s a magyar elithez hasonlóan a nemzeti kérdésben korántsem képviselt toleráns nézeteket. Sőt, egyenesen az asszimiláció híve volt, amit tudományos – darwini – oldalról igyekezett megközelíteni. 1905-ben íródott ez az írás, a nagy politikai válság kellős közepén. A polgári Csáth, az ekkor már orvosi tanulmányait folytató ifjú Brenner – mai szemmel nézve – sajnos ebben a kérdésben nem tudott túlrugaszkodni a korszakon, a korban melyben élt. Mondatai a kisebbségi sorsban élő magyarok számára ma is ismerősek, hiszen fordított előjellel – a fentieknél hol durvábban, hol finomabb árnyalatokkal – a mai napig ezt, a többségi nemzetek részéről uralkodó véleményt hallhatja. Csak az idő és a szerepek cserélődtek.

A megszólított ebben az esetben egy horvát származású orvos, de korántsem csak neki írdtak a fenti mondatok, hanem az országban élő többi nemzetiségnek is. Az, hogy abban az időben Szabadkán a magyarság a horvát/bunyevác nemzeti ébredést látta, s ezáltal ezen népcsoportokhoz kötötte a pánszlávizmus eszményét, természetes: Szabadkán ugyanis a szerbek – mint már említettem – akkor a

²⁰ in: Bácskai Hírlap, 1905. augusztus 1., 2. oldal

lakosság négy százalékát tették ki, ahogyan a zsidók is. Később, jóval később – mint látni fogjuk – öccsének írt magánlevelében a horvát nemzetéről teljesen más hangon ír, mint amit most tapasztalhattunk.

A nemzetiségi kérdésen kívül a fenti publicisztikának egy másik fontos hozadéka is van. Jelesül, maga Csáth írja meg gyökértelenségét, azt, hogy családjá elmagyarosodott. 1905-ben a családot, a fényes karrier és megbecsülés ellenére tehát még komolyan foglalkoztatta ez a kérdés.

Több szempontból vizsgáltuk eddig meg Csáth publicisztikáját. Láttuk, hogyan gondolkodik a Szabadelvű Pártról, hogyan látja az 1905-ös politikai-alkotmányos válságot. Betekintést nyerhettünk egyházpolitikai elképzeléseibe is, ahogyan megismerhettük filozófiai gondolatvilágát. Megtaláltuk azokat a kulcsszavakat, amelyekkel írásaiban operál. Megismertük a nemzetiségi kérdéstről való vélekedését is. Közel vagyunk hozzá, hogy az általános következtetéseink után megrajzoljuk az ifjabb Brenner József politikai és filozófiai felfogását. Azonban a fenti publicisztikák, kivétel nélkül 1905-ben íródtak. Mivel általános képet igyekszünk festeni, nem elégedhetünk meg egyetlenegy év feldolgozásával. Különösen akkor nem, ha tudjuk, hogy a fentieket tizennyolc éves korában mint elsőéves egyetemista vetette papírra. Az évek folyamán, ahogy a világról összeszedett tudása folyamatosan nőtt, minden bizonnyal változnia kellett Csáth gondolkodásának is. Mint önéletrajzában írta, a Nyugatnak alapítása óta munkatársa. A lapot nem kell bemutatnom olvasómnak, így röviden – szinte emlékeztetőül – jegyzem meg róla csupán a legfontosabbakat.

A Nyugat 1908-ban indul, Ignó Hugó fő-szerkesztésével. Szerkesztőként dolgozott Osvát Ernő és Fenyő Miksa. A lap fő mecénása Hatvany Lajos és Fenyő Miksa volt. Osvát Ernő fontos személyiség a fiatal lapnál, mert számára csak egy dolog volt fontos, a tehetség. Nem csak a már bevált nagy öreg írók írásait publikálta - ahogy Hatvany Lajos akarta -, hanem a fiatal tehetséges költőket, írókat pártolta. A lap címe utal a nyugati mintákra, tehát nem a mélyebb magyar gyökerekben keresik az irányt, hanem a nyugati filozófiákat tartják követendőnek. Arra keresték a választ, hogy a magyar kultúra miben tud kapcsolódni az európai kultúrkörhöz. Gyakran kigúnyolták a nyárspolgári réteget, mindezek ellenére a Nyugat polgári lap volt. Lírikusai: Ady, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula, Füst Milán, Kaffka Margit, Tóth Árpád. Novellistái: Kosztolányi, Csáth Géza, Szabó Dezső, Kaffka,

Karinthy, Tersánszky-Józsi Jenő, Gellért Oszkár, Krúdy Gyula. 1929-ben Osvát Ernő öngyilkos lett. A szerkesztői feladatokat Babits és Móricz veszi át. A tényleges munkát Babits végezte, Móricz csak névlegesen volt szerkesztője a lapnak. Sok konfliktus volt kettejük között, ami abból adódott, hogy míg Móricz paraszti, addig Babits polgári származású volt. 1933-ban Móricz kilépett a laptól és helyére Gellért Oszkár került mint szerkesztő, aki Babitscsal együtt (Babits 1941-es haláláig) szerkesztette a lapot. A költő halála a Nyugat életére is pontot tett, 1941 után a hatóságok nem engedélyezték további megjelenését. Utódja az 1941-től megjelenő Magyar Csillag.

Az alapokat már láttuk, most röviden, egyetlenegy tanulmányának részleteit kiragadva vizsgálódunk, 1913-ból. Csáth érett, felnőtt felfogásával kapcsolatban azt keressük, hogy mennyiben hatott rá a budapesti légkör, mennyiben szabott új irányt gondolatainak a Nyugat.

A Pesti Napló 1913. május 4-én 35-36-ik oldalán jelenteti meg a Vallások és mítoszok pszichológiája című tanulmányt. Ebből ragadunk ki most három részletet.

„Évezredekem keresztül figyelték, tanulmányozták az emberek a természetet, az égitestek mozgását, a népek életét, az állatokat, a növényeket és a kristályokat, és mégis a Krisztus utáni XIX. századig kellett várnunk, hogy megismerhessük a nagy kozmosznak, az életnek a titkát. Darwin fejtette meg. Ő akadt rá az összes talányok kulcsára. Ő tanította meg bennünket látni a zűrzavaros rejtelmek óriási labirintusában, ő volt az, aki kinyitotta füleinket, mint valami lángeszű karmester, hogy csodálatos módon megértesse velünk az isteni szimfóniát, amelynek eddig csupán a nagyszerű hanghatásaiban, édes dallamaiban, bámulatos ritmusában tudtunk gyönyörködni, mialatt a nagy zenemű mélyebb értelme, apróbb szépségei és főleg egész összefüggése rejtve maradt előttünk. Mert azt mutatta, magyarázta meg nekünk, hogy az életnek nincs titka. Hogy az életnek egyetlen célja az élés, az élet, s amit látunk magunk körül, az nem más, mint küzdelem a létért, az életért. (...) Nehéz megérteni, hogy a pszichológusok, így Herbert Spencer is, miért származtatták és származtatják a vallásokat az istenfogalomból. Az ilyen szilárd lelki képződményben, mint a vallás, hatalmas közvetlen szükségszerűségnek kell megnyilatkoznia, másképp nem lehetne szilárd. Hatalmas szükségszerűséget pedig csak közvetlen életösztön produkálhat, amilyen az önfenntartási ösztön. A természeti égi jelenségek (vihar, mennydörgés) megmagyarázására,

szóval az igazság kiderítésére szolgáló vágy, amely oki kapcsolatokat keres, és így találja meg mint végokot az istent – ha végeredményben erős is, és erős, mert az igazság megismerése mindig életérdeünk – mégsem közelítheti meg az önfenntartási ösztön erejét, amely egészen közvetlenül nyilvánul meg a lélek hallhatatlanságára vonatkozó fantáziában, vágyteóriában. (...) Egy ilyen általános vallási tanítás például a túlvilági életben való jutalmazás és büntetés gondolata. A való életben azt látjuk, hogy nincs igazság. Hogy a jóság, azaz embertársaink egzisztenciális érdekei iránt való kíméletességünk nem részesül jutalomban, továbbá a gaszágok, vagy tisztábban kifejezve a mások egzisztenciális érdekei ellen elkövetett önző akciók, sértések (rablás, ölés, rágalom) nem nyerik el büntetésüket, hogy a szorgalmas munka sokszor nem jut eredményhez, a semmittevés pedig gyakran nagyszerű előnyökben részesül – mindezekkel a tapasztalatokkal szemben, amelyeknek konstatálása, elgondolása egy-egy súlyos egzisztenciális sérelmet képvisel, a vallás egy kibékítő, megnyugtató teóriát állít: kijelenti, hogy a túlvilágon igazságos ítélkezés leend²¹.”

Az alap, a lényeg tehát nem változott: Darwin, Spencer továbbra is Csáth központi gondolataiban szerepel. Két újabb kulccsal gyarapodtunk. Az egyik az igazság megismerése, a másik pedig a természettudományok fontosságának hangsúlyozása a modern XX. században.

Az áttekintés után bátran kijelenthetjük, hogy Csáth gondolatvilága, politikáról és filozófiáról vallott nézetei a polgári radikalizmushoz állnak a legközelebb, egyedül a nemzetiségi kérdésben nem azonosult a Jászi Oszkár nevével fémjelzett gondolatokkal. Hogy miért? Erre talán a nemzetiségi környezet, Szabadka fordulatokban gazdag politikai élete adhat választ: a vegyes etnikumú területeken a magyar értelmiség érzékeli a nemzeti ébredés folyamatát, látja és érzi a pánszlávizmus veszélyét. Egyetlen megoldásként pedig a Lex-Apponyit tartja, mivel úgy véli, középtávon egyedül az asszimiláció biztosíthatja a magyar hegemoniát, s egyáltalán az ország fennmaradását.

Jászi Oszkár és a polgári radikalizmus

Az évszázad első esztendejének január hónapjában jelent meg a Huszadik Század első száma, mely Jászi Oszkárnak és barátainak a modern Magyarország megteremtése érdekében indított folyóirata volt. A folyóiratot a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem frissen végzett joghallgatóinak egy csoportja kezdeményezte. Ehhez a körhöz tartozott többek között Jászi Oszkár, Kenéz Béla, Szántó Menyhért, Vámbéry Ruzstem, Szabó Ervin, Berinkey Dénes. A kör tagjai hetente egyszer a Rana Rossa nevű olasz étteremben találkoztak, s itt vitatták meg Herbert Spencer nézeteit. A tudományos vitákban természetesen felmerültek az aktuálpolitikai kérdések is: Magyarország szociális-társadalmi problémái, az általános, titkos és egyenlő választójog bevezetésének esélyei, annak szükségessége. A közös gondolkodás magával hozta a nézetek összehangolását, illetve az általuk megkerülhetetlennek tartott agrárreform alapjainak felvázolását is.

A lap meghatározó szerepet játszott a Társadalomtudományi Társaság megszületésében is, egy évvel később alakult meg. A Huszadik Század egy olyan „tudományos politika” kidolgozását tekintette feladatának, mely képes bevezetni Magyarországot a „művelt népeknek gazdag, kultúrás és szabad, testvéri közösségébe”, és amely 1907-ben - hitük szerint ezen elvekre alapozva - lefektette az „új Magyarország” megteremtésének politikai programját. A lapot az utókor, nemcsak a késői, hanem a közeli is, igen ellentétesen ítélte meg.

Az alapítástól 1902 végéig, Gratz Gusztáv szerkesztőségének időszakában, a folyóiratban három irányzat mutatható ki. Közjogi, jogdogmatikai problémákkal foglalkozott Illés Jenő, Balogh Jenő, Pekár Károly, Weis Jenő. A liberalizmust elsősorban Gratz Gusztáv elemezte. Jászi, Somló Bódog, Wildner Ödön, Zigány Zoltán az evolucionizmus gondolatával összefonódó radikalizmussal foglalkozott, figyelemmel kísérték a legújabb gazdasági, kulturális jelenségeket, az új szociológiai irodalmat, tiltakoztak a klerikalizmus és az agráriusok előrenyomulása ellen.

Hogy alátámasszuk azon vélekedésünket, miszerint Csáth Géza a polgári radikálisok táborába tartozott, szükséges röviden áttekintenünk a liberalizmus, a

²¹ in: Pesti Napló, 1913. május 4. Vasárnapi conférence sorozatban a Vallások és mítoszok pszichológiája című tanulmány

szociáldemokrácia, a szocializmus, illetve a polgári radikalizmus lényegét, különbségeit is. Elemzésünkkor figyelemmel kell lennünk az 1906-os korszakhatárra, melyet mindenekelőtt a Társadalomtudományi Társaságban az év augusztusában lezajlott szakítás indokol. Ekkor dőlt ugyanis el, hogy a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság egyértelműen a radikális erők orgánuma lesz. A Társaság 1906. augusztusi rendkívüli közgyűlésén választmányi tagul választották Kristóffy, a volt belügyminisztert, Gratzék viszont úgy gondolták, hogy a Társaság ezzel a lépésével irányt változtatott, emiatt a vezetőségnek le kell mondania. Gróf Andrássy Gyula, a Társaság elnöke benyújtotta lemondását, az összehívott rendkívüli közgyűlés pedig a radikális irány mellett foglalt állást, így a liberálisok (Gratz, Hegedűs Lóránt) és a radikális iránnyal egyet nem értők a Társaság elhagyására kényszerültek.

A szakadás nem független az 1905-1906 folyamán a magyar belpolitikában, illetve a nemzetközi szinten bekövetkezett változásoktól. A Szabadelvű Párt vereségét követő kormányzati válság magával hozta a szociáldemokrácia megerősödését, míg külpolitikai szinten az 1905-ös orosz forradalom az örökkévalónak hitt társadalmi értékek és intézmények létjogosultságát kérdőjelezte meg. Ezek voltak azok az események, melyek után a korabeli közhangulat úgy vélekedett, hogy elvben már nem reménytelen a fennálló viszonyok megváltoztatása. Ennek egyenes következményeként pedig az értelmiség egy része szerint elképzelhetővé vált az is, hogy a magyar politikai játéktérben a közjogi alapon történő megosztottságot egy új, a progresszió/reakció törésvonal mentén kialakuló tagoltság váltja fel.

A radikálisok a tudományos politika jelszavát tűzték zászlajukra. Számukra a szociológia - ahogy Jászi 1910-ben, a lap egy évtizedes történetére visszatekintő írásában megállapítja - „csatakiáltás” volt, amely első sorban a politika megújításának igényét fejezte ki. Jászi már 1900-as programadó cikkében hangsúlyozza, hogy ő a tudományos publicisztikában azt látja, hogy - lehetővé téve az egész társadalom hatékony közreműködését a társas ügyekben - a törvényhozás, a parlamentarizmus hibáinak korrektívumaként

működik. A tudományos igazságokban a haza és az emberiség „számos aggasztó sebének egyedüli orvosát” látták.

Míg a liberálisok erőteljesen kötődtek a történetiséghez és a tradícióhoz, onnan merítve legitimációjukat és vállalt értékeik nagy részét, addig a radikálisok a kritika jogát hangsúlyozták, bíztak a racionalitás korlátlan erejében - ami a „felvilágosult politika” módszereihez állt közel -, s a tudományos igazság érvényre juttatásával akarták a múltat „végképp eltörölni”. A tudományos törvényszerűségekből nyert legitimáció révén egy új, modern Magyarország megteremtését tűzték ki célul, amit azonban csak a régi polgári társadalom megsemmisítésével lehetett elérni. Szerintük az országot csak radikális politikával lehet az ázsiai viszonyokat mutató agrárfeudalizmusból a művelt Nyugathoz felzárkóztatni.

A magyar társadalom csoportjait modellszerűen tagolták: társadalomképükben a progresszió tábora áll szemben a reakció egységes táborával, a haladók a maradiakkal, a dolgos emberek a dologtalanokkal, a produktív elemek az improduktívakkal. A reakciót a feudalizmus, a banktőke, a klérus képviselőiben látták, akikkel szemben csak egyetlen alternatíva van: le kell őket győzni. Ezt a tagolást ismerjük fel Csáthnál is.

1906-ban a „demokrácia jövőjét” Jászi ennek megfelelően vázolja fel: „Létrehozni a társadalmi élet oly rendjét és szerkezetét, mely a termelési eszközök államosításával kiküszöböl minden improduktív munkát s munkanélküli jövedelmet, átgyúrni az államot a kevés gazdag hatalmi eszközéből egy bölcsen vezetett mesterséges kiválasztás főszervévé a népösszesség érdekében a »hatalmi államból« »munkaállamot« »csinálni«: íme ezek azok az új célok, melyeket az élet megváltozott anyagi rendje és szerkezete az emberek elméiben létrehoz modern demokráciákban²².”

Jásziék szerint a radikális változás feltétele a tömegek mozgósítása, mert csak így törhető le a reakció, a földesurak és bankárok monopóliuma. G. Fodor László mutat rá arra, hogy „ez a logika diametrálisan áll szemben a liberalizmus értékrendjével. A liberálisok alapértéke a mérték, a >>középút<<, a kompromisszum; hisznek a tömegek nevelhetőségében, a parlamentarizmus rendszerében, annak javíthatóságában, az individuális

¹ in: G. Fodor Gábor: Nagyzási hóbort vagy politikai program? A Huszadik Század körének viszonya a liberalizmushoz (1900-1906), 3. oldal

²² in: Jászi Oszkár: A demokrácia jövője. Huszadik Század, 1906. 13. szám. 110 oldal

szabadság értékében, a normák, a jog és a tradíció erejében. Míg a liberálisok belül maradnak a polgári rend keretein, addig a polgári radikálisok újra meg újra átlépnek ezeken²³.”

A liberálisok hittek a liberalizmus fenntarthatóságában, megújításának lehetőségében, ezért a mérsékelt reformokra irányították a figyelmüket. A liberális program is a jövőkép fényében választhatta meg eszközeit, de az a rendszer keretein belül maradt. Ezért a létező pártrendszerben keresték a helyüket - Gratz Gusztáv 1906 után az Alkotmánypártban, Hegedűs Lóránt pedig a Szabadelvű Pártban politizált. A polgári radikálisoknak ez kevés és túl távoli volt. Ők egy új, modern Magyarországot akartak, gyorsan, amit szerintük csakis radikális megoldásokkal lehet megvalósítani, s éppen ezért keresték is a megoldási módozatokat. Politikai erővé válásukat – szemben a liberálisok pártrendszerével – a radikálisok valamiféle új képződmény keretein belül képzelték el. Jászi és társai tisztában voltak azzal, hogy nem rendelkeznek akkora társadalmi támogatással, mely a radikális átalakítást célzó terveikhez szükséges. Egy rövid ideig ezért foglalkoztatja őket Kristóffy pártalakítási kísérlete is, de a politikai erővé szerveződés szándéka magyarázhatja azt is, hogy 1906-ban Jásziék belépnek a Demokrácia nevű szabadkőműves páholyba.

A szocialista jövőképükből alkotott reményt a Szociáldemokrata Párt jelenti számukra, úgy vélik hogy az SZDP az ő támogatásával olyan párttá alakítható, amely megvalósíthatja célkitűzéseiket. Nem véletlen tehát, hogy 1905-ben Jászi a „Szocializmus és hazafiság” című cikkében a szociáldemokráciával kapcsolatban úgy érvel, hogy a szocializmusnak ki kellene aknáznia a nemzeti gondolat erejét, mivel „a szocializmus és a nemzeti tiszta, az osztályérdek által el nem fordított fogalma között semmi néven nevezendő ellentét nincs, sőt, hogy a szocializmus egyenes folytatása a nagy nemzeti küzdelmek egyenlősítő, jobbágyfelszabadító s a kultúrát felemelő törekvéseinek, s mindkét irányzat joggal tekintheti legmélyebb alapjának a liberális állambölcselet benthami elvét. A célokban és eszményekben nincs különbség, csak az eszközök változtak. Ma már nem a szabadság elve biztosítja a további fejlődést (mely helyes volt addig, míg a közép-

kori világ béklyóinak lerázásáról volt szó), hanem a szervezés, a tervszerű kooperáció, az anyagi jólét biztosítása a legszélesebb néprétegek számára²⁴.”

Jászi az új Magyarország tényezőiként képzei el a polgárságot, a proletariátust, szükségét látja a parasztság mozgósításának, valamint a nemzetiségek megbékítésének. Mivel – szerinte – Nyugaton már a polgári demokráciából a munkásdemokráciába való átmenet van napirenden, Magyarországon előbb a polgári demokráciát kell létrehozni. A polgári Magyarország megteremtése mint „minimális cél” nélkülözhetetlen, mert feltétele a maximális program megvalósításának, a munkásdemokrácia létrehozásának. Jászi szerint a szocializmus megteremtésére törekvő szociáldemokráciának is érdeke az Új Magyarország kiharcolása, mert az jelenti a továbblépés feltételét. Így jut el a végkövetkeztetéshez, szövetséget ajánlva a szocialistáknak: „...úgy a Bewegung, mint az Endziel szempontjából egyaránt szükséges és fontos, hogy a radikális haladás hívei differenciálódjanak: egy radikális polgári pártra, mely a polgári Magyarország eljöveteleért küzd, és megvalósítja azokat a reformokat, melyek az adott hatalmi viszonyok mellett keresztülvihetők, és egy intrazingens, forradalmi munkáspártra, mely a munkásosztály legsajátosabb szükségleteit érvényesíti, s szélső propagandájával lehetővé teszi, hogy a polgári radikalizmus lerombolhassa a demokráta haladás akadályait²⁵. A radikálisok tehát, rendszerben és nem egyes problémákban gondolkodtak, alternatív társadalmi modelleket kínálva.

Ezzel szemben a liberálisok szerint a liberalizmus tartalmi megújításán kívül szükség van a magyar társadalom modernizálására, de azt csakis strukturális reformok révén vélték megvalósítani, az alapvető társadalmi-politikai-gazdaságügyi viszonyok érintetlenül hagyásával, mivel szerintük a liberalizmus felel meg leginkább az ember természetes hajlamainak, s a liberális elveknek megfelelően berendezett társadalom biztosíthatja leginkább az egyének szabad fejlődését, a társadalmi haladást és a békét. Nem véletlenül, mert a liberalizmus lényege éppen az, hogy mind több egyének tegye lehetővé, hogy saját erejéből gazdaságilag és politikailag felemelkedhessenek. Azonban ekkor már késő volt, hiszen a rendszer megmerevedett, s a

²³ in: G. Fodor Gábor: Nagyzási hóbort vagy politikai program? A Huszadik Század körének viszonya a liberalizmushoz (1900-1906), 4. oldal

²⁴ in: Jászi Oszkár: Szocializmus és hazafiság. Huszadik Század, 1905. 11. szám. 6-7.

²⁵ in: Jászi Oszkár: Új Magyarország felé. Huszadik Század, 1907. 15. szám. 1-10.

liberális irányvonal nem tudott olyan elméleti megoldásokat is javasolni, melyekkel a gyakorlatba átültetve ki lehetett volna küszöbölni a megmerevedettséget.

Jól mutatja ezt a kor szociáldemokráciájának a felfogása, mely úgy vélekedett, hogy a liberalizmus nem tudta teljesíteni történeti hivatását, nem tudta betölteni azt a feladatát, amire vállalkozott. Ezért a szociáldemokráciának kell befejeznie a liberalizmus által elkezdett munkát. Feladata az, hogy megvalósítsa a szociális emancipáció programját: szociális alkotmányosság, szociális jogok, szociális béke. Fontos kihangsúlyozni, hogy a program megvalósítását nem forradalmi úton akarták megvalósítani, hanem a fennálló társadalmi berendezkedés keretei között.

A szociáldemokráciával szemben a korban már a szocializmus tanainak is komoly bázisa van. Szabó Ervin előadásában a marxista szocializmus főbb gondolatait fejtegeti a korban, s úgy véli, hogy a szocializmus nem demagógia és nem vezet diktatúrához. A szocialista ideológusok a jövő programját látták a szocializmusban, amely a termelés társadalmi formája és az elosztás egyéni formája közötti ellentétnek a feloldása lesz. A szocializmusra való törekvés társadalmi szükségszerűség, amely csakis osztályharc formájában zajlik majd le. A pillanatnyi bizonytalanságok nem jelentik azt, hogy a szocializmus megvalósíthatatlan program lenne.

Jászi azonban nem értett egyet a klasszikus szociáldemokrata felfogással, s a történelmi materializmus bírálatán keresztül jut el egyfajta liberalizált szocializmus gondolatáig. Eszerint az állam lényege nem a kizsákmányolás, hanem a „tervszerű vezetés melletti, kikényszeríthető kooperáció”, amiből logikusan következik az állami beavatkozás szükségessége. Ez pedig csakis úgy valósítható meg, hogy az emberiséget fel kell emelni az erkölcsi, tudományos, esztétikai és egészségi színvonal lehető legmagasabb fokára. Az eszköz: az elme mind teljesebb uralomra jutása a dolgok felett. Ehhez meg kell ugyan tartani a szocializmus alap gondolatát, a tervszerű kooperációt, de azt ki is kell egészíteni az egyéni szabadság „hasznos és értékes” elemével, amely eredendően liberális gondolat. Magyarország függetlenségét Jászi szerint csak az ország gazdasági és kulturális erőinek legteljesebb kifejlesztése biztosíthatja. Részletes programja szerint a fő feladat a gazdasági önállóság megszerzése, az

ipar megteremtésének és a fogyasztás emelésének feltétele a latifundiumok elleni küzdelem, mely a nagybirtokot felosztva, egy messze kiterjedő s valóban a nép érdekét szolgáló termelési, fogyasztó és értékesítő szövetkezeti hálózattal megteremti az intenzíven gazdálkodó kisbirtokrendszerét. A vármegyei nemesi önkormányzatot a municipiálszocializmus jegyében felváltja a népies önkormányzat. Mindezek a feladatok elkerülhetetlenné fogják tenni a nép szellemi felemelkedését. De a program részét képezi az egyházi birtokok szekularizációja, az egészségügy és az igazságszolgáltatás államosítása is. A polgári radikalizmus feladatának tartja a munkásvédelmi intézmények kiépítését, garantálni kívánja a munkásbiztosítás minden fajtáját, biztosítani fogja a teljes gondolat-, sajtó-, gyülekezési, egyesületi, igazgatási és sztrájk szabadságot, ameddig az erőszakos, terrorisztikus eszközök alkalmazásához nem nyúl. És a radikális pártnak egyik fő feladata lesz, hogy nemzetiségi politikáját nem az agrárfeudális junkerek, hanem a Deákok és Eötvösök bölcs szellemében vezesse. Közjogi téren - épp a függetlenségi gondolat érdekében - arra fog törekedni, hogy minden közjogi és nacionalista izgatást lehetetlenné tegyen a nép reális érdekeinek állandó hirdetésével, ha kell, forradalmi érvényesítésével²⁶. Fontos kiemelni, hogy a baloldali antiszemizmus Marxra visszavezethető hagyománya Jászi gondolkodásmódját is meghatározta. Dühringet olvas lelkesen, de írásaiban sem nehéz felfedezni a későbbi jobboldali antiszemizmus kitételeit sem.

Jászi látta, hogy az ország válságos és forradalmi idők előtt áll, érezte, hogy a történelem egy új korszak hajnalán van, s helytálló azon meglátása, miszerint a megmerevedett, robbanással feszült helyzetből csakis új intézményekkel lehet megkezdeni a régi béklyók letörését.

A radikálisok azonban a háború előtt nem tudtak politikai tömegerővé válni, nem voltak képesek komoly befolyást gyakorolni a politikai élet alakulására. Éppen ezért a tevékenységük eredménye nem igazán a tényleges politika alakításában, hanem az értelmiségi szekértáborok létrehozásában mutatkozott meg.

Az utókor felemás szemszögből tekint a polgári radikálisokra, annak vezetőjére, Jászi Oszkára és a Huszadik Század folyóiratra. Elsősorban az 1918-1919-es összeomlás, a vörös terror miatt. Szekfű Gyula a

²⁶ G. Fodor Gábor. Nagyzási hóbort vagy politikai program? A Huszadik Század körének viszonya a liberalizmushoz (1900-1906), 12. oldal

Magyar Szemle hasábjain 1927-ben például elrettentő példaként hozza fel a Huszadik Századot, mely „munkájával következetesen a társadalom átalakítását célozta, míg nagyzási hóbortja példátlan impotenciában nem pukkant szét”.

A második világháború utáni diktatórikus hatalom sem tudott mit kezdeni Jászival, ahogyan személye körül a mai napig a magyar politikai és történeti közgondolkodásban megoszlanak a vélemények.

Pelle János: Jászi Oszkár²⁷ című kötetében Jászi gondolkodásának kettőségét, egyes esetekben pedig defektusait elemzi, azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy Jászi nem gonoszsgágból, megátalkodottságból, hanem jobbító szándéktól vezérelve fogalmazta meg álláspontját. A legalapvetőbb kérdések megítélésében ugyanakkor sorra illuzórikus válaszokat adott. Bár írásaiban több helyütt is kiemeli, hogy a magyar állam egyben maradásának eszméjét és a liberális szocialista gondolatot egyszerre kell vállalni, de naivitása és a nemzetiségek értelmiségibe vetett hite miatt nem látta be azt, amit Tisza egyértelműen megfogalmazott már a világháború előtt: a nemzetiségi vezetők, ha választaniuk kell az elmagyarosítással járó gazdasági-szociális felemelkedés és a gazdasági elmaradottság között, akkor ez utóbbit választják. Jászinak a munkásosztály és ennek internacionalizmusába vetett hite éppolyan ábránd volt a kelet-európai nacionalizmusok virágkorában, mint az, hogy a választójogi reform után is egyben lehetne tartani a magyar államot.

Pelle megvédi Jászit a két világháború között kialakult igazságtalan értékelésekkel szemben. Rámutat arra, hogy Jászi nem sokat tehetett a Monarchia felbomlása és Trianon ellen, mivel a politikai életnek csupán nagyon rövid ideig volt az aktív szereplője, így a folyamatokat nem befolyásolhatta érdemlegesen. Történetünk szempontjából már mellékes Jászi életének további alakulása, de tény, hogy Jászi engesztelhetetlenül gyűlölte a Horthy-rendszert, és a húszas évek elején emigránsként még a kisantant vezetővel is tárgyalt arról, hogy hogyan dönthetnék meg a konzervatív rendszert a szerbek, a románok segítségével, s tőlük várta a baloldali emigráció tagjai visszatérésének lehetőségét is.

Jászi kettőségét mutatja a szociáldarwinizmus ma

már taszító gondolatának lelkes felvállalása, a társadalmi kiválasztódás gondolatának elfogadása. A fejlődés szükségszerűségébe vetett hite miatt elkerülhetetlennek látta a kommunizmus eljövételét, sőt részvétlen kíváncsisággal szemlélte a „gigászi experimentumot”, a Tanácsköztársaságot, amely mély sebeket vágott a magyar társadalomban. A biológiai kísérletezés gyakorlatát a társadalomba is átültetni kívánó szociáldarwinisztikus gondolkodásmódja miatt – ahogy Mályusz Elemér megállapítja, Jászi „nem átalott egy egész nemzetet odavetni a laboratórium asztalára, hogy beoltassék a kommunizmus szérumával, s azután, mint egy kísérleti nyulat, érzéketlenül, szenvtelenül nézte vergődését”.

1919 májusában pedig a vörös- vagy fehérterror, mára már egyértelműen leszűkített lehetőségei közül Jászi a vörös mellett foglalt állást. Mentségére mondható, hogy novemberben már egyértelműen antikommunista írást jelentet meg Bécsben, véglegesen szakít a kommunistákkal – ellentétben egykori barátjával – Károlyi Mihállyal, aki a harmincas évekre olyannyira meggyőződéses kommunistává vált, hogy a Szovjetunióban felvételét kérte a pártba.

Fentebb már említettük Jászi antiszemitizmusát is. Pelle tanulmánykötetében Jászinak a zsidókérdéssel kapcsolatos álláspontját látja egész gondolkodása kulcsának, ezzel indokolja a magyar valóság teljesen hamis érzékelését, ami miatt a ma embere – legyen az konzervatív vagy liberális – mindenképpen fenntartásokkal kell, hogy éljen.

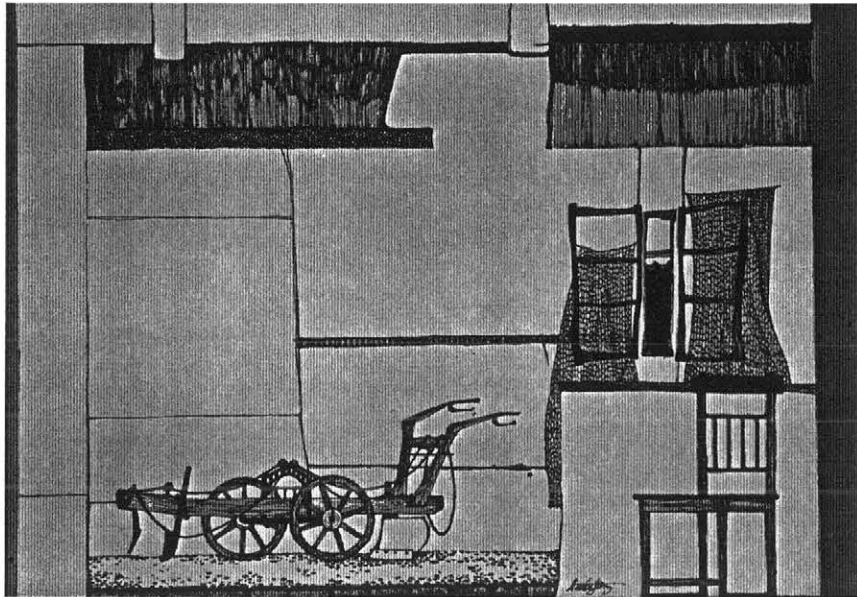
A polgári radikalizmus gondolata azonban más korban, más társadalomban és más körülmények között született. 1905-ben vagy 1910-ben még nem lehetett előre látni a Monarchia gyors összeomlását, majd a vörös terrort, illetve Magyarország katasztrofális elszigeteltségét. Nem lehetett előrejelezni az azt követő időszakot, illetve az első világháború követő második, annak félelmetes ideológiai összecsapásaival, mely a XX. század két totális diktatúrájában – a nemzetiszocializmusban és a kommunizmusban öltött testet. Nem lehetett látni még a zsidótörvényeket, ahogy Auschwitz-Birkenaut, a Gulag haláltáborokat, az 1956-os forradalom brutális leverését sem.

A nemzeti radikalizmus bonyolultsága, kettősége miatt érthető, hogy elsősorban az értelmiség egy szűk

²⁷ Pelle János: Jászi Oszkár, Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.

rétégeinek az ideológiája volt. Csáth Géza politikai felfogása, meglátásai és filozófiája alapján a polgári radikálisok táborába sorolható, leszámítva a nemzetiségi kérdést, melyben egy felemás véleményt formált az általa gyűlölt Tisza István és Apponyi asszimilációs politikája között –, politikai felfogásában, meglátásaiban és filozófiájában a polgári radikálisok táborába sorolható. A háború éveiben írt naplójában ezt megerősítő utalások is vannak. Csáth az összeomlás

pillanataiban, Tisza meggyilkolásakor már látja, hogy a tömegek által végrehajtott forradalom a katasztrofális helyzetben tovább súlyosbítja Magyarország sorsát. Ekkor már súlyos beteg. Még megéli a Tanácsköztársaság bukását, de 1919. szeptember 11-én öngyilkosságot követett el. Nem tudjuk, gondolatai, meglátásai a konszolidáció és a Horthy-korszakban milyen irányban mozdultak volna el.

A boszniai pokol ösvényein

Az augusztusi nap már annyira megperzselte a füvet, hogy a szárazságtól töredezett az utak mentén. Lépteink alatt a gránatok nyomai, mint valami furcsa spirális virágok ékeskedtek. A levegő reszketett az augusztusi kánikulától.

Ülünk Murát szomszéd meg én a házunk előtti lépcsőn, némán figyelve a szél játékát a csörgedező száraz levelekkel. Nagyokat hallgatunk. Hallgatunk arról, hogy mi történik körülöttünk, hiszen mindezt annyiszor elmeséltük már egymásnak.

A házunkhoz vezető úton két civil ruhás felfegyverzett embert pillantunk meg, minden katonai jel nélkül, nem lehet tudni, milyen alakulathoz is tartoznak.

Megállnak előttünk, köszönés nélkül megkérdezik:

– Ki itt a Rajko ?

Kicsit zavartan felelek: - Én vagyok.

Mire rám parancsolnak: - Velünk jössz azonnal.

Tudva, hogy a háború miatt minden hatvan évnél fiatalabb férfi köteles a frontvonalra menni, idejében beszereztem az igazolást, hogy nem vagyok katonaköteles fiatalkori betegségem miatt, ezért megkértem őket, engedjék meg, hogy bemenjek a házba a bizonylatért, mert feltételeztem, hogy az első frontvonalra akarnak vezetni. Bemegyek, megkeresem az igazolást. Bezárom az ajtót, de csak most veszem észre, hogy a lábamon papucs maradt, kérem, engedjék meg, hogy cipőt húzzak, mire a válasz: - Nincs most arra idő. Indulj el előttünk! - parancsoltak rám.

Megindultam. Lopva Murát szomszédra pillantottam, de csak némán nézett maga elé, mintha nem akarná észrevenni, mi történik.

Bátran lépkedtem, minden félelem nélkül, azt gondolva, kihallgatásra visznek a rendőrségre a fegyver miatt, amit házról házra járva kerestek.

Nekem volt egy pisztolyom, engedéllyel, melyet nem adtam át. Félttem, hogy ezt tudták meg a rendőrségi dokumentumokból.

Odaértünk a rendőrállomásra, én a folyosón várakoztam, kísérőim pedig bementek egy irodába.

Az idő múlt, rám senki ügyet sem vetett. Nem hívtak.

Kezdtém félni, mi minden történhet velem. A hosszú folyosón megjelent egy rendőr, nagyon megörültem neki, mert ismerősöm volt, akivel együtt jártunk német nyelvtanfolyamra. A tanfolyamon nagyon összebárátkoztunk, kedves fiú volt.

Jasmin - fordultam hozzá – kérlek, nézz utána, mi lesz velem.

De ő csak elvonult mellettem, közben azt mondta, hogy semmit se tud segíteni.

Ekkor már sötét gondolatok vettek rajtam erőt, iszonyatosan félttem. Hallottam, hogy egyesek elmentek a harctérre, s eltűntek mindörökre. Az idő lassan múlt. Végre megjelent két legény, civilben, fehér tornacipőben, pisztollyal és késsel felfegyverkezve, egyik bilincset tartott a kezében. Megparancsolták, hogy induljunk el.

Elővettem az irataimat, de ők utasítottak, hogy azt majd a főnökkel kell intézni, ahová most vezetnek.

- Indulj el, nem bilicselünk meg, mert idősebb vagy, de ha szökni próbálsz, megölünk.

Persze, még mindig reménykedtem, hogy a bizonylat elég lesz ahhoz, hogy felmentsenek.

Lementünk Bjelaván, majd a katedrális mellett átmertünk a Princip hídon, s amikor a parkon keresztül haladtunk, eszembe jutott, hogy a tizedik muzulmán brigád parancsnokságára vezetnek, ahol a hírhedt Topalović Musan-Caco a főnök. A parkot is most hirtelemjében róla nevezték el.

A parancsnokság egy szürke épületben helyezkedett el, ahol azelőtt, a békében a sarajevói katonai központ székelte. Akkoriban sokszor jártam itt hivatalosan, jól ismertem az épületet.

A kapunál a boszniai hadsereg felfegyverzett katonái ellenőrzik kísérőimet, engem is. Telefonon jelentik érkezésünket. Rövid egyezkedés után elrendelik, vezessenek át egy másik parancsnokságra, amely még távolabb van, már a Trebević oldalán, a régi vasúti híd közelében.

Amikor odaérünk, itt újból kérem, nézzék meg a papírjaim, magyarázkodni kezdek, hogy öreg vagyok, s

a lábam miatt alkalmatlan a katonaságra, miközben meg is mutatom a lábam.

Bemegyünk a pincébe, ahol nagy a lárma, keveredés, fiatal katonák kiabálnak egymásra, nem tudni, hogy örömben vagy alkoholos mámorukban. Kísérőm egy kis helyiségbe küld, ahol egy fiatal orvosnő, Fatima megvizsgál, mutatom a bizonylatom, szépen elbeszélget velem, újból nézi a lábam, melyen láthatók a betegség nyomai. Talpraesett reakciójából arra következtetek, hogy hazaküld. Elgondolkozik, majd kisvártatva mondja: - Várja meg a parancsnokot, ő a bizottság elnöke.

Nemsokára egy katonai egyenruhás, kopasz ember jelent meg, fülében kettős fülbevalóval.

Újból megmutattam a térdem, meg a bizonylatot, ami még a doktornőnél volt.

Mire ő: - Nézd ezt a fickót, elvinne egy hegyet a vállán! Vezessétek!

Telefonálni kezdett: - Küldök neked egyet, le vele rögtön a gödörbe!

Abban a pillanatban azt gondoltam, eldöntötte, le fognak löni, mert már előbb hallottuk a városban, hogy a Trebević alatt, Bobuševácon vannak valamilyen szakadékok, ahová az áldozatokat dobják be, hogy eltüntessenek minden velük kapcsolatos nyomot.

Elindultunk ebbe az irányba két fiatalemberrel. Áthaladva a vasúti hídon, kísérőim bejelentették: - Most bemegyünk egy kávéra, ha van pénzed, te is ihatasz.

Mikor beléptünk, meglepődtem, mert nem kávézó volt, hanem egy magánház. Egy fiatalasszony gyorsan elkészítette a három kávé. Cigaretta is árult. Ötven márkát vittem magammal, így vettem három doboz cigaretta, meg kifizettem a kávé is. Lehet, hogy ez az utolsó pénz, amit valaha is elköltök, keseregtem.

Azután lassan másztunk felfelé, alig haladtunk, mert a lábam remegett a félelemtől, papucsomat minduntalan el akartam veszíteni... A családomra gondoltam, lehet, hogy sosem fogom őket többé látni.

A kísérőim alig voltak 16 évesek. Elhagyva a települést, kihalt ösvényeken keresztül haladtunk, hallom, amint a hátam mögött beteszik a golyót a csőbe s figyelmeztetnek, nehogy szökni próbáljak.

A környezet kísérteties volt, a sok kiirtott fa tönkje arról tanúskodott, hogy a lakosság már mindent kivágott tüzelőnek, csak a sok bozót, régóta idedobott szemétrakások éktelenkednek.

Így értünk el az első tisztásra, amelyet néhány kis kunyhó tarkított, körülöttük sok katona vesztegelt. Kísérőim jelentkeztek a parancsnoknak, aki csak

dühösen rám mutatott: - Rögtön a gödörbe vele!

Még jobban féltem, azt hittem, most már mindennek vége. Értetlenül néztem az egész környezetet, mert sok civil is elvegyült a katonák közé. Nemsokára egy csoport munkáshoz értünk, valamilyen kátrányos vasúti talpfákat cipeltek, úgy tűnt, foglyok lehettek vagy kényszermunkán lévő emberek.

Szerettem volna csatlakozni hozzájuk, itt maradni velük, ezt a munkát végezni, de a kísérőim ráparancsoltak, folytassam az utat. Egy árokba vezettek, amely derékig ért és kacskaringós volt. Egy új csoporthoz értünk. Itt átadtak a brigadérosnak. Vagy 15 ember dolgozott itt, vizsgáldtam, mit csinálnak. Halotti csend volt, tudomra adták, hogy tilos a beszélgetés. A hegy oldalában egy kis alagutat vettem észre, 125 cm magas lehetett, minden irányban gerendákkal, faoszlopokkal volt alátámasztva. A brigadéros ráparancsolt, vegyem a talicskát, s menjek be. Elindultam a talicskával, meg voltam győződve, most rám fognak löni, de csak mentem előre, semmi sem történt. Az alagút végén villanygő pislákkolt, akkumulátorra volt kapcsolva. Lapátot és csákányt találtam. Megértettem minden magyarázat nélkül, elkezdtem ásni a földet, háromszor megtöltöttem vele a talicskát, s kitoltam a szabadba.

Ezután egy másik ember átvette tőlem a munkát. Most először pihenhettem. Felismertem, hogy a front első vonalán vagyok.

Minden oldalról árkok öveztek bennünket, felülről vasúti talpfákkal letakarva, azon felül földréteg, körülöttünk felfegyverzett harcosok álltak tétlenül. Felfelé, a Trebević csúcsának az irányában, mintha lekaszála volna valaki a fenyőerdőt, üres sáv húzódott. Távobabb sötét, sűrű erdő. Ott kezdődött a front szerb oldala.

Megértettem, a munkások mind kényszerből voltak itt. Elárulták ezt a nevek: Boro, Dragan, Mile....

Augusztus eleje volt, én rövidujjú ingben, papucsban voltam, s amikor újból bementem az alagútba, dermesztő hideg csapott meg, már alig bírtam az ásást. Este 9 órakor befejeztük a munkát. Figyelmeztettek bennünket, hogy ugyanazon az ösvényen térjünk vissza a gyakori tűzharcok miatt. Visszatérve a tisztásra, amit ők bázisnak hívtak, egy pincébe helyeztek el bennünket. Tele volt sárral, szétdobált vizes, koszos ruhákkal, szétfeszlett csizmákkal. Volt ott néhány katonapokróc. Lefeküdtünk a betonpadlóra. Közöttünk óriási félelem uralkodott, alig hallhatóan suttogtunk. Ki vagy? Hol dolgoztál a háború előtt? Kid van otthon...Merre laksz?

A sok elhagyott ruha, régi, tönkrement cipők sejtették velem, hogy előttünk is sokan dolgoztak már itt az árkokban.

Tízkor bejött egy fegyveres katona, ránkszólt, hogy tilos bármilyen beszélgetés, az ajtó amúgy is nyitva volt, mert bűzlöttünk az izzadságtól. Valaki megkérdezte, kimehet-e pisilni.

- Aki kimegy, minden figyelmeztetés nélkül lelőjük... Így csak suttogtunk, míg a fáradtság teljesen erőt nem vett rajtunk. Elaludtunk.

Reggel a mellékhelyiség helyett a közeli patakban végeztük el a dolgunkat, majd megkaptuk a reggelit: egy negyed vekni, és egy kis marmaládé volt.

Újból elindultunk az alagút ásására.

Múltak a napok, megszoktam a környezetet, belenyugodtam a sorsomba.

Negyedik éjjel gyönyörű álmot álmodtam. A testvéreimmel voltam otthon a szülőfalumban, láttam, amint a hegy tetejéről kristálytisza víz csordogál, a patak partján gyönyörű tarka virágok. Meglepetve néztem, hogy a patak nincs a hegy tetején, hanem a lábánál. Ez otthon nem így volt. Felébredtem, de nem mertem kinyitni a szemem, tovább akartam álmodni, mert tudtam, mi vesz körül. Mellettem forognak a társaim, örülök, hogy szót tudok valakivel váltani. Meséljük, ki mit álmodott.

Megjelenik egy katona: - Ki itt közületek Rajko?

Tudtam, az álmom jó hírt hozott. - Gyere ki! - szólított. - Üdvözöl Enes. Azt üzeni, ne félj, minden rendben lesz.

Kimondhatatlanul örültem. Megszabadulok, átélem.

Enes Murát fia volt, tudtam, hogy jó barátja a hírhedt parancsnoknak, Caconak.

Múltak a napok. Megszoktuk egymást. Velünk volt egy Milojko nevű békebeli kis tiszt. Harmonikás volt a katonai zenekarban. Inkább nőnek kellett volna születnie. Gondolta, zenész létére senki sem fogja bántani, mégis ide került. Milojko kifinomult hallása és félelme miatt minden zajra félelmetes ordítással reagált. Nevettük, s amikor az alagútba dolgozni indult, apró kavicsokkal célozgattuk a talicskáját. A zaj puskadörrenésre emlékeztetett, így félelmében óriási jajgatásba kezdett: Jaaj, ajajaj, anyám, elesek itt...

Hangjától viszhangzott a környék.

Mások csak szórakoztak ezen. Egy ilyen tréfálkozás után, Milojko sivalkodása nyomán valaki hangosan idekiabál a szerb oldalról: Öljétek meg őket, miért kínozzátok ennyit? Csak ekkor éreztük meg, milyen hátborzongatóan közel van a front másik oldala, az ellenség.

A másik oldalon azt hitték, hogy ütnek bennünket.

Ötödik napon a váltás után nagy fájdalmakat éreztem, egész éjjel jajgattam. Kértem, engedjenek el az orvoshoz.

Csak kísérelve mehetsz, rendelte el a parancsnokom.

De Boro azt súgta, ne menjek sehova. - Megölnek, te bolond! Meggondoltam. A parancsnoktól tablettát kaptam. Délutánra egy kicsit enyhültek a fájdalmaim.

Hatodik napon elmentem a forráshoz, vizet töltöttem egy üvegbe, Dragannal voltam, vártunk a többiekre.

Az ór mellettünk, az első árkokban volt. Hallottuk, megtöltötte a puskáját. Amíg mi mosakodtunk, eltalálta egyik társunkat. Láttuk, amint Danko elesik, gyorsan a kórházba szállították, a golyó átfúrta a lábát. Később megtudtuk, megmenekült. Lopva visszaneztek a katonára. Egy halkereskedő volt, ismertem. Ásított, tetette magát, mintha mi sem történt volna.

Most még jobban féltünk, mert bárki így megjárhatja, habár úgy magyarázták, hogy a lövés a szerb oldalról jött.

A munkálatok lassan haladtak, az alagút gyakran bedől, mi sem teljesítettünk kellően, habár közülünk, régebben, többen bányában dolgoztunk, de erről nem szóltunk.

Kiváncsiak voltunk, mire kell az alagút?

Hátba akarták támadni az ellenséget ezen az alagúton keresztül. Értelmetlennek találtam, mert az alagút szakszerűtlenül volt megépítve, a fák gyökerei behatoltak, nem ereszkedtünk le elég mélyre a föld felszínétől.

A harc vonalat rendszeresen ellenőrizték, a parancsnok néhány harcossal naponta mindent körüljárt. A harcok hátizsákokban gránátokat cipeltek.

Megálltak mellettünk, érdeklődtek, hogy haladunk a munkával. Cigarettaival kínáltak mindegyikünket.

Gyakran megjelent a dupla fülbevalós is, aki a gödörbe küldött. Félelmemben mindig elfordultam, nehogy felismerjen.

Egyik alkalommal, miközben cigarettával kínált bennünket, megkérdi: - Ki itt az a Rajko?

Megfagyott bennem a vér. Féltrehívott. Eltávolodott velem, majd lassan megkérdezte: - Ugye, neked van otthon naftád? Ideadnád azt nekünk?

Egy csapásra eszembe jutott Enes, igen, ez csak ő lehet. Egyedül ő tud róla. Beleegyeztem, miközben elmagyaráztam, hogy ez közös Enessel. - Remélem hasznát veszik - fűztem hozzá. - Jó - szólta a parancsnok, majd otthagytott.

Visszamentem a gödörbe, a többiek kíváncsian érdeklődtek, hogy mit akart tőlem. Inkább hallgattam. Egyik társam azt mondta: - Te megmenekültél.

Néhány nap múlva megparancsolták, jelentkezzek a főparancsnokságon. Ismét ugyanazokon az ösvényeken ereszkedtünk lefelé. Most már nem félttem. Lent visszakaptam a papírjaim, a személyi igazolványom. Nekem sikerült visszajönni a pokolból.

Válaszúton

Goránt régóta ismertem, nagyon sikeres volt. Mindent, ami új, ami jó, elsajátított. Tőle tanultunk mindannyian. Mindenre megoldást talált.

Biznisszel is elsőként kezdett foglalkozni, megérezte az új idők szelét, a rendszer számos formalitása béklyóként nehezedett már rá. - Milyen jó neked, - mondta egyszer - te tudod, mi vagy - jegyezte meg. Kérdően néztem rá. - Igen, te mindig azt mondod, tiszta magyar vagy. Igaz? Csak bólintottam, hisz ezt mindenki tudta rólam.

- Szerinted ez nem mindegy? - kérdeztem meglepetve. Nem értettem.

- Nem - mondta. - Bennem nagy úr van, én nem érzem, hogy milyen nemzetiségű vagyok. Apám szlovén, anyám bosnyák. Én nem tudom, mi vagyok.

Először megmosolyogtam, de azután megjegyeztem: -Te mind a két kultúrát ismered, gyakorolod, mind a kettő a tiéd. - Igen, valóban ismerem, de úgy érzem, egyik sem született velem, sem ennek, sem annak nem érzem magam.

- Milyen érzés magyarnak lenni? - faggatott tovább. - Mit jelent ez neked?

Azt hittem, ő is ugrat, mert távol, idegen környezetben valóban nem sok gyakorlati hasznát vettem nemzetiségemnek, származásomnak, de ő nem hagyta annyiban, magyarázatot kért.

- Nehéz ezt szóval kifejezni, leírni, mit jelent számomra. Tudod, ez olyan valami, ami velem született, úgy hozzám tartozik, mint bármelyik testrészem, mégsem hasonlíthatnám össze egyikkel sem. Más nyelveket is ismerek, megérezem már a másik nyelv árnyalatait, zamatát, mégis, ha magam vagyok, ha gondolkodom, a fogalmak, a gondolatok magyar szavakat öltenek, ha jajgatok, ezt is úgy teszem, ahogy még kicsi koromban megszoktam. Ha álmodok, anyanyelvemen történik az agyamban. De a nyelv, az csak egy parányi része az egésznek. Sok jót ettem már az életemben, a finom, különleges ételeket megcsodálom, de egyik sem ér fel egy mákos gubával

vagy kakaspaprikással.

- Jó, - mondta Gorán - a nyelvet megértem, de mi köze van a kosztak ehhez.

- Nehéz ezt leírni, de amikor a mákos gubát eszem, mintha egy láthatatlan, kitapinthatatlan szféra övezné, mint a holdat az udvara, mert benne van a nagyanyám ciccköténye is, meg a kerti mákvirágok, amit a közeli nádasból öntöztünk, benne vannak a gyermekkori illatok, a rengeteg történet, ami mint valami kikristályosodott sejt, kitörölhetetlenné vált az emlékezetemben. A magyarságom nekem a támaszom, mert valamiképpen mindig belekapaszkodhatok, alá húzódnak, úgy érzem, megvéd, felerősít.

- Miért érzed magad ettől erősebbnek? - szakított meg.

- Visszagondolok azokra az emberekre, akik az én nyelvemen megismertették velem a világot, s azt, amit én érzek, ők már leírták. Egyszerűen azonosulok velük, mintha csak vinném tovább azt, amit ők már régen észleltek vagy megéreztek.

A kenyér

Péter minden reggel pontosan hétkor kelt, nem lustaságból, inkább a háborús idők kikényszerítette passzivitásból. Két-három liter vizet készített a tartalékból, mert a városi vízellátás már a háború kezdete óta megszűnt, és egy kis plasztik edényből öblögetve magát a fürdőkádban, tetőtől talpig megmosakodott. A törülközést mint egy szertartást végezte, hosszasan, miközben szinte a törülközőn keresztül tapogatta meglazult, soványodó izmait. A borotválkozást már kezdte hanyagolni, most is csak végigsimította jobb kezével borostás állát, és a műveletet elhalasztotta holnapra. Amíg magára öltötte a széken heverő ruhadarabjait, szokása szerint kritikus szemlét tartott a saját külsején, délceg tartása mintha kissé megcsappant volna, bordái most már érezhetően kirajzolódtak, izmai lankadtak, kezdtek veszíteni térfogatukat, bár még mindig óriási erőről tanúskodtak, fakó bőre úgy fedte testét, mint a tavasszal felhozott teli zsák krumplió, hiába jógázott naponta két ízben is. Mégis meg volt elégedve a saját kinézésével, mert az elmúlt tizenegy hónap alatt csaknem húsz kilogrammot veszített testsúlyából, s ez inkább lelki viszontagságainak tulajdonítható, nem pedig az annyira sivár háborús konyhának. Belenézett a tükörbe és fél kezével csalódottan próbálta kisimítani a számtalan ráncot a szeme alatt, mindezt nem sajnálkozásból tette, inkább csak mérlegelte, mennyit is változott az utóbbi időben.

Tudomásul vette ezt ugyanúgy, mint a sokkal életbevágóbb dolgokat is. Azután tett-vett a számára most már túl tágas lakásban. A háború előtt öten éltek itt, feleségével, fiával és annak családjával.

Most teljesen magára maradt.

A háború ijesztő szele egyetlen fiát családostul Kanadába sodorta, az utolsó katonai repülőgépek egyikével menekültek el Belgrádba, s onnan azután három hónapos huzavona után sikerült kitelepülniük Torontóba. Ezt a hírt hat hónap után kapta meg. A nemzetközi Vöröskereszt egyik lapján értesítette a fia távirati rövidséggel az útjukról, odaérkezésükről. Milyen boldog volt, amikor ezt a hírt megkapta, napokig csak olvasta a rövidre szabott levélkét, már betéve ismerte nemcsak a szöveget, hanem azt is fejből tudta, hogy melyik gondolat melyik sorban van. Gyönyörködött fia apró, pedáns betűiben. - Igen ez ő - mondta ki hangosan, felismerve írását, hogy a fia és családja biztonságával kapcsolatos minden kételyét eloszlassa.

Hány álmatlan, hosszú éjszakát áttanakodtak megboldogult feleségével, hogy mi is lehet velük, mert mindketten betegen imádták nemcsak a fiukat, hanem menyüket és a szép kis unokájukat, Ivánt is. Az értesítést az asztalon lévő üres virágvázához támasztotta és csak bámulta boldogan, mintha mindhármukat nézné egyszerre. Ez a kis sivár lapocská lett most a legértékesebb holmi az óriási lakásban.

A feleségét három hónapja egy gránát zúzta szét, amíg a konyhában készítette az ebédet, és csak úgy minden jajszó nélkül távozott. Ez a történet is olyan hirtelen zajlott le, hogy csak néhány nappal a temetés után ocsúdott fel, s gondolkozott a felesége szó nélküli távozásán: az óriási seben a combján, a nagy vértócsán a konyhában, a fülsüketítő gránát robbanásán, ami akkor repült be a konyhaablakon keresztül, amikor ő a szobában a kis zsebtranszistoron a déli híreket hallgatta. Mindez a pillanat részéig tartott, amikor hirtelen félelméből észhez tért, és a konyhába indult. Csak nagy nehezen tudta kitaszítani az ajtót, mert a konyhában a robbanástól szerteszét repült a berendezés, felesége a padlón feküdt fején a konyhaberendezés egyik felső darabjával, ami alig látszódott a malterből képződött óriási szürke porfelhőben. Hiába jöttek a mentők, a gránátzilánkok olyan belső vérzéseket okoztak, amit már a sebész ismerőse sem tudott elkötni.

Most, hogy ő is itt hagyta, olyan érzése volt, mintha egy óriási követ tettek volna a nyakára. Ettől a nagy

tehertől sehogy sem tudott megszabadulni. Ezzel kelt, ezzel feküdt és álmodott. Amíg az asszony itt volt, minden olyan hétköznapi volt: az asszony külseje, az egésze úgy gondolt, mint a reggelire, vagy az öltözködésre, vagy arra, hogy most felszál a buszra. Gondolataiban filmszerűen visszatértek az egyes események kettőjük kapcsolatáról, magában még mindig nem könyvelte el, hogy most ennek vége, nem akart a jövőre gondolni. Nem mondta ki hangosan, még nem gondolt arra, hogy ez a fájdalom.

Éjjelenként, amíg álmatlanul forgolódott az ágyában, olyan érzése volt, mintha óriási adóssága lenne az asszonnyal szemben, de nem talált rá megoldást, miképpen tudná ezt törleszteni.

Az embereknek úgy tűnt, hogy Péter már maga sincs tisztában azzal, mi az értelme annak, hogy egyik napról a másikra tengeti egyhangú, kilátástalannak tűnő életét. Teljesen magára maradt, napi aktivitása a pusztá biológiai létfenntartásra szűkült.

Péter még a háború előtt nyugdíjba vonult, de mint megrögzött sportoló, az egyik közeli atlétikai klubban edzősködött. Kimért, igaz embernek ismerték, olyannak, aki a gondolatait nem szívesen osztja meg senkivel sem. A sport mellett másik szenvedélye a természetjárás volt, a feleségével együtt járták évek hosszú során a Trebevićet, az Igmant, ismertek ott minden jelentős fát, bokrot vagy követ. A város szűnni nem akaró ostroma, a sorozatos gránátmozások most a négy fal közé kényszerítették. Csupán csak akkor mozdult ki, amikor nap mint nap úgy kilenc óra felé előkotorászta a konyhában a megmaradt kenyérbónjait, előkerítette a kis bőrdarabkákból varrott szatyrárt, és elsétált a közeli improvizált kenyéresboltba, amit most a háború folyamán tákoltak össze.

A háborús veszélyek, a gyakori gránátmozás miatt a kenyér árusítását a lakótelep fűtőházába helyezték, ami most különben sem működött, mert az egész városban hónapok óta áramszünet van, és a gáz is már régóta ki volt kapcsolva.

S habár ez az épület ilyen rendeltetésre alkalmatlan volt, biztonságosnak bizonyult a gránátbecsapódásokkal szemben, ugyanis az egész egy domboldalba volt bevájva, ez fedezéket nyújtott az ellenséges vonal irányában, amellet néhány tízemeletes lakóház övezte a dombot.

Siralmas épület volt ez a fűtőház, kormos, szutykos, de a szükség nem kérdez.

Innen hordtuk mi, településbeliek a mindennapit. A fűtőház belseje két teremből állt, az elsőben várakoz-

tunk, a másodikban pedig az építőállványokon nyugvó, papírzsákokkal befedett használt deszkalapokra mint improvizált polcokra helyezték el a napi fejadag kenyeret kb. 12 000 lakos részére.

A kenyér érkezése bizonytalan volt, néha már kilenc óra tájban megkaptuk, de gyakran megtörtént, hogy órákig váraoztunk.

Amikor Péter megérkezett, az emberek bent a bejárati részben négyesével álltak sort. Többnyire mindenki csendesen, hallgatagon, türelmesen, mintha templomban lenne, alázattal várta a mindennapi betevőt. Azt, hogy a kenyér mikor érkezik, sohasem lehetett pontosan tudni. Megtörtént, hogy több ezren is rostokoltunk, volt úgy hogy a kígyó sor egészen a közeli toronyházig húzódott. Voltak itt a sorban kicsik és nagyok (és ezt nemcsak a gyerekekre és a felnőttekre értem), egykori igazgatók és a város népszerű sztárjai, de voltak a közeli falvakból ideüldözöttek, akik nagyokat bámészkodtak rajtunk is, meg az új környezeten, de igyekeztek beolvadni ebbe a vegyes gyülekezetbe. Egyes anyák félig csupas, kócos gyermeküket küldték a sorba, mert otthon éppen sebesültet ápoltak, vagy másképpen küszködtek a család túléléseért.

Péter éppen a bejáratnál álldogált, előtte már néhány százan lehettek.

Egyszerre valami lövés dörent el, de nem túl hangosan, inkább olyan ficánkoló, nem is lehetett kivenni, merről érkezett. Egy távcsöves puskából a mesterlövész egy ugrádozó fiút talált el, aki egy kóbor kutyával incselkedett. Fájdalmában feljajdult.

Ugyanabban a pillanatban a sor széteszlott, mindenki pánikszerűen a fűtőház bejárata felé iramodott.

Valaki felkapta a sebesült gyereket, és magához öelve az elárusító részbe vitte.

De ekkor, mint egy megváltás, megérkezett a kenyeresautó is.

A pánik alábbhagyott.

A váraozók soraiból már előre kijelölt négy markosabb férfi ügyesen, nagy hirtelenséggel bevitte a papírzsákokba begyömöszölt vekniket. A sofőr beemelte a kabinjába a vérző kisfiút, s a közelben lévő kórháznak véve az irányt, elhajtott.

A váraozók kedélye lassan lecsillapodott, miközben egyenként közeledtek a pénztárhoz, hogy átvegyék a napi kenyéradagot, volt, aki a szomszéd bóját is elhozta, az elárusító kihúzta a személyi kartonon a dátumot, leszámolta az újabb bónokat,

miközben ügyesen odajuttatta a kijáró kenyéradagot.

A tömeg észrevehetően fogyatkozott.

A fiúról, a történekről inkább mindenki hallgatott, vagy inkább hallgatással kísérelte feledni a történeteket.

Péter is felvette a kenyeret, hazasietett.

Volt a hazafelé vezető úton egy kritikus nyílt szakasz, itt már sok ember megsebesült, ha nem futott, mint a villám. Péter itt csak átsuhant, mint egy árnyék, éppen idejében, mert egy szempillantás múlva egy golyó sorozat fűródott be a fűben hagyott lábnyomába. Egy fal mögé húzódott, a szíve úgy kalapált, hogy hallatszott, egész testét hideg verejték öntötte el.

Csak állt megkövülten, hallgatózott.

Néma csend.

Ólomléptekkel vonszolta magát haza.

Otthon mégis felocsúdott, a friss kenyeret három részre osztotta. Egyik darabra margarint kent, főzött birsalmalevéből teát, s nekifogott farkasétvágygal a reggelinek.

El is párolgott minden az emlékezetéből.

Mégis az eset nagyon elkésérítette. Szerette ezt a szertelen tömeget, hát naponta ott tolongott ő is a fűtőház előtt. Ez a váraozás megszínésítette magányát, pótolta az egykori városi hangulatot, mintha valamilyen vásár lett volna a kenyérsztás. Hiszen megjelent itt a település apraja-nagyja, még a kóbor kutyák is itt gyülekeztek, váraozva, hátha akad olyan jó lélek, aki nekik is odavet egy-egy morzsikát. Itt álldogáltak a környék bolondjai is, akik bohóckodásukkal, találó, aktuális beköpéseikkel elszórakoztatták a tömeget, hangulatosabbá tették a hosszú váraozást. Ők hangosan kimondták, kifigurázták mindazt, amiről mások fájdalmasan és félve hallgattak, de éppen ez hozta meg az általános derűt, a pillanatnyi megkönnyebülést. Ebben a sivárságban szerelmek is szövődtek. Olcsó bókók hangzottak itt el, de a szépség is degradálódott. Megtörtént, hogy a tolaodásból verekedés, sértegetés lett, de azért az ilyen ügyek gyorsan megoldódtak, mindenki teljesen tisztában volt azzal, hogy egy a sorsunk.

A mesterlövészeset még néhányszor megisméltődött: hol asszonyt ért a golyó, hol gyereket, hol meg meglett férfit, hol csak a kóbor kutyák voltak a célpont. Egyszer a golyó a kenyeres sofőrt találta el a kabinjában, ahogy érkezett a kenyérral.

Pétért a település lakói nagyon kimért, higgadt embernek ismerték, úgy tűnt nekik, hogy ő mindent bizonyos távolságból szemlél az életben. A sorban is csak nagyokat hallgatott, pedig olyan szívesen vegyült

bele ebbe a nagy tömegbe. Otthonában ritkán nyitottak rá ajtót.

Egy napon eltökélt valamit magában.

Hazatértében úgy tűnt neki, mintha a lövések az egyik nem túl távoli toronyház tetőteraszáról érkeznének. Egyik délelőtt is a tömegben várakozott. Amikor az első lövés eldőrdült, a toronyház felé rohant.

Zuhogott az eső.

Biztos volt benne, hogy senki sem vette észre.

Bement a sötét lépcsőházba. Tapogatózva találta meg az ismeretlen lépcsőfokokat. Hangtalanul, négykézláb mászott felfelé a koromsötét, gránátoktól megszabdalt lépcsőfokokon, malter- és betonhulladék között.

Valami émelygő, füstszagú bűz árasztotta el a néma sötétséget. Semmire sem gondolt, csak hangtalanul kúszva, inkább négykézláb emelkedett emeletről emeletre a ház teteje felé. Úgy tűnt neki, hogy órákba telett, amíg a teraszra felért.

Óvatosan, csak szemmagasságig kidugta a fejét: a tetőn egy kis épület volt, a liftház, különben a teraszon sehol semmi. Hallgatózott. A csendben szinte hallotta saját lélegzését.

Csúszva odalopakodott a liftházhoz, csigalassúsággal teljesen odasimult a terasz padlózatához, így mászva megközelítette a pici házikót. Tárva-nyitva ajtó, ablak.

S ekkor meghűlt benne a vér: az egyik ablaknál egy suhanc ácsorgott, a falnak nekidőlvé, egyik lábát az ablakpárkányához támasztva, amolyan punk-frizurás, elnyűtt farmernadrágos, sovány, egykedvűen simogatta az állát, másik kezében cigaretta füstölgött. Mellette keskeny, könnyű puska, rajta távcső.

Péter nem tétovázott, berontott a düledező ajtón, s mint egy óriás, olyan erővel ugrott a fickóra, kirángatta a tető teraszára. A suhanc hangtalanul dulakodni, gáncsolódva védekezni kezdett. Péter elővette a maradék erejét, a párkányhoz húzta, felemelte egyik lábánál és kezénél fogva, a fiú a másik kezével megragadta a lábát, fel akarta lökni, de ő erősebbnek bizonyult. Nyomta felfelé a betonfalra, átvette rajta, még néhány pillanatig kapaszkodtak egymásba, de egy idő múlva ernyedten engedtek mindketten, s a fickó hangtalanul zuhant alá tíz emeletnyit, és tompán beleütődött a betonjárdába.

Ott maradt élettelenül.

Péter magánkívül ereszkedett lefelé a kihalt lépcsőházban, néha négykézláb, bukdácsolva, egyszerre három lépcsőfokot hagyva maga után jutott ki a szabadba.

Sehol egy lélek.

A történetek után ki sem moccan a lakásából, mintha agonizált volna, semmire sem tudott gondolni.

Még kenyérért sem járt el.

De minden délben valaki megfogta a lakásbejárata kilincsét és ráakasztott egy nejlonzacskót egy egész veknival.

Önkívülete még sokáig tartott, de úgy érezte, elégtételt kapott a sebesült kisfiúért, a sofőrért, a feleségéért, hiányzó fiáért, magányáért, az egész háborúért.

A vendég

December volt. A férjem a humanitárius segélyért sorakozott kora reggeltől, én pedig a szobát rendeztem, ahová most behúzódtunk a hideg elől. Egy hónapja újból megérkezett a gáz a városba. Villanyáram nem volt, így a központi fűtés sem működött.

Új divat járta be a várost: bádoglemezből készült, nagyobb kartoncsomagyszerű kályhákat árultak. Elöl az ajtó helyett kisebb kör alakú nyílás, a túlsó oldal végén pedig a kályhacső éktelenkedett. A gázt a városi vezetékről a kályháig plasztik locsolócsövön keresztül vezettük, amely rézcsőben fejeződött be, a kettőt gumival izoláltuk. A rézcső félkör alakban végződött, a vége összekalapálva, az oldalán tűhegynyi kis lyukakon keresztül szivárgott a gáz a kályha belsejében, lángja kékes színben lobogott, miközben ontotta az áldott meleget.

Igazi felfedezés volt ez a kis kályha, mert most mindenki így melegedett, a kályha tetején kuktában sütöttük a kenyeret, főztük majdnem naponta ugyanazt, a bablevest.

- Ha továbbra is csak babot eszek, szétszakad a fenekem, ha-ha-ha - hallottuk a megjegyzéseket.

A gáz megmentette a lakosságot a hidegtől, de a rögtönzött megoldás miatt a levegő gyorsan elhasználódott, a falak pedig ragadtak a koromtól, egy hét után ujjal lehetett rájuk írni. Így kénytelenek voltunk hetente szappanos vízzel súrolni a tapétákat, sikálni a bútorokat. Éppen befejeztem a nagytakarítást, a férjem is megérkezett a humanitárius segéllyel, ami 4-5 kg lisztből, néhány deci étolajból, kristálycukorból, két mosószappanból, élesztőből, meg az elmaradhatatlan babból állt. A tűz körül szorgoskodott. Kintről erélyes kopogtatást hallottunk.

Megriadtunk, ki kereshet bennünket ebben a

zimankós időben? Két idegen, ismeretlen úr topogott a bejáratnál. - Ha nem hív be azonnal bennünket, megfagyunk a hidegben - mondták kórusban.

Az egyikük a szomszédságból jött, ő kalauzolta ide az idegent, aki széles mozdulatokkal mutatkozott be: Rizvan Begović Izet. A másik bátran lépkedett befelé. - Milyen jó itt az éghajlat - igyekezett befelé mosolyogva, és letelepedett a meleg kályha mellé a még illatozó szobában.

Kérdően néztük, de nem kérdeztük, mi szél hozhatta.

- A rokona (azonnal megnevezte) küldött, akivel mellesleg jó barátok vagyunk, és megkért, figyeljek egy kicsit magukra. Nekem sikerült vele megteremteni a kapcsolatot szatelliten keresztül - újságolta örömmel.

Közben elkészült a citromfű tea.

Mindannyian jóízűen szürcsöltük, élvezve a kályha bódító melegét.

Izet úr a híres stoláci Rizvan Begović család egyik utódja, ősei a török hűbéres időkben bégek és földbirtokosok voltak. A smaragd színű Bregava folyó partján még a 18. században megépítették fehér mészkőből az erődítményüket, amit a nép azóta is csak Begovinának hívott. Az erődítmény minden eddigi viszontagságnak ellenállt, ma már védett emlékmű, turisztikai látványosságokkal, a kilátó szerepét töltötte be az utóbbi években. Izet úr magas, szikár termete, kimért járása, megfontolt beszédmodora tanúsította származását, de az öltözete (egy kurta, elnyűtt nadrág, alig derékig érő zakó, fesledező, régi csíkos ing) cáfolta mindezt. Télikabátjának valahai tulajdonosa apró termetű emberke lehetett.

- Ez, amit most hordok, nem az enyém. Egy jó szomszédom adta.

Felállt, méregette saját magát, jókat mosolygott. Elmesélte, hogy ő Grbavican élte, a szerb oldalon, de mivel a háza az első tűzvonalon volt, arra kényszerült egy éjszaka, még a nyáron, hogy átmeneküljön a hídon, egy szál ingben, erre az oldalra. - Mindenem ott maradt, közben a heves harcokban az egész lakóházunk leégett. Gyér, őszülő haját hátrasimította, szürkés szemeit fekete karikák keretezték, az arcán ezer ránc, csak hosszú fogai vakítottak fehéren, kissé horgas orra büszkén tartotta magát, az álla alatt a bőr több redőt képezett.

- Semmit sem sajnálok, csak a tanulmányaimat szerettem volna kimenteni. Készen voltam a könyvemmel - sóhajtott.

Izet úr muzeológus volt, a könyvében, mint mesélte, részletesen feldolgozta az Ilidzsán elterülő római kori

maradványokat, ahol ő vezette az ásásokat sok éven át.

- Öreg vagyok, most 15 évi munkám veszett kárba. Rengeteg helyszíni rajzom, a térképek, a fényképek, a feltárt tárgyak leírásai mind odavesztek. Ezt nem tudom újból elkészíteni.

Némán hallgattuk történetét.

- Ha maguknak bármi kell, csak szóljanak. Intézkedni fogok. Bejáratos vagyok én még a kormánypalotába is - árulta el.

Szerintünk a nagy bizalmat nem elsősorban kiemelkedő tudományos munkásságának, inkább előkelő származásának köszönhetette, mert errefelé a tradíció mindenre óriási kihatással volt.

- Én nem félek a gránátoktól - bátorított bennünket - ami nekem lett szánya, attól nem menekülök meg, még az utcán sem, a pincét is utálom, ha akar, úgyis megtalál még az ágyban is.

- Az Istenre bízom - fejezte be halkabban.

Vidám hangulatban váltunk el.

Mikor újra meglátogattott bennünket, azzal jött, hogy csomag érkezett számomra.

- De magának kell átvenni, mert csak személyesen adják át - figyelmeztetett.

Örömmel rohantam el. A Vöröskereszt raktára tőlünk távol, a város másik részében, a teherállomáson volt. Útközben több helyen mesterlövész „dolgozott”, néha órák hosszat kellett vesztegelni ismeretlen kapualjakban, amíg el nem csitult.

A raktár óriási volt, a nagy bejárati tolóajtón hosszú névsorok kiragasztva. Rajta volt az én nevem is. A személyi igazolvánnyal hamar kézhez kaptam a pakkot. Tartalmát gyorsan átraktam a nagy hátizsákomba: konzervek, cukor, olaj, rizs, szalonna, bab, gyertya, gyufa, csoki, mind csupa hasznos dolog, egy óriási plasztik flakóban kecsap.

Na, van ezeknek jó dolguk, gondoltam, minek most a kecsap, tudják, hogy éhesek vagyunk.

Csak beraktam azért a hátizsákomba, s hazafelé nyargaltam vele. A hátizsák alatt gömnyedeztem a sok jótól, de amikor a vasútállomás táján távoli lövöldözéseket hallottam, még jobban szedtem a lábam. Éreztem, a konzervek vidáman ugrándoznak a hátamon. Délután 4 óra volt. Ötől kijárási tilalom volt érvényben.

Másfél óra után megkönnyebbülten bevágtam magam után a házuk ajtaját.

- Máskor, remélem, az én nevemre küldik - mondta a férjem, sajnálkozva.

Kíváncsian tapogattuk, pakoltuk ki a sok drágaságot. Minden darabon éreztük gyerekeink keze nyomát. A

rizsben levél volt, így értesítettek bennünket, mi történik otthon. Ünnepeztünk egész délután.

- Ez a kecsap, ugyan! - jegyezte meg az uram is, majd lecsavarta a dugóját.

Ni-ni, le van zárva, lepődött meg, mert le volt ügyesen hegesztve.

- Kinyissuk? - kérdezte.

- Bánom is én - mondtam csalódottan - ma már biztos nem főzök paradicsomlevest.

Késsel levágta a tetejét. - De hiszen ez kávé - áradozott, miközben a finom illat nekem is megütötte az orromat. A Vöröskereszt csomagjaiban csak élelmet és higiéniai szereket lehetett küldeni, a cigaretta, alkohol, kávé mint élvezeti cikkek tilosak voltak.

Így küldték nekünk gyerekeink a tiltott gyümölcsöt.

Izet úr máskor ültetni való magvakat, dughagymát, gyufát vagy gyertyát hozott ajándékba. Ebédre hívtuk, de hiába volt szép teríték, őszinte invitálás, mégis alig akart asztalhoz ülni. Ő már régen megebédelt - tiltakozott. Néhány falat után a fürdőszobába rohant. Belei olyan hangosan dolgoztak, mintha rakétákat eregetnének. Még a konyhába is kihallatszott. Sajnáltuk. Nem volt nevetséges.

Zavartan magyarázkodott: - Mondtam a sógomómnek, hogy ne főzzön köménymag levest meg babot.

Mi úgy véltük, ez a sok megrázkódtatástól van.

Egyszer rengeteg aszpirint, meg különféle vitaminokat hozott meglepetésnek.

- Hallották, hogy teljesen leégett a Begovinám Stolácon? - kérdezte. De mi erősködtünk, ezek csak rémhírek lehetnek, habár a rádióból már értesültünk, hogy az erődítmény a harcokban teljesen lerombolódott.

Végül is a férjemnek nagy nehezen, de sikerült távozni a városból, az ehhez szükséges iratok beszerzésében barátunk is segédkezett.

Ezután még gyakrabban eljárt.

- De maga nehogy elmenjen! - mondta. Mi köze magának, ehhez a háborúhoz? Nincs értelme, elmenni. Most már úgysis átestünk mindenben.

- Kicsikém - jelentette be - vasárnap egész nap a vendége vagyok, csak nehogy elszökjön otthonról.

- Hát, hiányzik itt magának valami? Hallom, most már elkezdtek rendesebb fizetést is kapni.

- Kész a háború, csak napok kérdése az egész - bátorított.

Máskor: - Meglátja, olyan élet lesz itt, amit még az olimpia alatt sem éltünk meg. Most itt hagyni mindent, ez a legnagyobb számárság.

- Tudja, ha lenne is lakásom, akkor sem hívnám

meg, mert egy hölgy nem járhat akárhová - viccelődött.

Máskor: - Maga milyen társaságban forog az utóbbi időben? Nem előnyére változott meg a szókincse!

Nem bővelkedett élelemben. Ha kínáltam: - Olyan jó lencsét ettem ma, hogy még báránypecsenye sem férne belém. Mintha dicsekedett volna, de csak a nyomorúságunkat takarta.

Mikor útnak akartam indulni, azt mondta, nem azért jött, hogy búcsúzzon, hanem, hogy eltérítsen téves lépésemtől.

- Maga igazán helyes, igazán szép, meg okos is. Milyen ügyes. Valami mégis hiányzik magából.

Elfogadtam a véleményét, pedig kíváncsi voltam, mit hiányol bennem.

Kikísértem a kerten át, egészen az utcáig.

- Most, ígérje meg, hogy okosan átgondolja az egészséget, s itt marad. Átölelt, homlokon csókolt. - Miért kell mindezt itt hagyni? - zokogta, majd lassan eltűnt görnyedező alakja a lejtős úton.

Mindketten tudtuk, ez volt az utolsó találkozásunk.

Az ajtó nyitva marad...

Sok-sok év múltával a sors visszahozott szülővárosomba. Most elégedetten élvezem a régóta áhított utcákat, az embereket, akik éppen úgy viselkednek, gondolkodnak, mint én, ismerem a szokásokat, a hangulatot. Amíg mindettől távol voltam, ez volt a képzeletbeli menedékem, mentsváram, hogy majd egyszer visszatérek, inkább otthon élek, s ez, a sors jóakaratóból, megvalósult.

Az idő múltával mindegyre érzem, hogy az a huszonnyolc év, amit leéltem Szarajevóban, részemé vált, a képek visszatérnek, az ottani események, a régi jó barátok emléke, mint a betörők, hirtelen, váratlanul elfoglalják gondolataimat.

Milan

A háború már javában zajlott, de Szarajevó élni akart. Mindennek ellenére: a gyakori gránátésők, a rengeteg halott, sebesült ellenére, mintha mindez nem velünk történne.

Délre járt az idő, az irodában mindenki hallgatagon, idegesen várta a munkanap végét, hallgatózva, csend van-e odakint. Az ügyfelek ide-oda járkáltak autóbiztosításukat intézve a földszinten lévő termekben. A

ház udvarán össze-vissza parkolt autók, szemét, papírhulladék, néhol még fonnyadozó dísznövények torlaszolták el a járókelők elől az utat.

Itt az autók és szemét között egy vézna, sápadt arcú fiúcska tologatta kerékpárját, senki sem figyelt rá.

A közeli kávézóból örökzöld zene szűrődött ki.

Az emberek igyekeztek közömbösnek mutatkozni, de tulajdonképpen dermedt feszültség töltött el mindenkit.

Egy biztosító vállalatban dolgoztam, az autóbiztosítás a háború alatt is működött, s mivel a városban az autók nagyobb része leégett vagy másképpen semmisült meg, most minden autó aranyat ért. A munkahelyem egy passzázs végében volt, a földszinten, ablakai egy térre néztek, melyet négyemeletes háztömbök öveztek. Az irodában zömmel nők dolgoztak, mert a férfiak a katonaságnál voltak szolgálatban.

Lassan pakolni kezdtem az íróasztalon lévő papírokat, miközben beszélgettünk a holnapi teendőkről. Néhányan már készülődtek hazafelé.

De egyszer csak egyre erősödő sístergés, majd óriási robbanás, ropogás, recsegés törte meg a csendet, először az ablaküvegek repedtek meg, majd cserép-, kisebb-nagyobb tégladarabok, faltörmelék hullott alá, óriási port kavarva, közöttük fénylő, halálos gránátzilánkokkal. (Voltak közöttünk olyanok, akik ezeket a gránátzilánkokat kezdetben gyűjtögették, de hamar belátták, hogy ennek semmi értelme.)

A gránátéső csak rövid percekig tartott.

Azután néhány pillanatilag rémisztő csend lett.

Pánik tört ki, villámgyorsan igyekeztünk minél biztonságosabb óvóhelyet keresni. Én egy zárt belső folyosó felé nyomultam, amikor megpillantottam a fiúcskát, ahogy ügyetlenül tolja a bejárati ajtót, ijedtemben szinte kirántottam az ajtószárnyat, s magamhoz szorítottam a kis csöppséget, s beiramodtam vele a folyosó belső részébe.

Ő zavartan rámeresztette fekete szemét, szemefehérje inkább kék volt a félelemtől, apró csontos kis teste hideg volt, ernyedte és vizes, s aprócska keze görcsösen kifelé mutatott: - A BMX-em! - sipította elnyújtottan.

- Mi-iii !! ?- bökte ki az első szavakat, de tulajdonképpen ordítottam.

Egy használt kerékpárra mutatott, amely ott hevert az autók között.

Az udvaron már egy lélek sem volt.

- A BMX-em valaki el fogja vinni - nyöszörgött nyugósen selypítve.

De én csak meredten szorongattam a csöppséget.

- Nem bántja azt senki - vigasztaltam, s bementem vele a teakonyhába. Itt félhomály volt, de ez volt itt a legbiztosabb zug.

- Hogy hívnak kicsi? - kérdeztem, s közben szórakozottan törölgettem homlokát, a sűrű fekete göndör fürtök most nedvesen övezték arcocskáját.

- Miján - selypítette.

Valaki berohant segítséget kérve, közben kiabálva hadarta a történeteket: Danko megsérült, a lábát meg a fejét érte a gránátzilánk. Autóra van szükség, gyorsan be kell szállítani a kórházba.

A merészebbek kimentek, ott már az erre járó kocsik gyűjtötték a sebesülteket.

A mentőautó szirénája is azt bizonyította, hogy sok a sérült.

Hamarosan újabb hírt hozott egy remegő kolléga: nyolcan sérültek meg. Kintről a sziréna hangja figyelmeztetően búgott. Vártunk. Először némán, de azután elkezdtük a beszélgetést.

- Milan, te hol laksz? Volt a szokványos kérdés, s a gyerek irányt veszve valahová felfelé mutatott.

- Ebben a házban?

- Persze - segítette ki az előző kolléga, Dragan fia.

- Hol van az anyukád - kérdeztük. Megtudtuk, hogy az anyuka ápolónő, s most szolgálatban van a városi kórházban. - De te kivel maradsz - jöttek magától a kérdések.

- Hát a Smiljka néniel - válaszolta Milan, s úgy mondta, mintha ezt illetet volna tudnia mindenkinek.

Smiljka a telefonközpontban dolgozott, vak volt, de a háború kezdetétől nem működtek a telefonok, így főleg a szomszédban lévő emeleti lakásában tartózkodott, Milan mellette lakott a szüleivel. A szükség összehozta a családot Smiljkával, mert az apa kötelező hadiszolgálatot teljesített. Amíg az anya dolgozott, Milan a szomszédasszonnyal volt együtt, úgy mondhatnánk, vigyáztak egymásra. Csakhogy Milan kikíváncozott, s ha sikerült, lesurrant a kis BMX-ével az udvarba.

Így történt ez ma is.

Lassan lecsillapodtak a kedélyek, s indultunk hazafelé. Kint az udvaron már ott volt Smiljka is, csendesen hívogatta Milánt.

- Itt vagyok - röppent hozzá a gyerek - csak hozom a BMX-em és menjünk föl, - indítványozta a kicsi bocsánatkérően.

Én hazaindultam. A házunk a város peremén volt, gyalog 45 percre, de most nem volt ajánlatos akármelyik utcán végigmenni, mert voltak olyan helyek, ahol időnként mesterlövészek lőttek a járókelőkre, így

igyekezett mindenki olyan utcákon át közlekedni, amelyek a közeli hegyek irányából védettek voltak. Nem a legrövidebb, hanem a legbiztonságosabb utakon közlekedtünk. Megtörtént nem egyszer, hogy útközben gránátzene kísért bennünket, az a hang valamiféle zenére emlékeztetett.

Tudtuk, ha a gránát hangját halljuk, az jó, mert akkor az már továbbment, bennünket nem fog eltalálni. Én elég gyáva voltam, ha felettem sűvített el a gránát, rögtön menedéket kerestem, általában a legközelebbi lépcsőházba mentem be, itt várakoztam, lesz-e támadás, majd újból bátorságot gyűjtve folytattam hazafelé utamat.

Néha pánik fogott el, féltem a munkába való oda-vissza járástól.

- Nem bírom tovább - panaszkodtam egyik kollégának - félek, hogy útközben eltalál a gránát.

- És otthon nem találhat el, nem talált el még senkit sem bent a lakásában?

- De igen - ismertem el.

- Na látod, akkor mitől félsz, hát pihend ki magad egy-két napig, s utána ismét minden rendben lesz, hát nem attól maradunk emberek, hogy minden nap rendszeren megmosakszunk, még ha kevés vízben is, hogy rendszeren felöltözködünk, és hogy minden nap valami hasznos munkával hozzájárulunk az élethez - utasított rendre.

- No-o-os! Mit gondolsz nem így van ez?

- De igen - láttam be magam is - így fogok tenni.

S múltak a napok, a hetek. Nem is szeretjük őket számolni, csak mindig abban reménykedtünk, hogy történni fog valami, ami miatt ezt a háborút be kell fejezni.

Gyakran látogatták meg a várost világhírű emberek, kiemelkedő politikusok, humanitárius szervezetek vezetői, s mindenki sajnált bennünket. Ilyenkor mindenki felcsillant a remény, talán ennek az egész éhezésnek, borzalomnak a végét járjuk.

Néha olyan hírek keringtek a városban, hogy megérkezett egy újfajta fegyver, és ez véget fog vetni mindennek.

De a bölcsebbek ennek sem hittek, és úgy vélekedtek, hogy a konzervdobozt is csak kívülről lehet kinyitni, tehát hiába keressük mi itt a megoldást, mert a blokád alatt lévő város valóban konzervdobozra hasonlított.

Voltak itt mindenféle indítványok, próbálkozások.

Egyik ötlet az volt, hogy fogjon össze az egész város, és mindannyian induljunk el egy irányba, törjünk ki a városból, mindenkit úgy sem ölhetnek meg.

Végül mégis türelmesen vártuk, hogy egyszer úgylis vége lesz az egésznek.

Azután kezdődött minden előlről.

- Csak azt mondják meg, meddig fog ez még tartani - sírta el magát az egyik szomszédasszonyom, akinek mindene leégett, s most ide menekült a fiához - akkor valahogy kibírnám ezt az egészet.

De itt nem úgy volt, mint a katonaságnál, nem volt visszszámolás.

Másnap aztán újból elmentem a munkába.

Milan most már merészebb lett, s ha lejött az udvarba, néha-néha fürkésző tekintettel nézett az ablakaink felé. Hozzánk is besomfordált, s ebben a megváltozott világban senkinek sem volt ez semmi különös. Papírt, ceruzát nyomtunk a kezébe, rajzolgasson valamit az amúgy is gazdátlan íróasztalon.

Lassan már nem volt nap, hogy délfelé be ne jött volna.

- Na, most mit írjak - kérdezte egyszer.

- Hát levelet, tán csak van valakid - tettem hozzá bizonytalanul.

- Majának, ragyogott fel a szeme, sebtében elkezdte ütögetni a billentyűket az írógépen, amíg össze nem gabalyodtak az összes betűk.

- Nem megy - mondta kétségbeesetten. - Te, tudod mit - rángatta a kezemet egy napon. - Te mindig leveleket írsz, írjál az én testvéremnek is.

- Neked van testvéred? - csodálkoztam.

- Igen, de ő ott van a nagymamámnál Ilidzsán - mesélte a kicsi. Békeidőben Ilidzsára villamossal jutottunk el, de most a város e része külön lett választva.

Még mindig hitetlenkedve néztem rá.

- Majának hívják - bizonygatta.

S vett egy lapot, be akarta húzni az írógépbe.

Így születtek meg napról napra az el nem küldött, kurta kis levelek. Begyömöszölte a kurta kis levelet a borítékjába, s repült vele haza boldogan, akár egy kis madár.

Játékosan félrebújt a bejárati ajtó mögé, s kedvesen kérte magát befelé.

Na, te kis mitugrász, már megint itt vagy! - nevette el magát megértően már az igazgató is.

Egyszer aztán nagy komolyan ráesett a levélírássra.

Felmásztattam hát egy székbe és Milan elkezdett diktálni:

- Kedves Majám!

Én, Anyu, meg Apu jól vagyunk, Te hogy vagy, hát a Mamika?

Mikor jössz már haza a villamossal, hogy itt megvárjunk? Írdd meg!

A te Milánod.

Amikor ezt lediktálta, vette a papírt, csak szorongatta,

és elkezdett hangosan zokogni.

Különben Milan sohasem nyafogott a nővére után, neki minden olyan természetes volt, az is, hogy néha gránátok potyogtak, az is, hogy gyakran a pincében alszik az egész szomszédsággal, az is, hogy Apuka soha sincs otthon, és Anyuka csak sír. Az is, hogy mindennap csak kenyeret esznek, meg valami levesköttyvalékot. Milan csak négyéves volt.

Egyszer két kis fonnyadt almát hoztam neki, máskor egy marék mogorót, csak bedugta a kis zsebébe, de előtünk sohasem kóstolt bele.

Néha arra kért, meséljek neki valamit, ilyenkor általában elvettem néhány szem mogorót és arról a kismókusról szoltam, amelyik ezt neki küldi és itt lakik a közeli erdőben.

- Ugye, teneked van urad -, kérdezte egyszer nagyon komolyan, és szigorúan rám nézett.

- Persze - válaszoltam.

- Akkor jól van - nyugodott meg.

- Miért?

- Csak úgy, mert nem jó, ha nincs urad.

- Hogy hívják? - ellenőrzött le.

Megmondtam a nevét.

- Ha egyszer eljön ide, majd megmutatod - mondta most már fontoskodva.

- Majd egyszer elvezetlek hozzánk egy hétvégére-, ígértem meg meggondolatlanul.

Ezután bármikor találkoztunk csak így szolt hozzám:

- Na?

Egyszer azután, amikor úgy találtuk Milan édesanyjával, hogy elég biztonságban el tudom vinni, nagy boldogan becsomagolta kis holmiját, s nekivágtunk együtt a hazafelé útnak.

Valahonnan új nadrágot teremtettek neki, meg egy új szandált, de persze minden két számmal nagyobb volt, így szerencsénkre egész úton hol a nadrágja csúszott le, hol meg a nagy szandálból lépett ki, s ez volt egész úton a legnagyobb gondunk, de sehol sem hallatszódtott sem lövöldözés, sem gránátózás.

Persze a kis Milan annyira le volt gyöngülve, hogy a második utcától csak egyetlen kérdése volt, s mind gyakrabban: - Ez most már a te házad?

A kis mókusról, a mogoróról, az erdőbarangolásról teljesen megfeledkezett. De szerencsésen megérkeztünk. Tele volt kérdésekkel, hol a kutyával játszott, hol a kertbe szaladt ki a kis mókust keresni.

Csak egy gondom volt, enni azután semmit sem nagyon akart, hiába jártam a kedvébe bármivel, pedig halvány bőrén keresztül áttetszett az egész erezete,

keze, lába pedig valóban nádszálra emlékeztetett, fehér arcocskáján csak a két koromfekete szeme csillogott, apró fogacskái szinte észrevehetetlenek voltak.

Megkóstolta a kért ételt, s immel-ámmal evett néhány falatot, majd otthagya azzal, hogy inkább majd később.

Férjemmel nagyon megbarátkozott, olyannyira, hogy együtt aludtak.

Milánnal igazi jó barátok lettünk.

Gyakran hazahoztam, igazi élménynek számított mindkettőnknek, neki a nagy változást jelentette, nekem pedig kicsi üdeséget, frissességet. Amikor távozni kényszerültem a városból, nem búcsúztam el tőle, de emlékebe neki hagytam gyermekeim legszebb játékait.

Később, jóval később hallottam, hogy Milan szüleivel és Majával Kanadába költözött.

A csatorna

Éjfél már jócska elmúlhatott, amikor valamire felriadok, ahogy megfordulok az ágyban megrökönyödve észlelem, hogy egyedül vagyok, megtapogatom álmosan a mellettem lévő párnát, hideg. Biztos a WC-re ment ki (a férjem), de hiába várok, percek múlva sincs egyetlen moccanás, sem zaj.

Hová lett? Kimegyek halkán a fürdőszobába, hiába, bekukkantok a gyerekekhez, mélyen alszanak, körülnézek mindenütt, de eredménytelenül.

Visszasomfordálok, újra lefekszem, de nem jön álom a szememre, akárhogy is kívánom. Mennyi idő telt el közben, nem néztem.

Még mindig koromsötét volt, amikor hallom, megcsikordul a bejárati ajtó, s megjelenik a szobában az elveszett. Lassan letolja a nadrágját, rajta a pizsamája, behúzódik újra a takarója alá. Úgy teszek, mintha aludnék, de a tyúkeszem nem hagy nyugton: - Hol jártál?

- Aludj, asszony, csak a közeli építkezésről hoztam egy csatornát, tudod, hogy rendezni kell az esővizet - hangzott a határozott, kurta válasz.

- Na de, akkor ez lopás - állapítottam meg.

- Te csak aludj tovább, legjobb lesz, ha nem ütöd bele mindenbe az orrod - hangzott a felelet, megfordult, s erőteljesen elkezdett horkolni.

Jó, gondoltam magamban, s elaludtam én is.

Reggel elsőnek keltem, munkára siettem. Ő még nagyban fújta a kását. A gyerekek, ki-ki a szobájában, még szundikáltak. Megcsókoltam őket csendesen,

hadd aludjanak még, hisz alig múlt 6 óra. Elindultam a szokott időben munkára, de útközben lekukkantottam a pincébe: a hosszú vasbeton cső ott hevert a földön.

- Házhoz húzó ember ez a te urad - jutottak eszembe édesapám szavai.

Aztán feledésbe merült az egész dolog.

Egyszer újból arra ébredtek, hogy egyedül vagyok az ágyban, biztos a WC-én van, gondoltam. De nem így volt. Csak forgolódtam az ágyamban, különböző időtlen sejtések cikáztak át az agyamon. Sokáig hanykolódhattam, kinn még koromsötét volt, csak a szél csendes altatódalát hallottam.

A kutyánk vakkantása éberebbé tett, megcsikordult a kapu. Hangtalanul besomfordál a férjem, lehúzza a nadrágját, a pizsamája rajta, halkán bebújik a takarója alá.

Tetetem magam, mintha aludnék, pedig érzem, hogy a szívem úgy zakatol, mint a mozdony kereke.

Most nehogy megint libuska legyen, jutnak eszembe az intések. Egy szó nem esett.

Lassan aztán én is elszenderedtem.

Ezek után kezdtem éberebb lenni. Egyszer, amikor észrevettem, hogy felkelt a párom, készülődni kezdett, olyan félálmosan feltápászkodtam az ágyamból, kicsoszogtam a fürdőszobába, s kétszer jó erőteljesen megrántottam a vizztartályt a WC kagyló felett.

Mire visszajöttem, ő már mélyen aludt, legalább is a hangos horkolás erről tanúskodott.

Nem volt nyugtom, valamit tennem kell.

De mit?

A történeteket senkinek sem mertem elbeszélni, attól tartva, hogy jókat mulatnak majd rajtam, meg betegesen féltékenyvé nyilvánítanak. Így csak magamban morfondíroztam, de mindig előttem voltak a kolléga szavai: - Egy igazi nő mindenütt, mindig igazi pipi, nem pedig buta libuska!

De hogyan?

Egyszer a munkahelyemen az ebédszünetben, a pinceétermünkben, ahol egyik kolleganőmmel szoktam kávézni, a mellettünk lévő asztalnál három kolléga azzal múlászott az időt, hogy a holdkórosokról élcelődtek: hosszasan leadták, hogy vannak olyan emberek, akik a hold csalogató fényére éjszakán át felkelnek, majd nyújtott kézzel sétálnak a lakásban össze-vissza. Erre az egyikük felugrott, kinyújtotta mindkét kezét és csukott szemmel járni kezdett.

A többiek jóízűen hahotáztak.

- Vannak olyanok is, akik kimennek a lakásból, sőt felmásznak a háztetőre, meg a kerítésre, s úgy járkálnak

előre nyújtott kézzel. Volt olyan eset, hogy egy ember így halt szörnyet, - adta hozzá az egyik mesélő.

Ilyenkor csak a víz segít, hallatszott oldalról, mert ha a holdkóros belelép, ez felébreszti.

Legjobb, ha a vizet bilibe teszik, mondta a másik társuk.

Na, esetleg én is megpróbálok valamit, de nem szóltam az ügyemről.

Egyik este mikor már mind a négyen otthon voltunk, s el-elcsevegtünk a mindennapi eseményekről, hirtelen kijött a számon: - Ti már hallottatok olyant, hogy vannak holdkórosok?

A kérdésemre a gyerekek is nagyon figyelmesek lettek.

Persze, hogy vannak, kapta fel a férjem a beszélgetés fonálát, majd hosszasan ecsetelni kezdett számára ismert néhány esetet.

A gyerekek tátott szájjal hallgatták a különböző holdkórosokkal kapcsolatos legendákat.

Én csak nagyokat hallgattam.

- De hogyan lehet ez ellen védekezni? - kérdezte a fiú tágra nyitott szemmel, naivan.

- Legjobb egy lavórhoz vizet önteni, odarakni az ajtó elé, mert ha a holdkóros megindulna, bele fog botlani, a víz csobbanása pedig felébreszti - magyarázta a házfő.

- Akkor ez elég egyszerű - jegyezte meg a kislány.

- Szerencse, hogy nálunk nincs holdkóros- hangzott el a bölcs megállapítás.

Másnap délután az öreg szomszéd csengetett be hozzánk: - Hoztam egy kis pálinkát, ma lettem kész a főzéssel, kóstolja már meg, szomszédkáim. Stevo bácsi egy literes üveget húzott ki a kabátjából. Gyorsan előkerültek a poharak is.

- Na, hadd lássuk, milyen erős - terjesztette elő javaslatát a férjem, néhány cseppet a tálcára loccsantott, majd egy gyufaszállal meggyújtotta. A párlat kékes lánggal égett.

Sokáig próbálgatták ég-e, elég erős-e. Közben az öreg szomszéd hol az egyik gyereket vette az ölébe, cirógatta, becézte, majd a másikat.

Egyszer csak a fiú rákérdezett a szomszédra: - Stevo bácsi, igaz az, hogy vannak holdkórosok?

A szomszéd először csak hümmögött, majd rávágta, hogy ő is hallott már ilyet, de látni még nem, de hozzáadta: Ha az ilyen ember vízbe lép, rögvést felébred!

Lassan felkászálódott, a butykost nekünk hagyta, mondván, ha másra nem, jó lesz borogatásra.

Aztán mikor lefeküdtünk, a fehér zománcos lavór ott állt az ajtónál, tele vízzel.

- Legjobb lesz, ha nyitva hagyjuk a szobaajtókat - indítványozták a gyerekek.

Minthogy tudni illik, ki a főnök a házban, az ajtók nyitva maradtak, a bejáratit kivéve. Napok, éjszakák teltek így el, de ettől fogva mindannyian nyugodtan aludtunk.

Igaz, egyszer-másszor észrevettem, hogy a férjem elszáguhd mellettem piros Golfjával, egy kis hölgy társaságában. Először megdörzsöltem a szemem, elvetve a gondolatot, ez nem ő, de megegyezett a kocsí regisztrációs száma, meg amikor megérkezett, micsoda véletlen, ugyanaz a sötétkék balonkabátja volt, mint a sofőrnek.

Amit látsz, azt nem látod! Jutott eszembe öreganyám intése. Nagyokat hallgattam, de azért belülről nem volt mindegy.

Egyszer már esteledett, a leckéket nézegettük a gyerekekkel, jó késve megérkezett a férjem is.

Nagyon mérgesen nézett mindhármunkra, külön vonult az asztal mellé, mintha észre sem akarna venni bennünket, szemei gyűlöletről árulkodtak, szótlanul cigarettázott.

- Vacsoráznál? -kérdeztem.

- Nem vagyok éhes, -mondta nagy nyomatékkal.

Láttam, amint a gyerekek csillogó szemeire sötét fátyol borul, de csak szótlanul egymás mellé bújtak.

- Gyerünk inkább aludni, -indítványozták kórusban.

- Nekem ide ágyazz a nappaliba, -mondta a férjem.

Csend lett.

A lányom törte meg a csendet:

- Apukám, én úgy félek.

Mindenki csak hallgatagon bámult maga elé.

- Különben maradjon minden, ahogy volt, -javította most ki magát a ház ura.

Sok év múlva, mikor már ismét minden a régi volt, Stevo bácsi cinkosan magához hívott:

- Elment már az, aki miatt majdnem hódkóros lett a jó szomszéd? S jóhiszeműen rám nézett.

?! Hallgattam.

A háború borzalmas, de néha váratlan megoldásokat is hoz, gondoltam, de nem mondtam ki hangosan, mert a sok nagy baj mellett ez igazi káröröm lett volna.

Az üzlet mégis sikerült

A kis tervezőiroda a város központjában, annak is egyik forgalmas utcájában, egy régi lakóház első emeletét bérelte. Néhány nagyobb teremből állt, hófehérre mázolt falakkal, óriási ikerablakkal, nyúlánk elegáns

kétszárnyas üvegajtókkal, divatos barna szőnyegekkel. Két teremben a terebélyes asztalok mellett tervező-mérnökök szorgoskodtak rajzaikon, számadásokat végeztek.

A harmadik termet a kommercialisták birtokolták előszámlákkal, elszámolásokkal, szerződésekkel foglalkoztak. Oldalt a titkárnő szobájából nyílt a főnök kabinetje. Berendezése luxusról tanúskodott, falait sötét tapéták borították, terebélyes horpadozó fekete bőrfotelokkal. A fő helyen óriásira méretezett íróasztallal, melyen ezeregy akta, két-három telefon, közülük valamelyik mindig csörgött, a mennyezetről nagy kristálycsillár csüngött mélyen alá úgy, hogy a magasabb vevők először mindig beleverték a fejüket. Annak ellenére ennek így kellett maradni, ez volt a sikk. Volt még egy szerény teakonyha is a WC mellett.

Az alkalmazottak, mérnökök, közgazdászok jó kis csapatot alkottak, ahogy magukról állították. Igaz, néha jelentkeztek kisebb feszültségek, szikráztak a kedélyek, de a kimenetelük általában pozitívrá sikerült. Gyárak, termelő részlegek tervezésével foglalkoztunk.

Az egyik munkanap vége felé a főnök összehívott bennünket, sebtében új feladatokat osztogatott a rendre vonatkozóan. Mi szófogadóan friss tervrajzokat aggatunk a falakra, előszedtük kimosott, vasalt fehér munkaköpenyeinket. Egyik kolleganő, aki Párizsból vetődött újból haza, színes akvarell perspektíváival nemesítette meg a szigorú épületrajzokat.

A főmérnök, a főnökkel együtt, elégedetten csóválta a fejét.

- Holnapra egy kis frizura, smink, hogy javítsátok az összbenyomást -, mondta a főmérnök és komoly tekintettel méricskelt a nők irányába.

A főnök középtermű, hízásnak indult (a kollegák maguk között azt állították, hogy uszógumit hord az inge alatt) jóhiszemű ember volt. Kicsit x-lábával ügyesen egyensúlyozta a kilóit. Még elmaradthatatlan óriási koffertáskája is segítette a föld vonzóerejének bizonyításában. Világos nadrágot, elegáns, két oldalt mélyen felvágott pepita zakót viselt, elmaradhatatlan csíkos nyakkendője takarta a feszülő sötétszínű ingét. Hullámos haja félig takarta a nyakát, világos barna szemével gyakorta pislantott egyet, mi mindig jóváhagyásként vettük. Amikor apró erélyes lépéseivel elindult, a padlószerkezet megreszketett, ez hozzátartozott a sármjához.

A főnök meglegedetten vakarta a fejét és így szólt:

- Jóka, jer csak ide!

Jóka a takarító- és kávéfőző tiszttét töltötte be.

Középkorú sovány ágrólszakadt asszonyka, aki néhány évvel ezelőtt telepedett le a családjával a nagyváros kínálta lehetőségek miatt, számára túl későn ahhoz, hogy ráragadjon a nagyvárosi viselkedés.

- Jóka, neked egy kicsit baj van a neveddel, holnap a vendégek előtt, miközben a kávé felszolgáló IZABELL-nek foglak hívni -, mondta erélyesen a főnök, kihangsúlyozva, ha kicsi is, de válogatott társaság vagyunk.

A takarítónő csak hallgatagon lehajtotta a fejét, csámpás cipőjében kivonult a teakonyhába, tovább sikkant a csempét.

Másnap óriási felhőszakadásra ébredtünk. A környező hegyekről leömlő víz eltorlaszolta az utakat, a városi közlekedés akadozott. Lucskosan, agyonázva érkeztünk be a munkahelyre, de a bent langyos levegő, telítve kellemes fenyőillattal, a halk zene mindent újból az igazi kerékvágásba térített.

Csak a főmérnök késett, a főnök már a száját harapdálta, s bevonult a saját (ahogy mi mondtuk) barlangjába. A vendégek csakhogy meg nem érkeztek.

Kemál, a főmérnök bőrig ázva, vacogva rohant be.

Csak tüsszögött, reszketett, egyre a kezét dörzsölte, mígnem így szól:

- Pipikéim, már megbocsássatok, de én lehúzóztam ezt a vizes nadrágot, mert még kikészítem a vesém - kapta a friss tiszta köpenyét, kiröppent a WC-be. Néhány pillanat múlva kezében a vizes nadrággal, magára öltve a tiszta köpenyét, visszairamodott a rajzasztala mögé, de mivel az asztal tábláját csak négy keskeny vasrúd tartotta, láthattuk szőrös lábszárait, ami különben férfias tette.

- Ragasszátok már körül az asztalomat -könyörgött, mert nem állta kuncogásunkat. Ő is segített volna, de mivel a köpeny hajoláskor számára nem kívánt képet nyújtott volna, így mi könyörületesen körülborítottuk az asztalát nagy papírlapedekkel.

- Talán csak megszárad a nadrágom, amíg a kuncsafatok megérkeznek - mondta.

Mi csak a rajzainkba dugtuk fejünket és kuncogva vártuk a fejleményeket.

Nemsokára kinn a folyosón nagy sürgés-forgás jelezte az új vevők érkezését, a főnök nyomban a bejáratnál termett, mélyen meghajolva, mindkét kezét előre nyújtva üdvözölte, irányította a három vidéki urat a kabinetjébe.

Mi most még jobban igyekeztünk, csak úgy csatogtak a hosszú fejes vonalzó az asztalokon, sercegtek a tusstollak a pauszpapíron.

Kis idő múlva kinyílik az ajtónk: - Különben legjobb lesz ha személyesen meggyőződnek, s megismerik programunkat - invitálta beljebb az irodánkba a főnök a három vendéget.

- Főmérnök úr, ismerkedjen meg személyesen is a kedves vevőinkkel, egyben kérem magyarázza el szakszerűen mi az előnye a mi épületeinknek.

Kemal először sápadozva ülve maradt, de mivel ez nagy illetlenségnek bizonyult volna, odament úgy csak a köpenyben csupaszon, egyik kezével magát takargatva, zavartan elkezdett magyarázni.

A vevők nem tudták, most a rajzokat nézzék vagy a mérnök lábára sandítsanak. A főnök is észrevette a bajt, paprikavörösén átvezette a látogatókat a kommersziális osztályra.

- Izabell, Izabell! - hallatszódott a hívás a folyosón, mert a vendégek kávé és italt kértek.

Jóka erre az alkalomra halványlila köpenyt öltött.

-Tessék főnök - mondta, s mereven meghajolt a vendégek felé.

- Négy feketét, Izabell - mondta lágyan a főnök.

Jóka kiment a konyhába, de a csapok elapadtak, egy csepp víz nem sok, annyit sem tudott kifacsarni, bármilyen rémülten is forgatta őket.

Visszrohant a főnökhöz:

- Főnök úr, nincs víz, engedje meg, hogy a WC-, öblögetőtől vegyek ki egy kicsit.

- Kifelé! -ordította a főnök.

Nemsokára nagyot csapódott a bejárati ajtó, miközben maltertörmelék potyogott a félfkörül, elvonultak a vendégek a főnök kíséretében.

- Mindennek ez a felhőszakadás az oka - mondta megint a komoly kolleganő.

Dél felé visszajött a főnök, szidalmazta a léha társaságot, hogy az utcán a helye az egész bandának.

A következő napokban, mindig tüzetesen átnézte, mit csinálunk, hogy halad a munka.

- Nagyot kell itt szorítani a nadrágszíjon - ismételte napról napra.

Éppen egyik napi vizitjekor beszél a titkárnő:

- Főnök úr, telefax....

A telefax a nemrég vendégektől érkezett.

Három új gyárcsarnok tervét rendelték meg.

- Csak ne lett volna az a nagy vihar - sópáncodott Jóka.

GINA

Hosszú várakozás után értesítettek bennünket a közeli rendőrállomásról, ahol kutyatenyésztéssel és idomítással foglalkoztak, jöhetünk a beígért kiskutyáért. A férjem sebtében el is sietett átvenni, mi pedig a gyerekekkel készítettük a kutyaházat, az edényeket. Gina, mert így hívták a rendőrségen, egy 4 hónapos doberman tacskó volt. Sovány, félszeg, fekete szőre mintha liszteszákából bújt volna ki, inkább szürkés volt, nyakát és a hasát rozsdavörös foltok tarkították, füle és farka megkurtítva, mert az előírások szerint csak így lehet igazán dresszírozni. Az orrán egy fehér folt volt (ez szépséghibának számított). Számunkra rejtély volt, miért szuperálta ki a rendőrség.

Ott nem tartozott a kedvencek közé, ez az első pillantra lerí róla. Annak ellenére, hogy kutyakölyöknek számított, nehezen barátkozott, félénken visszahúzódott tőlünk. Az étel is sokáig érintetlenül állt az edényében.

De a gyerekek nem hagyták békén. Le-lerohantak a kertbe, hívogatták, kiédesgették a kis házikójából. A türelmüket, vonzalmukat lassan viszonzni kezdte, homályos szeme kitisztult, elkezdett enni is. Sokáig néma volt, még csak vakkantani sem akart. De idővel megjött a hangja is, különösen amikor a vadgalambok odabátorkodtak az ételes tányérjához, felugrott, majd körbe szaladgálva, hosszú nyakát kinyújtva elüldözte a hívatlan látogatóit.

Idővel a szőre is kitisztult, koromfeketén ragyogott. Alkata nyúlánkká, elegánssá vált. Figyelmesen szedte hosszú lábait, izmos nyakát, fejét büszkén felemelve sétálgatott fel-alá a kertben. A gyerekek néha nyers tojást loptak ki neki, utána beismerően dicsekedtek cselekedetük eredményességével. Naponta sétáltatták a közeli stadion füves terepein. Az utcán nagyon félénken viselkedett, menet közben szorosan mellénk húzódva, de büszkén hátravetett fejjel lépdelt karcsú lábával, mert számára az autók ismeretlen szörnyek voltak.

Idővel igazi családtaggá vált, kikisért bennünket a kapuig a munkába vagy az iskolába menet alkalmával, csendes vakkantással mintha el is köszönt volna tőlünk. Annál jobban örült érkezünknek, örömmel körülugrált bennünket, és mintha kérdezősködött volna a történetekről, csendesen, szüneteket tartva ugatott.

Ha látogatók érkeztek hozzánk, ugatásáról felismertük, hogy barát jön, mert ekkor csendesen megszakítással jelzett, mintha ő is befelé invitálná a jövevényt, de ha ismeretlen jelent meg a kapuban, a jövevény elé

állt, felemelte felé a fejét és eszeveszetten csaholt, meregetve éles fogait, be sem merészkedett tőle az udvarba senki idegen.

Naponta csak egyszer etettük, érdekes szokása volt, hogy a megszokott időben szájába vette az üres lábasát és szaporán, erélyesen döngötte vele a házát, máskor első mancsával tologatta oda-vissza házáig a lábast, türelmetlenül jelezve, hogy megérkezett az ő "ebédideje" is. Amikor azután kihoztuk az eledelét, félreállt, megvárta, hogy a lábasába öntsük, s állt állhatatosan, amíg nem távoztunk el, csak akkor lépdelt oda az edényhez, de akkor aztán olyan villámgyorsan felfalta az egészet, mintha attól félt volna, hogy az ott ólalkodó galambok feleszik előle. Nem volt válogatós, megevett mindent. Ha kockacukorral jutalmaztuk, először ügyetlenül kiköpte, de azután fejét csóváltatva rágcsálta, mint az igazi desszertet.

Esténcént könyörgő csaholással invitált bennünket sétára. A füves pázsiton azután kinyújtózkodott, és 100 métereket is hempergett, bukfenchezett egyfolytában.

Ha nyáron kirándulásra mentünk és magunkkal vittük, a hegyi legelőkön óriási köröket futott be, bukfeneket hányt, s közben visított, mint egy gyerek, de gyávasága rögtön kiderült, mert még az erdő szélét sem merete megközelíteni, a lába legyökerezett a földbe, nem akadt köztünk, aki erővel vagy csalogatással betuszkolhatta volna.

Ezek a kirándulások, az óriási szabad tér tette legboldogabbá.

Hazafelé menet más kutyákra ügyet sem vetett, csak féltékenyen még közelebb húzódott hozzánk.

Elérkezett a háború. Kezdetben a lövöldözések, a gránátzás a város távol eső részén játszódott le, alig lehetett hallani is valamit, de a háború lángjai gyorsan kiterjedtek az egész városra. Főleg az esti órákban ostromolták gránátosóval az egész völgykatlant. Ilyenkor a legjobb óvóhelynek a pince bizonyult. Ahogy megkezdődött az ostrom, ijedten nyomultunk le a pincébe. A kutyáról teljesen megfeledkeztünk. Pedig Gina jobban félt, mint mi, szüntelenül vonított. Akkor mondta az egyik szomszéd, aki mellesleg vadászni járt, hogy a kutya hallása hétszer érzékenyebb az emberénél.

Most már, ha megszólaltak a szirénák, elsőnek Gináról gondoskodtunk, csak utána iramodtunk mi is a pincébe.

Egy napon aztán a mi településünkre került a sor, elkezdtek gránátolni. Ginát a lépcsőházba engedték, mi pedig a pince legmélyebb zugába menekültünk. Egyik szomszédunk így bölcsekedett: én csak az első gránáttól félek, ha az nem talál el, akkor megmenekültem. Két gránát érkezése között 3-4 perc telt el. Ezúttal a mi

házunkat is telitalálat érte. A gránát a háztetőre esett, a robbanás úgy megrázta az egész házat, hogy mi a pincében leestünk a székről, a bejárati ajtót kicsapta a légnyomás. Óriási félelmünkben csak mozdulatlanul vártunk tovább, lehet, hogy órák múltak, mire egy kicsit felocsúdtunk félelmünkéből és körül mertünk nézni.

A robbanás nemcsak földrengésre emlékeztetett, hanem kimondhatatlanul nagy fülhasító zajjal járt, mindig azt hittem, hogy többet sohasem fogok rendesen hallani, de az ember ellenálló portéka, hihetetlen mennyit kibír a szervezete, az időnél pedig ebben az esetben nincs jobb orvos, mindent elfeledtet, vagy legalább elhomályosít az emlékezetünkben.

Amikor minden elcsendesült, kimerülten, némán elaludtunk ott lent a pincében. Csak másnap vettük észre Gina eltűnését.

Vasárnap délelőtt volt. Utcáról utcára kerestük a kutyát, órákon át kóboroltunk a körméken, de Ginának se híre, se hamva. Az utcák kihaltak voltak, sehol egy lélek.

Csalódottan érkeztünk haza.

Utána még napokig kutattuk a települést, kérdezősködtünk utána, de hasztalan.

Így aztán Gina is elhagyott bennünket.

Nagyon kapóra jött, amikor a szomszéd gyerek egy sebesült kutyát hozott haza, könyörgött, fogadjuk be. - De most az embereknek sincs mit enniük, nemhogy kutyát etetni - méltatlankodtam. Végül is a problémát úgy oldottuk meg, hogy a férjem minden nap eljárt a közeli kórházba, hazahozta a betegektől kimaradt ételhulladékot, és ezzel etette az új házörzőnket. A kutya lassan kiheverte a sebeit, de egyik lábára sántított, a gerince sem épült fel többet.

Hamar megszokott nálunk, s bizony éberem jelezte éjjelenként az esetleges hivatlan vendégeket. Ginát nem tudtuk elfelejteni.

Forró augusztusi délután volt, a munkából hazajövet a kórház udvarán keresztül jártunk, mert a benne lévő utak védetteknek bizonyultak a meglepetésszerű támadásoktól, itt láttam meg véletlenül Ginát, amint egy ételhulladékos kanna közelében ögyelgett.

- Gina, Gina - üvöltöttem hirtelen meglepetésemben, alig akart észrevenni, csak álldogált lekonyult fejjel. Lerántottam az övemet, hirtelenében a nyaka köré akartam fűzni, de a kopasz nyakán egy gyűrű alakú széles seb éktelenkedett, egyik hátsó mancsa pedig hiányzott.

Ez csak ő lehet, ismertem fel a fehér foltjáról az orrán. Elkezdtem csalogatni, nem hiszem, hogy felismert, de utánam bandukolt. Mikor megérkeztünk, letelepedett

a bejárati lépcsőhöz, onnan többet nem tágitott, hiába ugatott rá féltékenyen a fogadott kutyánk, rá sem hederített, mintha azt akarta volna tudtára adni, hogy az övé az elsőbbség.

Izgatott bennünket, honnan a gyűrű alakú seb a nyakán?

Hogy a mancsát gránátrepesz vitte el, abban bizonyosak voltunk.

Egyszer egy katona tévedt be hozzánk, lakást keresett magának meg a családjának, mert a tűzvonalon lévő házukat el kellett hagyniuk. Megszéppentünk tőle, fel volt fegyverezve, miközben saját sorsát mesélte, felfigyelt a kutyára. - Te hogy kerültél ide - fordult a lépcsőházban fekvő kutyához. - Ismerem a pajtást - mondta csendesen - velünk járta a választóvonalakat a harctéren.

- Mindig meg akart szökní, a seb a szegecses örvtől van, amit a nyaka körül hordott, végigjárta ez a pajtás néhányszor a tűzvonalat. Sokat tudna ez mesélni, milyen harcok voltak arra - toldotta hozzá a történetekhez a katona.

- Ha ember lennél, most nagy kitüntetés járna neked, kutyus - mondta.

- Siket ugye, meg a félelemtől azt hiszem, már nem is ép - mondta a jövevény, s fejcsóválva, csendesen hümmögve tovább ballagott, elmerülve saját gondjaiba.

Gina lassan agonizált, utóbb már semmire sem reagált, csak megkövülten várta a lépcsőkön utolsó napjait.

Távozás

Kék sátorvászonból magamtákolta két óriási útitáskával a kezemben még egyszer visszafordultam.

Elöttem egy takaros, fehér színű, csaknem vadonatúj lakóház terpeszkedett a domboldalon szinte teljes pompájában, a kertje inkább parkra emlékeztetett, fehérre festett, egyszerű, ízléses vaskerítése katonásan övezte körül. Néhány rózsza még virított a novemberi lágy nap-sugarak alatt. A gyümölcsfák gazdagon behintették már a fűvet bíborvörös és aranyárga levelekkel, s úgy fénylett az egész, mintha frissen lett volna kilakozva. A kerten át a háztól keskeny, kacskaringós betonút ívelt felfelé a kijárat felé.

Minden olyan csendes, méltóságteljes, néma volt. Még az ablakpárkányon sorakozó muskátlik is pompás vörös virágpamacsaikkal, haragoszöld leveleikkel még ünnepélyesebbé tették a hangulatot. A fehér falakon az ablakok úgy csillogtak, mint az odavarrt drágakő az

ünneplő ruhán, mögöttük a függönyök sejtelmesen takarták a ház meghitt titkait.

Igen, így volt a megegyezés, mindent a helyére tenni, úgy nézzen ki a ház, mint amikor még tele volt boldog lakóival, alkotóival, a délceg gazdájával, a két szép csemetével és velem.

Itt szorgoskodtunk 28 éven át, míg a valaha elhagyott szilvást, mi négyesben, kedves fészünkkel nem varázsoltuk.

Most itt pusztá minden, csak a távoli ágyúdörgés tör meg néha-néha a síri csendet. A szomszédos házak táján sehol egy lélek, senkinek sem inthetek, hogy egy búcsúsztól kiáltsak, senkinek sem mondhatom, hogy „dovidjenja”...

Ez itt háborús szokás - ha távozol, azt egyedül kell megtenned.

Olyan mélyen felsóhajtottam, hogy magam is megrezentem tőle, nehézkesen megragadtam a két csomagot és elindultam.

Úgy éreztem, hogy valamit kiszakítok magamból, de remény töltött el: ennyi szenvedés után talán sikerül új életet kezdeni.

49 évesen a háborúban a vállam megroggyant, mellem lelapult, kusza sötét hajamba mind több ezüstös szál kezdett fényleni. Jól felkészültem az útra, egy régi, kissé már kítaposott olasz csizma volt a lábamon, borjúbőr szoknya, vastag pulóver, amolyan unikum, kézzel kötött.

Inkább morfondíroztam magamban, nem szabad gondolkodnom, miközben ezer történet forgott egyszerre filmszerűen előttem. Most csak előre kell mennem, s csak a pillanatra gondolnom.

Az utcák kihaltak voltak, mindenütt a sok szemét, miközben állandó kesernyés, bűzös füst uralta az egész várost. Ez a bűz behúzódott a házakba, a falakba, még a lelkünket is megmérgezte.

Kint az utcákon sehol egy ember, csak néhol turkáltak a kóbor kutyák a szemétben a szertehullott konzervdobozok között.

Kerestem a ragyogó várost, ami hosszú éveken át őszinte szerelemmel vonzott, mindig úgy éreztem, minden, ami ide tartozik, az egész gyönyörű város egy kicsit az enyém is, még így is, a megrongált épületeivel, ahogyan most idétlenül tátongtak sötét üvegtelen ablakaikkal, a koszos elhagyott utcák, a kopár, csupasz, kietlen parkok, az üres, ijesztő terek, a félelmetesen barnuló hegyoldalak, az óriási temetők teli friss sírhantokkal, a stadion, a jégpálya fegyelmezett sorokban őri hallatit, mert most sok szarajevói végleg ide költözött.

Még békében is gyakran elsétáltam a temetőbe,

először egy zentai származású pap kérésére, mert egy óriási orosz-lászlószobor alatt az első világháborúban elesett két zentai fiú síremléke állt. Ő hagyta meg, hogy menjek el arra feléjük, mert más ezt már nem teheti meg. Most a háború kezdetén ezek a sírkeretek új hősöknek nyitották meg kapuikat, hiába kerestem a régi sírokat. Mégis el szoktam járni. Egyre több volt a kereszteken „a háború áldozatai” - felirat. A temető olyan méretű lett, hogy inkább egy településnek felelt volna meg. Napról napra hihetetlen gyorsasággal szaporodtak a sírok. Némelyik közülük fel volt díszítve, de legtöbbjük horpadtan, eltorzulva árválkodott, arról tanúskodott, hogy lakójának már senkije sem maradt a városban. A fejfák préselt falemezből vagy más rossz minőségű fából készültek, mert a fa és energiahiányban már lassan alig jutott fejfának való anyag is.

Mindezt azért említem, mert a temető sarkán volt a taxiállomás. Néhány taxi most is ott vesztegelt, a meleg novemberi napsütésben a taxisok az első két ülésen lomhán elnyújtózva vártak az utasokra.

- Hová? - intézte hozzám szavait inkább szokásból a sofőr, mert itt az utasok leginkább csak egy irányba használták taxit, olyan drága volt a szállítási díj, hogy a lakosság csak akkor vette szolgálataikat igénybe, ha életbevágó dologról (útról, betegről) volt szó.

- A buszállomásig - mondtam, és már gyömöszölte is a sofőr a két irdatlan csomagomat az autó csomagtartójába. Bevágódtam az első ülésre, s miközben a kocsit hangtalanul csúszott végig az annyira ismert útvonalon, még egyszer megbámultam, megcsodáltam a mellettem elszárguló város képét.

A fojtó kesernyés füstől egész úton krájkogtunk. Amikor az alagút felé vezető úthoz értünk, észrevettem régi barátnőm, amint hosszú, nyújtott lépéseivel hazafelé igyekszik a kórházból, most is a nélkülözhetetlen sárga műbőr szatyorjával, amelyben a kórházban kimaradt kaját összegyűjtötte, hogy otthon azután éhes szomszédjait ajándékozza meg vele.

A szatyor mélyén mindig akadt egy-két szelet kenyér, egy félig elfogyasztott konzerv vagy éppen egy alma. Bori ezt önzetlenül osztogatta a szomszéd gyerekeknek.

Nem sejtette, hogy távozom, mert az utóbbi hónapokban kikezdte a háború a barátságunkat, fáradtságos fizioterapeuta munkájában szinte szétforgácsolta minden csepp erejét, a sok félelem pedig teljesen megtépázta már egyébként is legyengült idegrendszerét. Azt gondolta rólam, hogy ellensége lettem. Így már egy ideje kerültük egymást.

Lassan közeledtünk az épülethez, a valahai buszállomásból csak a roskadozó vasszerkezet maradt meg. Az autóbusz már ott várakozott. Körülötte kisebb embercsoportok. Halk búcsúzkodások. Voltak gömnyedező aggok, de pólyás kisbabák is. Mindenkin ugyanaz az érzés uralkodott el: szabadulni a pokolból, bármilyen áron is.

Átvittem a poggyászt a buszba, és álldogáltam én is egymagamban, hozzám senki sem tartozott. Családom már régen távozott. Ekkor egy idős, reszkető, sovány kéz érintette meg a vállamat: - Eljöttem szerencsés utat kívánni..., köszönök mindent - sóhajtott. - Ha Isten segíti, ne feledkezzen meg a kis Szasámról, meg Draganámról... Dragana édesapja régi ismerősöm volt. Megkönnyebülés töltött el. Nekem is van itt valakim, én is érdemes vagyok valamire. Szerettem volna sírni, hangosan zokogni, de mintha minden kiszáradt volna belőlem. Fájt, hogy ilyen módon kell elhagynom álmaid városát. Már csitri koromtól, egy diákkiránduláson eltökéltem, hogy egyszer ide jövök élni. Megragadott a város különös hangulata, a köréje tornyosuló hegyek lankái, különös függő virágoskertjei, amelyek a bércekről egészen a központba beosontak, szinte mint csermelyek csörgedeztek le a hegyekről. A szűk girbe-görbe szikár utcák, a nagyvárosi közép-európai stílusban készült házakkal elvegyülve az embert még emberebbé tették.. Imádtam az emberek lazaságát, megértését, apró, szikrázó huncutságaikat. Teljesen otthon éreztem itt magam, titokban lejegyeztem, mely épületek tervezésében vettem részt én is.

Most mindennek vége..., de újból szabad leszek, újra kezdek megint mindent.

- Indulás! - hallottam a buszsofőr hangját. Spaić úr arcára könnycseppek tolokodtak, megöleltem, és bementem a buszba. Megfogadtam, ha kijutok, első dolgom lesz, hogy Draganának és a kis Szasának kieszközlöm a garanciát a távozáshoz. A buszba alig volt néhány utas. Most, ahogy a jármű végigment a Vojvode Putnik utcán, éreztem, hogy egy várost nemcsak épületei, utcái, fái teszik azzá, hanem lakosai, akik ezt mind megteremtették, a város moraja, egy köszönés, a járásmód, egy ételíz, egy jellegzetes illat, egy-egy történet - az egészet egy élő szerves óriássá teszi, amely magával ragad, sodor hosszú éveken át.

Habár mindig honvággyal küszködtem és szenvedtem szülőföldemért, Sarajevót sajátoména éreztem, amit tudtam, kiadtam itt magamból, ugyanakkor mindig bőkezűen kárpótolt mindenért.

Lassan az első frontvonalra értünk. Itt minden még

borzasztóbb volt. Az egész háború folyamán itt dúltak a legelkeseredetebb harcok.

Milyen érzés lehet végig menni azon a helyen, ahol tízével-százával hagyták itt a város fiataljai életüket?

Ilyen helyen az ember tehetetlennek, semminek érzi magát, egyetlen racionális megoldás: távozni innen minél előbb. Még mélyebbre süppedtem az ülésembe, nehogy egy eltévedt golyó megakadályozzon az oly nehezen kiharcolt és jóváhagyott távozásomban. Csökönnyösen imádkoztam, mint végig az egész háborúban. Hihetetlen, eszembe jutottak gyermekkori imáim: Ó, édes Istenem, hálát rebeg...

Magamnak is hihetetlen volt, mennyi régi elfelejtett magyar népdal és nóta jutott eszembe. Ezek a kedves szövegek bevilágították üres óráimat, tartalmat adtak egyedüllétemnek...

Az autóbusz Butmirba érkezett, ez volt a pokol küszöbe. Itt új megpróbáltatás várt ránk, de ezen minden városból távozonak át kellett esnie.

Sorba állítottak bennünket csomagjainkkal együtt. Ezekben a táskákban volt az összes vagyunk.

Mikor otthon pakoltam, tudtam, hogy mind az itt töltött 28 évemet kell begyömöszölni a csomagba. S végül miből is állt ez? Egy télikabát, néhány még jó állapotban levő praktikus ruhadarab, apró nosztalgikus haszontalanságok, egy-két imádott könyv. Ahogy álldogáltam a sorban, végignéztem útítársaimon. Mindenki meglepően csinosan, sőt, ragyogóan volt felöltözve. Csak a legszükségesebbeket volt szabad magunkkal vinni. A városban sokat beszéltek arról, hogy a menekülteknek nincs sehol sem becsületük, valószínű, hogy ezért is igyekeztünk minél jobb benyomást kelteni a majdani új környezetünkben. Múltak az órák, és mi csak várakoztunk rendületlenül, ide-oda toszogattak bennünket. Az alagút másik irányából hol élelmiszereket, hol katonákat, hol halottakat hoztak ki a harcterekről. Éjfél után aztán nagyon gyorsan megindítottak bennünket az alagút bejáratához, amely egy magánház garázsában volt. Hirtelen ereszkedtünk lefelé a mélybe, a csoport elején és végén egy-egy félig civilbe, félig uniformisba öltözött katona hajcsárként tuszkolt előre bennünket, az alagút földből volt kivájva, szélessége 120 cm és a magassága sem több, mint 140 cm. Gömnyedezve vonszoltuk magunkat, itt-ott valamilyen gázlámpa pislogott, különben mindenhol kísértetiesen sötét, két helyen, mint valami kísértet, két katona áldogált, és még jobban zavartak előre bennünket. Ez a hajsza a szabadságba vagy fél óráig tarthatott, de aki nem volt jó kondícióban, azt úgysem

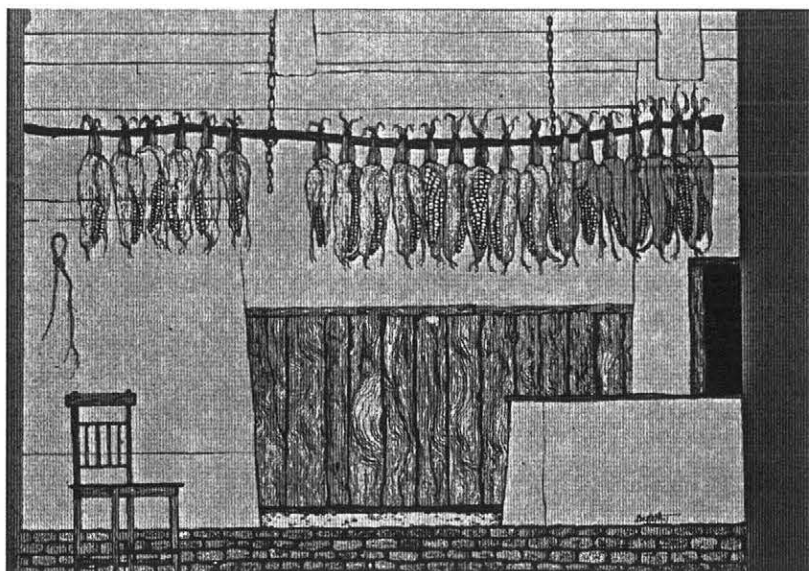
engedték ki a városból..Valahol Hrasnica mezein jöttünk ki újból az alagútból. Itt más vezetők vettek át bennünket, és nekivágtunk az éjszakába, fel az Igman hegynek. A csomagom már elkezdett fesleni. Cibáltam, éreztem, hogy leesik az óráim, de a sötétben nem is kerestem, csak mentem tovább, a távolban állandóan géppuska csattogott. Végre megálltunk, felsorakoztunk és elkezdünk mászni az Igman hegységre. Igazi bércecs meredek helyek voltak, de vezetőink biztattak, hogy ide legalább nem lőnek. Valaki megsajnálta, átvette egyik táskám, már úgy is el akartam dobni, de felsegítette. Négykézláb a csúszós sziklákon, de felértünk egy pontra, a neve: "DOBRE VODE".

És itt már s z a b a d o k voltunk, s bár az új busz, amibe szálltunk, lámpák nélkül közlekedett, nehogy a katonaság ránk lőjön Hadžići irányából, én felszabadultan nekivetkőztem és kicsavargattam csuromvizes holmijaim, a sötétben senki sem figyelt már

a társaira... Reggel négykor szabad területre, Tarčinba érkezünk : ezt az utat békeidőben 25 perc alatt tettük meg, most 14 óra kellett hozzá.Tovább már minden úri módra történt, Mostar romjain keresztül a horvát határig eljutva, a határőrök átnézték a papírjainkat és továbbengedtek bennünket. Metkovičnál megláttuk a sárguló, zöldellő mandarinültvényeket, a gyönyörű, ragyogó kék eget, s mindannyian úgy éreztük, hogy egyszerre nagyon gazdagok lettünk. A gyönyörű tiszta táj, a gazdag, erőteljes meleg színek, amelyek uralták, mind-mind a miénk volt ebben a pillanatban.

SOHA, DE SOHA NEM TETT BOLDOGABBÁ TÁJ,
MINT EZ A SOK SZÍNES FA, A SÖTÉTKÉK
ÉGBOLTOZAT.

Úgy éreztem: ennek a szabad kék égboltozatnak én egy kis parányi része vagyok, és csak hozzá tartozom.

DÉLVIDÉKI TÁRSNEMZETI RÉGIÓ (Severna multietnička regija)

Az Európai Unió a régiók közös Európájában hisz. Rajzoljuk körül és teremtsük meg mi is azt a régiót, amely mindenképpen Európához tartozik!

Vajdaság tartomány autonómiája és a Vajdaság területén élő magyarok perszonális önrendelkezése mellett szükségesnek érezzük Vajdaság északi, 70 százalékban nem szerbek által lakott részének régióvá alakulását is. Ez a terület számunkra dél (Délvidéki Társnemzeti Régió), a szerbség számára észak (Severna multietnička regija), de mindannyiunk közös érdeke, hogy a szülőföldünk felvirágozzék, gazdaságilag megerősödjön. Ezért az Olaszországhoz tartozó, ám 70 százalékban németek lakta, mára Európa egyik leggazdagabb régiójává váló Dél-Tirol autonómiájához hasonlóan, **szorgalmazzuk a** szövetségi jogállású Délvidéki Társnemzeti Régió (DTR) megalakulását, az etnikai arányoknak és a Koppenhágai Egyezménynek megfelelően módosított közigazgatási egységek (községek) társulásával. A DTR székhelye Szabadka, ahol ülésezik a régió autonóm törvényhozása. A régió fő jellemzői:

- A DTR területén befolyó adók 90 százaléka a DTR területén marad.

- A DTR vámegegyezményt köt az Európai Unióhoz csatlakozó Magyarországgal, lehetőséget teremtve ezáltal a külföldi beruházásoknak.

- A DTR területén élők alanyi jogon kapnak állandó és ingyenes beutazási engedélyt (vízumot) Magyarországra.

- A DTR területén szóló letelepedési engedélyek kiadása kizárólag a DTR hatáskörébe tartozik.

- A magyar és a szerb egyenrangú, hivatalos nyelv, helyi szinten pedig a kisebbségek (horvátok, szlovákok, ruszinok) anyanyelve is hivatalos nyelvnek minősül.

- Az etnikai arányosság elve érvényesül az állami hivataloknál, vállalatoknál, az igazságszolgáltatásnál és a fegyveres testületeknél is.

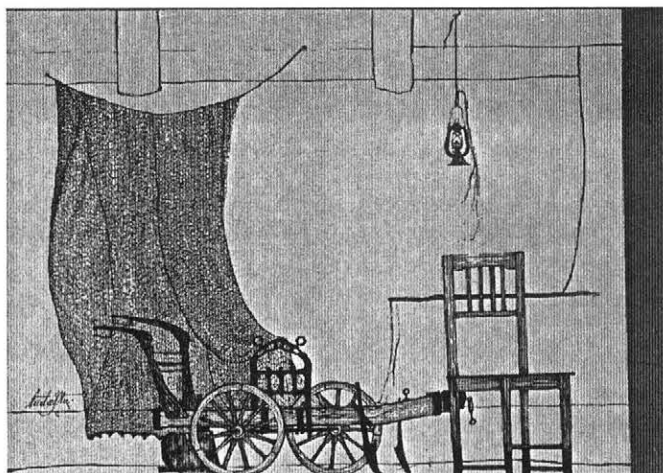
- A DTR területén élők a sorkatonai szolgálatukat kizárólag a DTR területén, tehát szülőföldjükön tölthetik le.

- Egynyelvű, anyanyelvű oktatás lenne az óvodától az egyetemig. A szerb iskolákban kötelező nyelvként tanítanák a magyart, ahogy a magyar oktatási intézményekben a szerbet.

- Biztosítani kell a DTR területén élő mintegy 30 ezer menekült hazatérését, egyúttal elő kell segíteni a DTR területéről elvándoroltak visszatérését.

Ahogy Dél-Tirol esetében küzdöttek a német ajkúak és az „apaországuk” (Ausztria) a Dél-Tirol számára mára jólétet, illetve gazdasági és demográfiai gyarapodást hozó jogokért, hasonlóképpen nekünk, délvidéki magyaroknak és az anyarországunknak (Magyarországnak) együtt és sokat kell TENNÜNK, CSELEKEDNÜNK, KÜZDENÜNK! Meg kell erősödnünk magyarságunkban, ragaszkodnunk kell a szülőföldünkhöz, büszkén, felemelt fejjel, bátran kell élnünk és össze kell fognunk! Mosolyogjunk és legyen végre közös jövőképünk!

Ha Te is tenni akarsz a közös jövőért, keress minket:
Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom
(HVIM)

Aracs

A délvidéki magyarság közéleti folyóirata

Alapító: az Aracs Társadalmi Szervezet, Szabadka

Kiadja a Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu

Főszerkesztő: Utasi Jenő

Felelős szerkesztő: Vajda Gábor

Lektor: Gubás Ágota

Fedőlapterv: Gyurkovics Hunor

Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Tagjai: Bata János, Cirkl Zsuzsanna, Gubás Jenő, Gabrityné Molnár Irén, Gyurkovics Hunor (képzőművészeti szerkesztő), Matuska Márton, Tari István, Utasi Jenő, Vajda Gábor

Egyes szám ára 80,00 dinár, évi előfizetés 320,00 dinár + postaköltség. Külföldi előfizetés a belföldinek kétszerese.

Szerkesztőségi fogadóórák: **hetente szerdán 8-tól 12 óráig** a szabadkai Városi Könyvtár földszinti olvasótermében. A szerkesztőség címe: **Gradska Biblioteka – Városi Könyvtár, 24000 Subotica – Szabadka, Dušan cár u. 2. Telefon: (024) 553-115. Fax: (024) 542-069.**

Készült a Logos Grafikai Műhelyben, 800 példányban

A folyóirat megrendelhető: Graficka Radnja „LOGOS”
24427 TOTOVO SELO
Zlatiborska 4.

e-mail: logos@tippnet.co.yu

vajda@suonline.net

Tel/fax: +381 (0)24-883-040

Olvasható az interneten: www.aracs.org.yu.

A Logos folyószámlaszáma: 335-5022-27 Metals Banka AD Novi Sad Expozitura Senta

A Szerbiai Igazságügyi Minisztérium a 651-01-157/2001-08 szám alatt jegyezte be a folyóiratot.

E számunk kiadását az

ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY
A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁGÉRT

támogatta.

